

Н.А. НЕКРАСОВ

АСАРЛАР

ИККИ ТОМЛИК

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

Тошкент—1971

Н.А. НЕКРАСОВ

АСАРЛАР

ИККИНЧИ ТОМ

РУСИЯДА

КИМ

ЯХШИ

ЯШАЙДИ

ПОЭМА

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ

Тошкент—1971

МИРТЕМИР

таржимаси

БИРИНЧИ БЎЛИМ

ПРОЛОГ

Қайси йилда — чама қил,
Қайси элда — ўйлаб боқ,
Қатта қарвон йўлида
Учрашди етти деҳқон:
Бурундиқли аймағи*,
Шўрпешона тумани,
Бўш-тақир улусида
Енма-ён қишлоқлардан —
Ямақзор, Жулдурравот,
Яланғоч, Ушуктепа,
Куйганкент, Ютоқсарой
Ҳамда Қаҳатқўрғондан —
Етти муваққат қарздор**

* Русияда Бурундиқли деган вилоят, ё бўлмаса Шўрпешона деган туман, ёки Ямақзор, Қаҳатқўрғон деган қишлоқлар бўлган эмас, албатта. Улуғ шоир Некрасов чор Русиясидаги крепостной деҳқонларнинг оч, гадо, юпун, эрксиз ҳаётини тасвирлаш ниятида шартли номлар ўйлаб топган, Масалан; Заплатов, Дирявин, Разутов, Знобишин... Кўриниб турибдики, ямоқ, йиртиқ, жулдур, яланғоёқ, юпун, совуқ урган маъносидаги сўзлардан қишлоқларнинг номини тўқиган. Бу номларнинг ўзи, ўша қишлоқларнинг ҳол-аҳволидан хабар бериб турибди. — *Таржимон.*

** Муваққат қарздор — 1861 йили «эрк» олган деҳқонлар, то 1864 йилгача аввалги хўжайинлари — заминдорларга ишлаб беришлари мажбурий эди. 1863 йили эса, ҳар бир «озод этилган» деҳқон, олган ери учун ҳар йили давлатга қанча пул тўлаши кераклигини аниқлаган қонда ишлаб чиқилди. Бу солиқни тўлай бошлагандан сўнг, деҳқонлар «муваққат қарздор»ликдан хусусий мулк эгаси бўлган деҳқонлар қаторига ўтади, деб ҳисоблашарди. — *Таржимон.*

Дуч келдию довлашди:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?

Роман деди: заминдор,
Демьян деди: амалдор,
Лука деди: йўғ-е, поп,
Қорни катта савдогар —
Дедилар ака-ука
Иван билан Митродор.
Кекса Пахом чираниб,
Ердан кўз олмай деди:
Олий мансаб зодагон,
Шоҳнинг иноқ вазири.
Пров бўлса, деди: шоҳ!

Дехқон — ҳўкиздай қайсар.
Бирон девона хаёл
Бошига ўрнашса, бас,
Пона қоқсанг ҳам чиқмас!
Худди ўшандоқ бўлди:
Ҳар ким ўзиникин дер,
Ўз сўзини маъқуллар!
Шундоқ ғалати довки,
Уткинчилар ўйларди:
Емби топгандир булар,
Шуни ўзаро бўлар...
Оббо, азаматлар-ей...
Ҳар ким ўз юмушида
Уйдан эрта чиққанди:
Бирин — темирчи томон,
Бирин — ўрта қишлоққа,
Гўдакка ном қўйгани
Попни тез чақирмоққа.
Пахом Бозорликентга
Асал ин элтмоқдайди.
Иван билан Митродор
Нўхта олиб, анчайин,
Асов отни тутгали
Уюрга кетмоқдайди.
Ҳар бирин ўз йўлига
Тушмоқ пайти ўтса ҳам —
Ҳамон кетмоқда қатор!

Гала бӯри қувгандай,
Олисроқ кетган сари,
Йўл босишар қисталанг.
Кетмоқда — сўкишмоқда!
Бақирешар — ақл кирмас!
Вақт эса кутиб турмас!—

Олтин қуёш ботганин,
Оқшом қулоч отганин,
Дов қизиб, пайқашган йўқ,
Балки, шундоқ тун бўйи,
Билмасдан ўзлари ҳам,
Кетиша берар эди;
Дуч келди Дурандиха,
Хунук ва чўтир аёл:
«Яхшилар! Қора тунда
Қаёққа бормоқчисиз?»—
Деди-ю қотиб кулди
Ва ахтасин қамчилаб,
Жўнаб қолди алвасти...
— Дарвоқе, хўш, қаёққа?—
Бир-бирига кўз солиб,
Туришади ҳангу манг,
Ерга қарашар нуқул...
Тун оғган аллақачон,
Юксак осмон авжида
Юлдузлар ёнар қалин;
Ой юзар, соялар-чи,
Шошқин, тажанг йўлчилар
Йўлини кесмиш эди.
— Эй, сиз, қора соялар!
Кимни қувиб етмайсиз?
Кимдан ўзиб кетмайсиз?
Фақат, сизни соялар,
Тутмоқ ва қучмоқ маҳол!

Урмонга, катта йўлга
Индамай боқар Пахом,
Боқар, ўйлар, солар разм,
Ниҳоят у шундоқ дер:
Бизни жин чалибди-ку,
Хўп калака бўлибмиз!

Роса ўттиз чақирим
Йўл ўтибмиз, кам эмас!
Уйга қайтиш ҳам қийин,
Ҳорганмиз, етолмаймиз,
Қани эй, ёнбошлайлик,
Дам олайлик, тонг отсин!..»

Айбни жинга ағдариб,
Йўлга ёндош ўрмонда
Давра қурди еттовлон.
Гулхан ёқдилар дарров,
Қўшиб-чатиб пул йиғиб,
Араққа чопди икков.
Қолганлар тек ўтирмай,
Стакан тайёрлашди
Оқ қайин пўстлоғидан.
Вақтида келди арақ,
Закускаси ёнида,
Дехқонлар қурмоқда базм!
Ичиб, едилар роса,
Жанжал бошлашди тагин:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?
Ҳаммаси бақиради:
Роман дейди: заминдор,
Демьян дейди: амалдор,
Лука айтади: йўқ, поп.
Қорни катта савдогар!—
Дейдилар ака-ука
Иван билан Митродор.
Пахом тутақиб дейди:
Олий мансаб зодагон,
Шоҳнинг иноқ вазири.
Пров ҳали ҳам дер: Шоҳ!

Боягидан бешбаттар
Довлашар хит ва тажанг,
Сўкишар ва сасишар,
Бир-бирининг сочига
Епишса ажаб эмас...

Қаранг, ёпишдилар ҳам!
Роман Пахомни муштлар,
Демьян Лукани тепар,

Иван билан Митродор
Провни тўқмоқлайди
Ва ҳар ким ўз сўзин дер;
Ўзиникин маъқуллар!

Янграб кетди янгироқ:
Айлана шовқин-сурон,
Гулдурос ҳайқириқлар,
Етти қайсар деҳқонни
Гижгижлайди гўёки...
Унгдан овоз: Шоҳ ўзи!

Чапдан садо келади:
Йўқ, поп дедим, поп холос!
Ўрмон ичи тўполон,
Хархаша, олағовур,
Чўчишган ва ҳуркишган
Учишар паррандалар,
Қочишар даррандалар,
Ўрмалар газандалар,
Бўкирар ва ўкирар,
Инграр, ҳўнграр, гулдулар!

Олдин сакраб сур қуён
Шох тагидан чиқди-ю,
Юнглари тикка-тикка,
Зириллаб қочиб қолди.
Сўнг, қайин тепасида
Зағчалар чийиллашиб,
Гавго солди ёқимсиз.
Бу ёқда қуш боласи
Уясида ётолмай,
Қулаб тушди қўрқувдан.
Чириллайди она қуш,
Ҳадеб фиғон чекади,
Қайда палапон? Топмас!
Кейин, кекса какку қуш
Уйғонди-ю, кимгадир,
Ку-кулаш хоҳлаб қолди;
Бошлади ўн гал роса,
Бироқ, ҳар гал адашар
Ва қайтадан бошларди...
Ку-кулаб қол, какку қуш!
Буғдой бош тортганида,

Бошоқ еб бўғиларсан,
Ку-кулашдан тинарсан*.
Жам бўлиб етти укки,
Етти улкан дарахтдан
Жангни томоша қилар,
Қаҳқаҳа уришади
Қоронғу тун қушлари!
Қатта, сариқ кўзлари
Енар бол муми каби,
Гўё порлоқ ўн тўрт шам!
Қарға ҳам эсли қуш-да,
Вақтида учиб келди,
Утирар худ гулханга
Ендош дарахт бошида,
Қағ-қағлаб тилак тилар,
Иблисга сиғинмоқда:
Биронтаси ўлгунча
Мушт еса — саз бўларди!
Оқшом подадан қолган
Қўнғироқли сигир ҳам
Одам ғувурин пайқаб,
Тўғри гулханга келди;
Дехқонларга бақраяр,
Бемаъни можарога
Қулоқ солар анча вақт,
Сўнг бошлайди, боёқиш,
Бетоқат маърамоққа!

Маърар эси паст сигир,
Чийиллайди зағчалар,
Бақирар етти ўжар,
Ҳаммасини такрорлаб,
Янграмоқда янғироқ.
Унинг ташвиши ёлғиз —
Одамни мазах қилмоқ,
Гўдакларни қўрқитмоқ,
Хотинларни чўчитмоқ!
Уни ҳеч ким кўрганмас,
Лекин ҳамма эшитар,
Жисми йўғу — ўзи бор,
Тили йўғу — сўзи бор!

* Б уғдой бош тортганида, («бошоқ еб бўғилиб») каккунинг овози
ўчади, дейди халқ. Авторнинг изоҳи.

Москва сойи ортидан
Келган бир бойқуш-бека
Қўнимсиз қанот қоқар,
Учар еттов бошида;
Қанотлари дам ерга,
Дам шохларга урилар...

Муғамбир тулки эса,
Хотинчалиш гап тигнаб,
Ендашиб аста-аста
Жанжалга солди қулоқ
Ва жўнаб қолди ҳам, деб:
«Тушунолмас шайтон ҳам!»
Рости: довчилар ўзи
Нима баҳс қилганини
Биларми, эслармикан...

Бир-бирини дўппослашиб,
Биқинга тепкилашиб,
Эслари кирди ахир,
Қўлмакдан ичдилар сув,
Пишинишиб олдилар,
Боса бошлади уйқу...

Шу маҳал қуш боласи
Дикиллаб, уча-қўна,
Ер бағирлаб йўрғалаб,
Гулханга келди яқин.
Пахомтой тутиб олди,
Кўрди ёруққа солиб,
Деди: «Ўзинг зигирдак,
Панжанг-чи, ўткир экан!
Пуф десам-ку, қулайсан,
Куф десам юмалайсан,
Чертсам-ку тил тортмайсан.
Ҳар қалай, сен митти қуш,
Дехқондан кучлироқсан!
Қанотинг тез ўсади,
Пир-пир! Қайга хоҳласанг,
Уша томон учасан!
Эй, қуш, митти қушгина!
Қанотингни бизга бер,
Элу юртни кезайлик,

Кўрайлик, ахтарайлик,
Сўрайлик ва билайлик:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?»
«Агар бизга ҳар куни,
Ярим халта нон бўлса,
Қанот нима керагу,—
Шундоқ ҳам биз кенг юртни,
Онамиз — Русияни
Яёв кезиб чиқардик!»—
Дерди ўксиган Пров.

— Бирор челақдан арақ
Бўлса!— деб қўшиб қўйди,
Араққа жуда хумор
Иван билан Митродор.

— Газагига ўнтадан
Тузланган бодринг бўлса!—
Деҳқонлар ҳазиллашди.

Туш пайти корсон тўла
Муздек квас ҳам бўлса!

— Кечқурун бир чойнақдан
Жағиллаган чой бўлса!..

Булар гурунглашаркан,
Бошларида чарх уриб,
Учиб юрди она қуш:
Ҳамма гапни эшитиб,
Гулхан ёнига келди
Чийиллаб, сакраб-қўниб,
Одамзод овозида
Пахомга шундай деди:

«Боламни эркига қўй!
Зиғирдак қушча учун
Қатта тўлов тўлайин».

— Қандай тўлов?
«Нон берай —
Ҳар куни ярим халта
Ва бир челақдан арақ,
Газагига бодринглар,

Туш чоғи нордон квас,
Оқшом аччиқдина чой!»

— Ҳой, митти қуш, қаёқдан —
Етти қишлоқи учун
Нон ва шароб топасан? —
Дер Иван ва Митродор.

«Топиш — сизнинг ишингиз,
Мен-ку, митти қушман-а,
Қандай топишни сизга
Айтиб бераман холос».

— Айт!

«Ўрмонни ораланг,
Уттизинчи боғона
Енидан бир чақирим,
Яланг жойга чиқасиз,
Ялангликда туради
Икки кекса қарағай,
Қарағайлар тагида
Қўмилган қутича бор.
Ковлаб олинг, фанимат,
Қути — сеҳрли қути:
Очилдастурхон — унда,
Ҳар қачон хоҳласангиз
Тўйгазар — сероб қилар!
Фақат оҳиста айтинг:
— *Очил дастурхон, очил!*
Дехқонларни меҳмон қил!
Сизларни хоҳишингиз
Ва менинг амрим билан —
Айтганингиз бўлади.
Энди — жўжамни беринг!»

Қушга Пахом айтади:
— Тўхта! Бизлар-ку қашшоқ,
Йўлимиз ҳали йироқ,
Сен эсли қуш экансан,
Усти бошимиз эски,
Йўқ дема, сеҳр қилгил!..

— Токи чакмонларимиз
Қанча кийсак тўзмасин!—
Деб талаб қилди Роман.

— Чипта кавушларимиз
Чувалмасин ҳеч қачон!—
Деб талаб қўйди Демьян.

— Токи расво бурга, бит,
Қўйлақда урчимасин!—
Деб талаб қилди Лука.

— Чиримасин пайтава...—
Дер Иван ва Митродор...

Қуш шундай берди жавоб.
«Очилдастурхон ўзи
Барини ямар, ювар,
Қуритар... бўлди, қўйвор!..»

Пахом кенг кафтин очиб,
Бўшатди палапонни.
Зигирдек қуш боласи
Дикиллаб, уча-қўна,
Ер бағирлаб, йўрғалаб.
Инига кетди тўғри,
Орқасидан она қуш
Учаркан шундай деди:
«Лекин битта шарти бор!
Қурсоқ кўтарганича
Егуликни сўрай бер,
Аммо ароқни эса,
Ҳар кунни бир челакдан
Ортиқ сўрай кўрмангиз.
Ортиқ сўрар экансиз,
Сизнинг хоҳишингизча
Бир-икки гал бўлару,
Учинчи гал — хатарли!»

Учирмаси ёнида,
Учиб кетди она қуш.
Дехқонлар турна қатор,
Уттизинчи боғона

Қаерда — топмоқ учун,
Чўзилиб йўлга тушди,
Топдилар!.. Ғовурлашмай,
Қалин ўрмон оралаб,
Тўғри мўлжал олишар.
Одим-одим санашар.
Чақирим ўлчашганда,
Ялангликни кўрдилар —
Ялангликда турибди
Икки кекса қарағай...

Дарров ерни ковлашиб,
Қутичани олдилар,
Очдилару, топдилар —
Очилдастурхонни ҳам!
Топдилару еттовлон
Қийқиришди баравар:
«Очилдастурхон, очил!
Деҳқонларни меҳмон қил!»

Очилди кенг дастурхон,
Қайдандир пайдо бўлди
Каттакон иккита қўл —
Бир челақ шароб қўйиб,
Нонни ҳам тоғдай уйиб,
Ғойиб бўлдилар тагин.

— Хўш, шўртак бодринг қани?

— Қайнаган чойи қани?

— Муздак кваси қани?

Булар ҳам бўлди пайдо...

Деҳқонлар белбоғ ечиб,
Дастурхон атрофида
Давра қурдилар дарров,
Бошланди улкан гурунг!
Суюнгандан ўпишар,
Аҳду паймон қилишар:
Бундан буён ноўрин
Еқалашмаслик учун;

Довни эса ўйлашиб,
Ақл ва инсоф билан
Тўғри ҳал қилмоқ учун,—
Шу жанжал битмагунча,
Рост жавоб топмагунча —
Уйларга ҳам қайтиш йўқ,
Хотинларни кўриш йўқ,
Гўдакларни ўпиш йўқ,
Чолларни соғиниш йўқ,
Яъни чинакам, тўлиқ
Ва аён билмагунча:
Русияда ким хушбахт,
Дориламон яшайди?

Гапни бир жойга қўйиб,
Саҳарда мурдалардай
Учиб қолди еттовлон...

1 б о б

п о п

Олис-олис чўзилган,
Оқ қайинлар тизилган,
Қумли кимсасиз кенг йўл.
Йўлнинг икки ёнида
Қия тепалар, қирлар,
Далалар, пичанзорлар,
Шувоқ ўсган тақирлар —
Ташландиқ ер учрайди;
Кўллар, сойлар бўйида —
Эски қишлоқлар турар,
Янги қишлоқлар турар...
Кўкламда мунча ҳам саз:
Сув босган ўрмонзорлар,
Тошқин ювган ўтлоқлар,
Русия жилғалари,
Русия дарёлари!
Лекин, кўрксиз манзара
Кўзларга қувонч бермас,
Эй, кўклам далалари!
«Ахир қиш бўйи ҳар кун
Қор бекор ёққан эмас,

(Дейди бизнинг йўлчилар)
Кўклам келди — мана қор
Узини кўрсатмоқда!
Вақт келгунча у ювош:
Еққан-да, ётган-да жим,
Эриб оққанида-чи,
Улардай бўкиради,
Қаёнга боқмагин сув!
Далалар сув остида;
Йўл йўқ гўнг ташигани,
Вақт эса, эрта эмас,
Май ойи келиб қолди!»
На эски қишлоқларга,
На янги қишлоқларга
Боқиб кўзлар қувнамас!
Ҳой, уйлар, янги уйлар!*
Мунчалар чиройлисиз,
Сизларни қураётган
Бекорчи чақа эмас,
Офатнинг ўзгинаси!

Йўлчиларга дуч келар
Ҳадеб оддий кишилар:
Кўз таниш оғайнилар —
Жулдурвоқи деҳқонлар,
Усталар**, тиланчилар...
Аскарлар, киракашлар,
Аскару гадойлардан:
Русияда яшамоқ —
Енгилми ёки оғир,
Сўрашиб ўтирган йўқ.
Аскарлар соқолини
Мўйчинакда юлишар,
Тутунда исмишар,
Буларда бахт не қилсин?

Кеч кириб қолган эди,
Кетишар йўлда ҳамон,

* Ҳой, уйлар — янги уйлар — Гап ёнғиндан сўнг ноилж
қурилаётган уйлар ҳақида.

Рўбарўдан чиқди поп,
Қалпоқларин олдилар,
Таъзимга бош эгдилар,
Кейин, қатор тизилиб,
Саман ахта йўлини
Тўсиб турдилар еттов.
Поп кўтарди бошини
Ва боқди сўрагандай,
Хўш, нима гап дегандай.--

Лука попга дедик:
— Қўрқма! Биз таланчимас,—
(Лука — ғўлабир, саркаш,
Серсоқол, сергап, телба,
Бақалоқ келган деҳқон.
Тегирмонга ўхшайди:
Тегирмон қуш эмас-да,
Қанот қоқса ҳам ўзи
Учган эмас ҳеч қачон!)—

— Биз — ювош деҳқонлармиз,—
Муваққат қарздорлардан,
Шўрпешона тумани
Бўштақир улуси
Енма-ён қишлоқлардан —
Ямоқзор, Жулдурравот,
Яланғоч, Ушуктепа
Куйганкент, Ютоқсарой,
Ҳамда Қаҳатқўрғондан.
Юрибмиз зарур ишда:
Ташвишимиз каттакон,
Шундоқ катта ташвишки,
Уйимизга киргизмас,
Ишга ҳам қўл ургизмас,
Ҳатто овқат егизмас.
Қишлоқи гапимизга
Кулма ҳам найранг қилма,
Инсоф билан маънили,
Тўғри жавобингни айт.
Аввал шунга ваъда бер,
Йўқ эса ҳу — деймизу
Бошқаларга борамиз...

«Жиддий иш бўлса агар,
Кулмай ва найранг қилмай,
Инсоф билан тўп-тўғри,
Тўлиқ жавоб айтишга
Сизга ваъда бераман!
Омин!..»

— Куллуқ! Қулоқ сол!
Кетардик йўл-йўлакай,
Дуч келиб қолдик тўсат,
Дуч келдигу, довлашдик,
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?

Роман деди: заминдор.
Демьян деди: амалдор.
Мен: поп деб турволдим.
Қорни катта савдогар!—
Дейди бу ака-ука
Иван билан Митродор.
Пахом деди: шавкатли,
Олий мансаб зодагон,
Шоҳнинг иноқ вазири.
Пров бўлса, деди: Шоҳ...
Дехқон ҳўкиздай қайсар:
Бирон девона хаёл
Бошига ўрнашса, бас,
Пона қоқсанг ҳам чиқмас!
Довлашсак ҳам нечоғлик
Келиша олмадик ҳеч!
Довлашдик — жанжаллашдик,
Ўлгудай калтаклашдик,
Қалтаклашиб — ўйлашдик:
Довни ҳал этмагунча,
Асло тарқаб кетиш йўқ,
Уйларга ҳам қайтиш йўқ,
Хотинларни кўриш йўқ,
Гўдакларни ўпиш йўқ,
Чолларни соғиниш йўқ,
Токи чинакам, аён
Ва тўлиқ билмагунча:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?

Тангри учун бизга айт:
Попларнинг кўрган куни
Яхшими? Ўзинг қалай,
Тинч, хушбахт яшайсанми,
Сўйла, художўй ота!..

Аравача устида
Ҳангу манг ўйлайди поп,
Дейди: «Мўмин бандалар!
Ношукурлик бўлмасин,
Бўйнимда-ку бутим бор,
Сабру қаноатим бор,
Қандай яшаганимни
Мен айтай, сиз тинглангиз!
Ҳақиқатни айтаман,
Сиз ўзингизча ўйлаб,
Уқиб олинг!»

— Хўп, бошла!
«Сизча, бахт нима ўзи?
Ҳузуру бойлик, обрў,
Шундаймасми, жон дўстлар?»

Улар айтдики: Балли...

«Кўрайлик-чи, инилар,
Попда *ҳузур* бормикан?
Туғилган кунимданоқ
Айтсам тузук эди-ку,
Қандай қилиб поп ўғли
Хату савод олади,
Қанчалик қимматбаҳо
Сотилади бу минбар*,
Индамай қўя қолай!

.....

Бизнинг иш ҳам осонмас,
Йўл оғир, беҳисоб қавм**,

* Қанчалик қимматбаҳо... — поп ўғли диний мактаб (семинария) ни битиргандан кейин, ўлган ёки ишдан бушатишган руҳонийнинг мансабини эгалламоқ учун, ўша руҳоний қизига уйланиши шарт эди.

** Қавм — бир черковга қарашли маҳалла, қишлоқ, аҳоли маъносида. — *Таржимон.*

Бириси оғриб қолар,
Утгаси ўлиб қолар,
Ҳар туққан гўдакка ҳам
Чақирар вақту, бевақт!
Буғдой ўроғида ҳам,
Пичан ўроғида ҳам,
Кузнинг жимжит тунлари,
Қаҳратон қиш кунлари,
Кўкламдаги селда ҳам
Чақиргани-чақирган!
Бормаям кўр-чи, қани!
Хўп, деб кетаверасан.
Сўнгакларинг сирқираб —
Кўя қолса майли-я,
Дармон-дармонинг қуриб,
Жон азоби чекасан.
Ишонинг, эй мўминлар,
Одатга ҳам бир чек бор,
Улувчи фарғараси,
Тобут бошидаги дод
Ва етимнинг ҳасрати —
Бир оз титроқ солмаган
Юрак ҳам бўлармикан!
Омин! Қани ўйланг-чи,
Менда ҳузур не қилсин?»

Деҳқонлар кўп ўйлашмай,
Попга жиндек дам бериб,
Қўш букилиб дедилар:—
— Нима айтасан тағин?

«Кўрайлик, оғайнилар,
Попга ҳурмат борми, хўш?
Масала сал қалтисроқ,
Аччиғингиз чиқмас-а?..

Айтинг мўмин бандалар,
Бизга-ку лақаб қўйиб,
Айғир зот деб айтасиз*.

*Айғир зот — рус халқ фольклоридаги попнинг хотинбозлиги, бузуқлиги тўғрисида айтыладиган бесаноқ латифа ва чўпчакларга ишора.

Гуноҳимиз нимада,
Узингиз жавоб беринг!»

Деҳқонлар анграишар,
Поп ҳам хомуш турибди.

«Ким билан дуч келишдан
Қўрқасиз йўл-йўлакай?
Бас! Жавоб беринг қани!»

Йўталиб, серрайишар,
Ун йўқ! Бари турар жим!

«Хўш, кимнинг тўғрисида
Масхара латифалар,
Бўлмагур ҳангомалар,
Адабсиз ашулалар
Ва ғийбатлар тўқийсиз?..

Оппоқ отинбибини,
Ундан ҳам пок қизини,
Шундоқ попваччаларни
Маломатга чалпийсиз!

Ким кетидан им қоқиб,
Заҳарханда қиласиз
Ва хохолаб куласиз?..»

Еттовлан ерга боқар,
Поп ҳам хомуш турибди...
Деҳқонлар ўй ўйлашар,
Поп кенг қалпоғи билан
Юзини елпиб-елпиб,
Кўкка кўз солар эди.
Кўклам чоғи, булутлар
Қизил қуёш бобонинг
Неваралари каби
Ўйнашар кўк юзида:
Мана, ўнг томон туташ
Қора булут остида.
Туманли қоп-қоронғу,
Ҳам тўкмоқда кўз ёши:

Кул ранг ип қатимлари
Кўкдан то ергачайин
Чўзилмиш қатор-қатор.
Берироқда, деҳқонлар
Бошида парча-парча
Йиртиқ, шўх булутчалар
Орасидан кулмоқда —
Ярқироқ, сулув қуёш,
Гўёки боғ-боғ буғдой
Орасидан кулар қиз.
Ана, қўзғалди булут,
Поп ҳам қалпоғин кияр,
Жала қуйса эҳтимол.
Унг томон кўк қиргоғи
Ёруғроқ, тоза, қувноқ,
Демак тинибди ёмғир,
У ерда ёмғир эмас.
Илоҳи бир мўъжиза:
Олтин ип арқоқлари
Чўзилмиш ерга қадар...

«Узимиз эмас... ахир
Боболар...»* дер ниҳоят
Иван билан Митродор.
Бошқалар ҳам: «Балли, дер—
Биз эмас, боболар-ку!»
Поп айтдики: «Е, омин!
Кечиргайсиз, мўминлар,
Сизни айблаш учунмас,
Сиз сўраб қолдингизу,
Мен тўғрисиин сўзладим.
Деҳқонлардан попларга
Ҳурмат шу! Заминдор-чи...»

— Сен уларни ташлаб ўт!
Улар бизга таниғлик!

«Кўрайлик, оғайнилар,
Попнинг ўша бойлиги —

* Узимиз эмас... — попини беобрў қилиш ота-боболардан қолган қадимий гап, маъносида.

Қайдан келиб қолибди?..
Яқингина замонда,
Русия империяси
Зодагон қўрғонлари
Билан тўлиб-тошганди
Яшарди заминдорлар —
Машҳур мулкдор, тўралар,
Улар ҳозир жуда кам!
Ишқилиб, кўпайишар,
Неварами, чевара,
Биз ҳам қуруқ қолмасдик.
Еганлари ҳам текин,
Ичганлари ҳам текин,
Тўй десанг — тўс-тўполон
Эҳ-ҳе, қанча чақалоқ!
Гарчи, ўзлари тантиқ,
Бағри тош, қўли очиқ
Олижаноблар эди.
Жамоатдан қолмасдан:
Шу ерда тўй қилишар,
Гўдакка ном қўйишар,
Ибодатга келишар,
Уқирдик дуойи хайр.
Бирон важ-ла шаҳарда
Яшаб қолса заминдор,
Улар чоқда, ҳар қалай,
Ўз туққан қишлоғига
Бир амаллаб келарди
Тўсатдан ўлиб қолса,
Васият қилардики:
Хилхонамга кўминг деб.
Олти отга ой тақиб,
Мотам аравасида,
Ворислар ўраб олиб,
Қишлоқнинг черковига
Раҳматликни элтишар —
Ана шу попга омад,
Қишлоқилар учун тўй...
Ҳозир ундақа эмас!
Жухуд қабиласидай
Олис-олис элларда,
Ҳам азиз Русияда
Тарқалиб яшайдилар.

Ҳозир хилхонасида,
Боболар ёнида ҳам
Гўрда ётмоқ фахр эмас,
Қанча-қанча еру сув
Фойдахўрлар қўлида.
Русия зодагонларин
Асл оқсуяклари,
Қайларда қолмадингиз?
Қайда мозорингиз йўқ?

Ундан сўнг... раскольниклар*—
Динимизни бўлганлар...
Шукурки, қўшилмадим
Ва кўрмадим даромад!
Тўйин-чочин эдик-да:
Менга қарам қавмда
Яшагучи фуқаро
Қўпи православа**.
Шундай туманлар борки,
Ёлпасига раскольник,
Қани, хўш, поп не қилсин?

Утар дунё экан бу,
Дунё деган бебақо...
Олдин раскольникларга
Жазо берган қонунлар
Ҳозир сусайиб қолди;
Попнинг даромадига
Шу вайдан келди офат,
Бойлар қораси ўчди,
Яшамас қўрғонида,
Қариганда ўлгани
Биз ёққа келмас бўлди.
Бой хотинлар, бекалар,
Тақводор у кампирлар —
Қанчаси ўлиб кетди,
Қанчаси монастирлар
Ёнидан олдилар жой.
Попга кимхоб ёпгудай

* Раскольниклар — XVII аср ярида, Россияда турли мазҳабларнинг келиб чиқишига сабабчи бўлган диний ҳаракат намояндалари.

** Православ — христиан динида мазҳаб.

Ҳеч ким қолмади ҳозир!
Зардӯзи сарпӯш қани!
Бир амаллаб кун ўтар,
Деҳқонга орқа қилиб.
Танга-чақа тушади,
Улуғ айём кунлари
Бир бурда чалпак, тухум,
Жон деб садақа қилмоқ
Деҳқоннинг одати-ку,
Ўзида йўқ бир мири...

Деҳқоннинг шу чақасин
Ҳазм қилишни айтинг-да!
Ерда барака қани,
Қум, ботқоқ, ер пўпанак,
Пода оч тентирайди
Эккандан ортиқ унмас!
Захкашу нам — она ер
Унум бера қолса-чи,
Унда ҳам янги бало:
Ғалладан бир иш битмас!
Уров солар муҳтожлик,
Шу ғурбатнинг нонини —
Ярим нархга сотасан.
Келаси йил қаҳат йил!
Шундан сўнг уч баравар,
Қимматига оласан,
Мол-коранг ҳам сотилар.
Тавба денг, эй мўминлар!

Бу йил ҳам унча эмас,
Бир фалокат бор чоғи;
Қиш ёмон совуқ бўлди,
Баҳор — ёғин-яшинлик,
Утди экиш вақти ҳам,
Дала белбоғ бўйи сув!
Худоё, раҳминг келсин!
Қўкимизга сен ўзинг
Камалак муяссар қил!*
(Поп қалпоғини олиб,
Тангрига сиғинди-ю,
Чўқинди еттовлон ҳам.)

* Камалак — яхши об-ҳавога ишора. — *Таржимон.*

Қишлоқларимиз қашшоқ
Дехқонлар унда нимжон,
Хотинлар, мунглуғ, нотоб,
Боқувчи, эмизувчи,
Чўрилар, тақводорлар,
Мангулик жафокашлар,
Мангулик заҳматкашлар,
Худоё, ўзинг қўлла!
Шундай оғир меҳнатдан
Тийин-тийинлар йиғиб,
Яшамоқ жуда қийин!
Баъзан касал ёнига
Борсанг, ўладиганмас,
Уй бошлиғидан жудо
Бўлаётган оила —
Дехқоннинг хонадони
Ундан яна қўрқинчроқ!
Улганга ўқиб дуо,
Қолганларнинг кўнглини
Юпатишга тушасан.
Шу маҳал раҳматликнинг
Сочлари оқ онаси
Меҳнатда қадоқ қўлин
Узатади сен томон.
Қўлида жиринглайди
Иккита бир мирилик,
Ҳиқилдоқдан тутгандай!
Тўғри, ҳалол садақа —
Дуонг учун берибди,
Олмасак чорамиз йўқ,
Шунда бир сўз деёлмай,
Тилинг қотиб қолади,
Худди ранжиб, ўкиниб,
Уйга жўнайсан... омин...»

Поп сўзини тугатиб,
Отига қамчи урди.
Дехқонлар йўл беришди,
Букилиб, бош эгишди,
От йўртиб жўнаб қолди.
Олти ўртоқ биракай,
Тил бириктирган каби,
Қойиш, қарғишлар билан,

Шўрлик Лукани дарров
Ўраб олди сансираб.

— Не топдинг, ўжар калла?
Тўнг ва довдир қишлоқи!
Гапга суқилади-я!
Черковли зодагонлар*—
Поплар княздай яшар.
Осмонга қулоч ёйган
Попнинг кошоналари,
Данғиллама ую-жой;
Қўнғироқлар жарангдор,
Эшитар рўйи замин.
Мен уч йил, қадрдонлар,
Попда қарол юрганман,
Тирикчилик эмас, ҳей,
Худди ёгда юзгандек,
Шовласи ёғлиққина,
Сомсалари қиймали,
Шўрвалари мазали!
Поп хотини бир қучоқ,
Поп қизи оппоққина,
Попнинг отлари семиз,
Асаларилари тўқ,
Қўнғироқдай гувиллар!
Мана сенга мақтовли,
Попларнинг кун кўриши!
Нега шовқин, манманлик,
Жанжалга тушдинг, шаккок?
Серсоқолман, енгаман,
Деб ўйладинг шекилли?
Така ҳам серсоқол-да,
Одам Атодан аввал
Кезади шу оламда,
Лекин, аҳмоқ саналур
Така ҳанузгачайин!..

Лука турар, индолмас,
Қўрқади — оч биқиндан
Туширмасин дўстлари...

* Черковдаги оқсуяк, қўнғироқ чалиб ҳукм юргизувчи аслзода,
яъни поп демоқчи.— *Таржимон.*

Бу гап-ку аниқ эди,—
Бироқ бахтини қаранг,
Йўлнинг айланмасида —
Тепада пайдо бўлди
Жиддий поп башараси...

II боб

ҚИШЛОҚ ЯРМАРКАСИ

Бизнинг бу дарбадарлар —
Ушук ва нам кўкламни
Бекор қарғашгани йўқ
Деҳқонга кўклам эрта —
Намхуш келгани яхши!
Бу аҳволда — бўридай
Увлагин — фойдаси йўқ!
Ерга офтоб тушмаса,
Булутлар ҳам ёғолоқ,
Елин солган сигирдай
Кўк юзида кезишар.
Қорлар эриб кетди-ю,
Кўкат ҳам, япроқ ҳам йўқ!
Сув сизотда ётибди,
Ер бахмалга бурканмай,
Яланғоч ўлик каби,
Булутли кўк тагида
Етар тақир, бекафан.

Эсиз, бечора деҳқон,
Ўзидан ҳам мол аянч,
Бор хашакни егизиб,
Хипчин билан савалаб,
Ҳайдаворар ўтлоққа,
Нима топсин? Қоп-қора!
Фақат, Никола кунин*
Очилиб кетди ҳаво,
Яшил, чучук баррага
Оғиз солди қорамол.
Кун қизиқ. Қайинларнинг —

* Никола кунин — 22 май (эски санокда 9 май).

Соясида йўл олар
Гангур-гангур еттовлан:
«Бир қишлоқдан ўтдик — бўш,
Иккинчиси — тагин бўш!
Бу кун ҳайит кун-ку,
Қилт этган жоп кўринмас?..»
Қишлоқнинг кўчасида
Майда гўдаклар холос,
Уйларда-чи, кампирлар,
Еки бутунлай бекик,
Эшиклари қулфлоглиқ,
Қулф — бу вафодор кучук:
Акиллаб қопмаса ҳам,
Уйга киргиза қўймас!

Қишлоқдан ўтиб, кўм-кўк,
Чор чўпдаги ойнадай
Тиниқ ҳовуз кўрдилар.
Тўш урар қалдирғочлар,
Озгингина чивинлар
Қуруқда сакрагандай,
Сакраб ўйнашар сувда.
Қирғоқда, бутазорда
Қушлар чўқишар пўстлоқ,
Узун ва равон солда
Йўғон, семиз отинча*
Мол еб кетган фарамдай,
Этагини бар уриб,
Турар, қўлида ўқлов.
Сол устида ухлайди
Ўрдак ва жўжалари...
Чуҳа! От ҳингирлаши!
Бир йўла боқди еттов,

Кўрдилар сув устида
Иккита бош: биттаси —
Кўнғироқ соч, қорамтир,
Дехқоннинг боши эди,
Қулоғида ҳалқаси,
(Кўёш кўзини қисиб,
Қарар у оқ ҳалқага.)

* Отинча — поп қизи.

Биттасининг бошида
Беш қулоч ҳўл арқон бор.
Деҳқон арқонни тишлар,
У юзар, от ҳам юзар,
У кишнар, от ҳам кишнар.
Юзишар, шовқинлашар!
Ўрдак ва жўжалари,
Ҳам отинча тагида
Юзар сол лапанг-лапанг.

Етди-ю от ёлига
Епишиб олди деҳқон,
Ирғиб минди ҳам ўтлоқ
Томонга чиқди полвон:
Тани оқ, бўйни эса,
Қора қурум сингари,
Отдан ҳам, отлиқдан ҳам
Ирмоқ-ирмоқ сув оқар!..

— Не гап қишлоғингизда,
Элга қирғин келгандай,
На катта бор, на кичик?
«Кузмино қишлоғида,
Бугун ҳам катта бозор,
Ҳам ҳайит, ҳам сайил бор».
— Кузмино узоқдами?

«Уч чақирим келади!»

— Кузминога борайлик
Сайилни ҳам кўрайлик!—
Йўлга тушди деҳқонлар,
Ўзларича ўйларди:
Хушбахт яшовчи одам
У ерда эмасмикан?..

Кузмино — бой-ку, лекин,
Ифлос, савдогар қишлоқ.
Енбағирдан чўзилиб,
Жарликка уланади.
Бир томон — тагин тепа —
Тозалик қаёқда-ю?
Қадимий икки черков:

Бир эски эътиқод*,
Бириси — православ.
Рўбарўда хати бор
Уй турибди ҳувиллаб,
Эшиги тақа-тақ берк,
Ҳойнаҳой мактаб ўзи.
Бир дарчали ёғоч уй,
Қон олгучи бир фельдшер**
Сурати солинибди.
Ифлос мусофирхона,
Савлати битта лавҳа:
(Баркаш кўтарган дастёр,
Бир газ қаншарли чойдиш,
Чойдишнинг атрофида
Зигирдак пиёлалар,
Гўё турар она ғоз
Жўжалар ўртасида.)
Шаҳар бозорларидай,
Дўконлар ҳам бор бунда...

Нақ бозор ўртасига
Еттов киришиб келди:
Тўла-тўкис мол-тувар,
Вижир-вижир оломон!
Шунча сурон қайда бор?
Ҳайит намоз эмас-ку,
Тепада бут тургандай
Ҳамманинг боши яланг...
Бу ўзи шундақа жой!
Қишлоқи телпақлари
Қайға тентирайди-ю,
Қай томонга боради:
Ичкулик омбори ҳам —
Ошхона-ю, майхона,
Унта ароқ дўкони,
Уч карвонсарой, қазнақ,
Чалғиб унга боради,
Чалғиб бунга келади,

* Эски эътиқод — бу ерда гап христиан дини мазҳабларга бўлингандан сўнг (XVII аср ўрталари) бир неча мазҳабни бирлаштирган диний оқим маросимларини ўтказувчи черков тўғрисида боради.

** Ф е л ь д ш е р — қишлоқ врачлари ёки врач ёрдамчиси (медицина ҳам ветеринарияда).

Яна, ўн бир бўзагар
Байрам учун қишлоққа
Чодир ҳам тикишибди.
Ҳар қайсида беш дастёр,
Пихин ёрган дастёрлар,
Ҳаллос уриб чопишар
Ўласи ҳорғин, бироқ,
Улгуришмас, негаки,
Пул тўлашга — майда йўқ!
Анов деҳқонни қара,
Манови қалпоқлини,
Рўмолчали қўл ҳам бор,
Битта қараб қўйсанг-чи!
Ҳе, ҳе православлар!
Ташнасиз мунчалар ҳам.
Томоқ ҳўллаб олсанг бас,
Бозор қайтгандан кейин,
Қалпоқни топиш осон!

Маст бошлар тепасида
Ўйнар кўклам қуёши...
Чала маст суронларда
Товланади тўрт томон!
Йигитларда бахмал шим,
Нуқул йўл-йўл нимчалар,
Қўйлаклари ранг-баранг.
Хотинлар алвон кийиб,
Қизлар таққан сочпопук,
Оқ қушдай тенгсалишар!
Ғалати сатанглар бор —
Бели бурма белбоғлик,
Ҳай-ҳай, кийиб кезинар
Пойтахтда юргандай нақ...
Қўлинг учи тегса бас —
Уласи учган каби!
Эй олифта хонимлар,
Балиқ овлашга қўйган
Чигил, ёйма тўр каби
Этакни йиғиштиринг!
Шу сатангларга қараб,
Қўш қариган бир хотин
Чўқиниб айтадики:
«Қаҳатчилик бўлади!

Экин-тикин нам босган,
Тавба де, Пётр куни*,
Ҳануз тошқин оқмоқда!
Аёллар хушвақ читдан
Кўйлак кийгандан бери,
Дарахтларда ўсиш йўқ,
Дон-дунларда униш йўқ!»

— Қизил читнинг гуноҳи,
Нимада, энагинам?
Ақлимга сифмаяпти!

«Бу читлар — фаранг чити,
Ит қонига бўяшган,
Энди уққандирсан-а?»

От бозорда тўполон,
Тепанинг этагида —
Сўқалару, хаскашлар,
Сихмола-ю, чангаклар,
Ағдарма шотилару,
Тўғинлар, дўнгалаклар
Минди-минди ётибди.
У ерда бозор чаққон:
«Барака топ! Қўлни бер!»
Қасам ичиш, аския
Ва шовқинли қаҳқаҳа...
Не чора бор қаҳ-қаҳсиз?
Пакана бўй бир деҳқон
Тўғин танлаб юрибди:
Бирин букар — маъқулмас,
Бошқасин букар — ёқмас,
Бирин тортди кучаниб,
Тўғин эса бўшаниб,
Битта тарсаки тортди!
Шу уришқоқ тўғинни
Сўкиб ҳайқирар деҳқон:
«Тентак сўйил, сўлақмон!»
Бошқаси ортиб келган
Хилма-хил ёғоч буюм —
Ағдарилмиш тамом юк!

* Пётр куни — 12 июль (эски ҳисобда 29 июль).

Ўзи маст! Уқ синибди,
Тузатмоқчи бўлганди,
Болта ҳам синди! Деҳқон
Уйлар, бошини қашир,
Болтани койир, сўкар,
Иш дўндирмоқда гўё:
«Болтамассан, муттаҳам!
Арзимаган ишга ҳам
Бўйнинг ёр бермайди-я!
Доимо бош эгардинг,
Бироқ, сийламасдинг ҳеч!»

Еттов растада кезар,
Иваново читлари
Рўмоллар, эгар-тўқим,
Кимралилар* маҳсули —
Нуқул янги пойабзал,
Сукланар, кўз қамашар...
Пойабзал дўконида
Тағин кулишар еттов:
Бир чол неварасига
Ботинка савдо қилар.
Беш йўл нархин сўрайди,
Айлантириб кўради:
Эчкининг терисидан —
Аъло навли ботинка!
— Икки танга, оқсоқол,
Тўла, ёки жўнаб қол!—
Деди чолга савдогар.
«Тўхта-чи!» Чол қошиқдай —
Ботинкани қўймайин,
Кўз узмайин шундай дер:
«Мен куёвдан қўрқмайман,
Қизим ҳам индамайди.
Хотиним — писанд эмас,
Жавраса жаврар, майли!
Лекин аттанг, неварам —
Шўх қиз, бўйнимни қучиб,
Деган эди: бобожон,
Бозорлик ола келинг!

* Тверь губернасининг Қимри қишлоғи оёқ-кийимни тайёрлашда машҳур эди. Бу ерда шунга ишора. — *Таржимон.*

Ҳам ипакдай сөчлари
Юзимни қитиқларди,
Эркаланиб, тирмизак —
Чол бобосин ўпарди,
Тўхта, ҳой, ялангоёқ!
Хушомадгўй, бизбизак!
Эчкининг терисидан
Ботинка келтираман...
Мана шундай мақтандим.
Ҳам катта, ҳам кичикка
Ваъда қилдим бозорлик,
Лекин, мен ичиб қўйдим,
Ҳемири қолгани йўқ!
Бола-чақа кўзига —
Қандай кўрсатоламан
Шу беҳаё кўзимни?..

Мен куёвдан қўрқмайман,
Қизим ҳам индамайди.
Хотиним — писанд эмас,
Жавраса жаврар, майли!
Лекин, аттанг неварам!»
Тагин невара дарди!
Бетоқат куйинарди...

Тўпланганди оломон,
Тинглашарди кулгусиз,
Унга ачинишарди...
Иш ёки парча нон-ла,
Кўмаклашарди, балки,
Аммо икки тангани
Эҳсон қилолмас ҳеч ким:
Узи қолар чақасиз...
Битта одам бор эди,
Павел Веретинников.
(Зоти киму номи ким,
Деҳқонлар билмас эди,
Аммо дердилар: «Тўрам»
Шўх ва ҳазилкаш эди;
Қиярди алвон кўйлак,
Бурмали мовут камзул.
Ҳам мойланган этиклар.
Узи рус қўшиқларин

Келиштириб айтарди
Ва тинглашни севарди.
Уни ё ошхонада,
Ёки қовоқхонада,
Ё карвонсаройларда
Кўплар кўришган эди.)
Вавилушкага бўлди
Уша топда нажоткор,
Ботинкага пул берди,
Вавило олди дарров
Ва кўздан ғойиб бўлди!
Севиниб кетганидан
Тўрага қуллуқ дейиш
Чол эсига келган йўқ.
Лекин, ўзга деҳқонлар
Шундай юпандиларки,
Шундай қувондиларки,
Гўё, у ҳар бирига
Бир сўлкавой бергандай...

Бор эди кичик дўкон,
Сотарди сурат, китоб,
Чорбозорчилар ундан
Ғамлаб олишарди мол.

— Генераллар даркорми?—
Сўрарди у доғули.
«Генераллардан ҳам бер!
Фақат, инсоф қил бир оз,
Яъни чинакам бўлсин —
Йўғонроқ, ваҳмалироқ...»

— Ажойиб! Сизча қалай!
Қадду қоматда гап йўқ...—
Дер савдогар иржайиб.
«Бўлмаса, гап нимада?
Ҳазилингни қўй, жўра!
Лаш-лушинг кимга керак?
Қаён олиб борамиз,
Ҳам ўтказамиз кимга.
Қим хоҳлайди зарарни?..
Чалғитма! Деҳқон учун
Ҳамма генерал бирдак,
Арчанинг ғуррасидек:

Хунугини сотмоққа
Эпчилроқ бўлмоқ лозим,
Йўғон, ваҳмали бўлса,
Ҳар кимга ўтказаман..
Қаттароқ, савлатлироқ,
Тоғ ўмров, шокоса кўз,
Новчароғидан танла,
Юлдузи кўпроқ бўлсин!»

— Ҳарбий бўлмаганлар-чи,
Керак эмасми сизга?
«Ҳарбий бўлмаган эмиш!»
(Аммо, қандайдир йўғон,
Қурсоғи — хум, тўш эса,
Ун етгита юлдузли
Мансабдор суратини
Сотиб олдилар арзон.)
Савдогар ҳурмат билан,
Харидорга не ёқса,
Икки қўллаб тутади,
(Любянкада — бош ўғри)*,
Блюхердан** юз дона,
Архимандрит Фотий***
Қароқчи Сипкодан**** — юз,
Сотди роса дўндириб..
Сотди китоблардан ҳам:
«Қизиқчи Балакирев»
Ҳам «Инглиз милорди!..
Қутидаги китоблар,
Суратлар кезар бутун —
Русь салтанати бўйлаб;
То деҳқон хонасида,
Ё ёзлик чайласида,
Пастаккина деворга
Қоқилмагунча кезар..
Гўр билади — не учун!

Оҳ! Келарми шундай вақт,
(Кел, орзу этган замон!)

* Любянка — Москвада улгуржи китоб сотилган кўча. (Ҳозир Дзержинский номида.)

** Пруссия фельдмаршали (1792—1819).

*** Фотий — монах — руҳоний, реакционер (1792—1838).

**** Сипко — 1860 йилда судга тушган сохта пул ясагувчи,

У келганда, деҳқонга
Уқтирсаларки, ахир,
Суратда ҳам сурат бор,
Китоб ҳам ҳар хил бўлар.
Шунда, деҳқон Блюхер
Е тентак милорднимас —
Белинский, Гоголни
Олиб кетар бозордан?..
Эй, сиз, рус кишилари!
Эй, сиз, мўмин деҳқонлар!
Ҳеч эшитганмидингиз
Бу номларни бирон вақт?
Бу номлар — улуғ номлар,
Халқпарварлар. жонбозлар —
Мақтайди тилларида,
Сақлайди дилларида:
Кошки, шуларнинг расмин —
Уйингизга оссангиз,
Шулар ёзган китобни
Уқсангиз, уқсангиз...

«Жаннатига кирардим,
Лекин, эшиги қайда?»—
Янграб кетди шу сўроқ
Бирдан дўкон ёнида.
— Қандай эшик излайсан?
«Томошахона* қайда?
Жим! Музыка чалмоқда!»
— Қани юр, мен кўрсатай.

Томошани эшитиб,
Бизнинг дарбадарлар ҳам
Йўл солди ўша томон.

Кулгили Полвонкачал.
Ноғорачиси эчки,
Оддий шарманка эмас,
Чинакам музыкали,
Қўғирчоқлар ўйинин
Томоша қилди етгев...

* Аслида — балаган — бозорларда муваққат кичик томоша-хона, чайла.— *Таржимон.*

Томошада маъно кам,
Лекин, беҳуда эмас,
Миршабу, элликбоши
Егай тоза ҳам дакки!
Томошахона тиқин,
Оломон писта чақар.
Ехуд икки-уч деҳқон
Бир-бирига сўз ташлар,
Қаранг, арақ ҳам тайёр:
Ҳам томоша, ҳам гаштак!
Овунар, чақчақлашар.
Полвонкачал сўзига —
Сўз қистирар дўндириб,
Ҳам жойига қўндириб;
Бундай қочириқ топмайсан
Қаламни чайнасанг ҳам!

Шундай ишқибозлар бор —
Томошадан сўнг дарров
Парда кетига ўтар,
Упишар, дўст бўлишар,
Сўрар созандалардан:
— Қайдансиз, азаматлар? —
«Хўжайинимиз бор эди,
Заминдорга ўйнардик,
Ҳозир озод кишимиз,
Ким бизни меҳмон қилса,
Ё андак эҳсон қилса,
Бизга хўжайин ўша!»

— Жуда соз, азиз дўстлар,
Етар, тўрага чалмоқ,
Улар кўнглини олмоқ.
Деҳқонларни юпатинг!
Эй, бола! Арақ келтир,
Шароб! Чой! Пиво ҳам бер!
Цимлян пивосидан!

Тўра созандаларин
Зиёфат қилар шу пайт,
Дастурхон тўкин-чочин,
Денгиз тошқини гўё.

Бу — эсган бўрон эмас,
Е тебранмас она-ер —
Шовқинлашар, куйлашар,
Сўкишар, чайқалишар,
Юмалашар, муштлашар,
Ҳам қайтадан ўпишар,
Шу байрамда халойиқ!
Тепага чиқишаркан,
Етти сайёҳ кўрдик:
Гўё каттакон қишлоқ
Айланар, қалқар, тушар
Ҳатто, баланд гумбазли
Қадимий черковни ҳам,
Силкитди бир-икки йўл!
Бунда ҳушёр одамга
Яланғочдай ўнғайсиз...
Бизнинг етти дарбадар
Яна кезди сайҳонда
Ва суронли қишлоқдан
Кетишдилар кечқурун...

III б о б

БАДМАСТ КЕЧА

Русияда аксар вақт
Учрагандай, бу қишлоқ
Чеккасида на омбор,
На тегирмон, майхона,
На хирмон учун сарой.
Дарчалари кичик, тор,
Панжаралари темир,
Пастак ёғоч иморат
Турар қишлоқ четида.
Қамоқхона кетида —
Олис-олис чўзилган,
Оқ қайинлар тизилган,
Каттакон йўл кўринар.
Оддий кунларда жимжит,
Қайғули ҳам камқатнов.
Ҳозир-чи, ундоқ эмас!

Бутун ўша катта йўл
Ва айлана сўқмоқда,
Кўз илгар ерга қадар,
Нукул маст кўринарди,
Ерларда суринарди,
Етар ҳам турардилар,
Тармашиб кўрардилар,
Зўрға йўл юрардилар,
Тинмасди бўғиқ нола!

Ғич-ғич юк аравалар,
Данг қотган мужикларнинг
Гангиган чўнг бошлари —
Бузоқ калласи каби
Шилқиллар эди ночор!
Кетаётган оломон
Таппа-таппа қуларди,
Гўё тепа ортидан
Дехқонларни мўлжаллаб,
Отмоқда ёв сочма ўқ!

Тушиб келди сокит тун,
Хира кўкда қалқди ой,
Гўё яшил бахмалга
Соф ва аъло олтиндан
Тангри ёрлиқ ёзмоқда
Бу ғалати ёрлиқни
На оқиллар ўқигай
На аҳмоқлар ўқигай.

Йўлда янграр юз овоз!
Яшил денгиз сингари
Дам тинар, дам кучаяр
Бакириқлар, садолар.

«Биз мирзага ярим сўм
Бериб, ёздириб олдик:
Вилоят бошлиғига
Шикоят аризаси...»

— Ҳей! Қопинг тушиб қолди!

«Йўл бўлсин, Оленушка?
Тўхта! Қанд берай тагин,

Сен — бургадай чаққонсан,
Тўйсанг — ирғиб қочасан,
Силашга ҳам қўймайсан!»

— Чор ёрлиғи, яхшисан,
Афсуски, ёзилмабди —
Бизнинг кўз ўнгимизда...

«Қоч, йўл бўшат, халойиқ!»
(Талай пайчи амалдор
Чилдирма, қўнғироқ-ла
Ҳам шовқин-сурон солиб,
Чопар бозор қайтиши...)

— Мен сенга энди айтсам:
Супурги чўлтоқ бўлиб,
Ерни супурар бўлсанг,
Чанг қўзғар, Иван Ильич!

«Худо ўзи сақласин,
Бормагин, Парашенка,
Питерга ҳеч бормагин!
Шундай тўралар борки,
Кундуз — ошпаз хотинсан,
Тунлар — ўйнаш отинсан,
Расволик ҳам шунчалик!»

— Қаён чопасан, Савва?
(Бақриб сўрайди поп
От миниб, белги таққан
Ва шошган юзбошидан.)
«Кузьминога, миршабга,
Юз берди бир фалокат:
Унда битта деҳқонни
Ўлдиришиб қўйибди!»
— Худодан қўрқмаганлар...

— Ориқлабсан, Дарьюшка!—
«Урчуқ эмасман, жоним!
У қанча кўп айланса,
Шунча қорин солади.
Мен бўлсам кундан-кунга...»
«Ҳей, йигит, нодон йигит,

Юпун ва исқирт йигит,
Кел, мени сева қолгин.
Яланг бошман, бадмастман,
Қариман, майпарастман,
Бул-ған-ған-ман, ола қол!»

Бизнинг деҳқонлар ҳушёр,
Қўз солиб, тинглаб-тинглаб,
Кетишар ўз йўлида.

Худди йўл ўртасида
Қандайдир ювош йигит
Катта бир гўр қазмоқда:

— Нима қиляпсан бунда?
«Онамни кўймоқчиман!»

— Аҳмоқ! Қанақа она!
Қара: янги камзул-ку
Ерга кўмаётганинг!
Катта сув бўйига бор,
Тумшугингни сувга тик,
Бир пишин, сувга тўйгин,
Зораки, эсинг кирса!

«Бир керишиб олайлик!»

Бир-бирига оёқ тираб,
Ўтирди икки деҳқон.
Кучанишар, тортишар,
Ҳансираб олишмоқда
Сўнгаклари сингудай!
Куч синаш ёқмай қолди:
«Қани, соқоллардан ҳам
Бир тортишиб боқайлик!»
Тортишиб, юмдалашиб
Бир-бирин соқолидан,
Хийла юлгандан кейин,
Юзи кўзи аралаш
Мушт солиб, тимдалашиб,
Сўкишмоққа тушдилар!
Бўғилар, пишқиришар,

Гулдираб, ўшқиришар,
Гижинар ҳам ёпишар,
Зўр беришар, тортишар!

— «Бўлди, ҳей лаънатилар!»
Ажралмас — сув қуйсанг ҳам.

Пастқамликда аёллар
Жанжаллашар, бири дер:
«Мен учун уйга бориш —
Сургундан ҳам ёмонроқ!»
Ўзгаси: «Ёлғон дейсан,
Менинг ҳолим баттарроқ!
Қатта куёвим уриб,
Синдирди қовурғамни,
Ўрганчам ўғирлади
Урчиғим-калавамни,
Қалава-ку, майли-я,
Ярим сўмлик пул қўшиб,
Ўрагандим коптокка...
Кичик куёвим бўлса,
Ўлдиргудай дўқ уриб,
Нуқул пичоқ ўқталар».

«Бас етар, бас, жонгинам!
Хит бўлма!» Тепа ёқдан
Аллаким гапирмоқда:
«Парво қилма... Кетайлик!»
Кичиқ, беомон кеча!
Йўлда туриб хоҳ ўнгга,
Хоҳ чапга боқ, кўрасан:
Кетишар қўшоқ-қўшоқ,
Жуфту жуфт, улфат-иноқ.
Ўрмонга эмасмикан?
У ўрмон жозибали
Ҳар кимга ҳам им қоқар,
У ўрмонда булбул кўп,
Сайраши жонга ёқар...

Серқатнов, каттакон йўл
Кеч кирган сайин — расво:
Нуқул абжақ бўлганлар,
Зўрға судралувчилар,
Ҳам чалқанча ётганлар

Учрайди ҳар қадамда.
Бир оғиз сўкишмасдан
Сўз айтолмас, одат шу.
Телба ва тутуриқсиз
Чакки гап авж олади!
Майхоналар олдида
Алғов-далғов, ҳаяжон,
Аравалар уришар,
Аралашар, суришар;
Ҳурккан отлар — эгасиз,
Тўрт томонга қочишар;
Бир томонда гўдаклар
Кўтарар қий-чув, чуввос,
Абгор бўлар бечора
Хотинлар, энахонлар:
Шўрлик бу деҳқонларга
Ичма, дейиш мумкинми?

Боғоналар ёнидан —
Келарди таниш овоз,
Келиб боқса еттовлон,
Веретинников экан:
(Бозорда Вавилога
Ботинка олиб берган
Уша сахийнинг ўзи!)
Сўзлашар, суҳбат қураар,—
Қишлоқилар дўстона
Дардлашар, кўнгил очар:
Павел қўшиқни мақтар —
Беш бор айтар, ёзиб ол!
Ё матал ёққан бўлса —
Майли, ёзиб олавер!
Етарли ёзгандан сўнг,
Павел уларга деди:
«Рус деҳқонлари доно,
Лекин бир иши ёмон,—
Ичар жинни бўлгунча,
Ураларга йиқилар,
Зовурларга тиқилар,
Хафа бўласан киши!»

Деҳқонлар у тўрага
Дедилар: Балли, шундоқ!..

Павел дафтарчасига
Недир ёзмоқчи эди,
Пайдо бўлди маст, карахт
Бир деҳқон, у ётганди
Индамай, мукка тушиб
Тўранинг қаршисида,—
Кўзларига кўз тикиб...
Дафъатан ирғиб турди,
Тўрага тўғри юрди—
Қаламин олди юлиб!
«Бас қил, ҳей, эсин еган!
Ким кўрганга қоралаб,
Бизга ёмон от тақиб,
Чақимчилик қилма кўп!
Нимамизга суқинг бор?
Шўрлик деҳқон кўнглининг
Хушвақт бўлганигами?
Гоҳо ичамиз, тўғри,
Лекин, ишлаймиз кўп вақт,
Бизда маст кўп кўринар,
Лекин, ҳушёрлар кўпроқ.
Қишлоқда юрганмисан?
Арақ олиб бир челак,
Уйларни айланайлик:
Бир уйда мукка тушар,
Иккинчида ҳам ичар,
Лекин учинчи уйда
Бири ҳам яқин келмас—
Бир хонадон ичади,
Иккинчиси— қатра ҳам!
Улар ҳам биз сингари
Машаққатда ва ҳорғин...
Ичса нима қилибди,
Яхшиси— ичмак эди,
Лекин, аҳмоқлар ичмас,
Виждонлари шундайроқ...
Уша ҳушёр хонадон—
Балога учраганда
Аҳволини кўриб қўй,
Кўз қиринг ҳам солмассан!..
Русия қишлоқларин—
Айни ўроқ вақтида
Кўрганмисан ўзинг ҳеч!

Халқ нетсин майхонада?
Тўғри, даламиз кенг, мўл,
Лекин, баракаси оз,
Қани, айт, биз бўлмасак,
Учсиз-қирсиз шу дала,
Экинзор қандай қилиб,
Кўкламда кўм-кўк кийиб,
Кузакда чечинади!
Кечқурун ҳорғин-толғин
Дехқонни кўрганмисан?
Тоғ-тоғ хирмон ёнида
Насибаси — ёвғон ош:
— Эй, паҳлавон! Қоч тезроқ,
Похол билан йиқаман!—

Дехқоннинг оши ширин,
Арранинг ҳам тиши бор —
Чайнайдию ютмайди!
Қорин ойна эмас,
Хўрак учун йиғи йўқ
Ишлаганда — ёлғизсан,
Хирмон тайёр бўлди, бас,
Бир зумда етиб келар,—
Уч шерик — уч даъвогар:
Тангри, шоҳ ва хўжайин!
Тўртинчиси бор тағин —
Аёв билмас таттихўр,
Жўжидан ҳам ёвузроқ,
У — бўлишиб ўтирмас,
Ямламай ютар якка!
Нақ ўзингдай ярамас
Аллақайси бир тўра
Келди Москва тарафдан,
Езиб олди кўп қўшиқ,
Маталми, чўпчак, жумбоқ,
Айтсанг — зерикмас экан.
Тағин бириси келиб,
Нуқул терговга тутди:
Ҳар кун қанча ишлайсан,
Ҳам қанча нон тиқасан
Жиғилдонга? Озми, кўп?
Ўзгаси ерни ўлчар,
Бошқаси жонни санар.

Лекин, ёнгин ҳар ёзда —
Қанча деҳқон меҳнатин
Шамолга совуради,
Саноғин олганча йўқ...

Рус -- ичади беўлчов,
Аммо, гурбатимизни —
Оғир меҳнатимизни
Ҳеч ўлчаб кўрганмисиз?
Май — деҳқонни қулатар,
Хўш, гурбат қулатмасми?
Хўш, меҳнат қулатмасми?
Ҳар қандай бало келса,
Ўлчаб ўтирмас деҳқон,
Ўтказар, бардош берар.
Деҳқон меҳнат қилганда
Тинкам қурийди, демас,
Зўриқишни ўйламас,
Наҳот, ортиқроқ ичсам,
Ўрага қулайман, деб,
Қултум арақ устида
Ўзоқ ўйлаб ўтирса?
Бир маст қумалаб қолса,
Сизга ҳайё таралла!
Деҳқонлар, қандай қилиб,
Ботқоқда ҳўл пичанни
Ўриб, судраб чиқишар —
Ўшани кўринг эди:
От йўл топиши қийин,
Юксиз, салт одамга ҳам
Ўтиш хатарли ботқоқ; —
Деҳқонлар қўшин-қўшин,
Тўзғиган лашкар каби,
Белигача сув кечиб,
Ҳам дўнгларга қоқилиб,
Тирмашар, ўрмалашар,
Ичаги узилгудай!

Саратонда бош яланг,
Бошдан-оёқ тер ва лой.
Қўлларни тилса киёқ,
Сўналарга ем бўлсак,
Ўшанда чиройлироқ
Кўринсак керак сизга?

Ачинсанг — эплаб ачин,
Хўжайин ўлчагидà
Деҳқонни ўлчамагин!
Биз — оқ билаклар эмас,
Ишда ҳам, ғулуда ҳам
Паҳлавонмиз, паҳлавон!

Ҳар бир деҳқоннинг қалби
Қора булут сингари —
Қаҳру ғазабга тўла;
Чақмоқларнинг чақиши,
Қонли селлар ёғиши —
Лозим эди-ю, аммо
Шароб уни босади!
Жиндек шароб ичса, бас.
Лобар кулгиси келар
Деҳқоннинг танти кўнгли.
Сенга нима ташвишу,
Атрофга қара, қувон!
Ҳай, ҳай, қирчин йигитлар,
Ҳай-ҳай, барно жувонлар,
Балли, омон бўлгурлар!
Суяги эзилса ҳам,
Жонлари қийналса ҳам,
Эрлик шижоатларин —
Келаси замон учун
Сақлаб қола олдилар!..»

У деҳқон тепаликда
Чоригин судраб юрар,
Ҳадеб тепинар эди;
Кейин, андак жим қолиб,
Шўх, ур-сур оломонга
Қараб, завқланар эди:
«Эй, бош яланг, ғиртта маст,
Эй, деҳқон салтанати,
Сурон кўтар — эркинроқ!..»

— Отинг нима, оқсоқол?

— «Нимайди? Дафтарчангга
Езиб олмоқчисанми?
Нима ҳам кераги бор!..»

Ҳа, бор, ёзиб ола қол:
«Сарпойчанг қишлоғида
Яким Нагой* кун кўрар,
Улғунича ишлайди,
Қулагунча ичади!»

Деҳқонлар қаҳ-қаҳ солиб,
Яким деган бу мужик —
Ўзи ким эканлигин
Айтишдилар тўрага.
Яким қашшоқ, ғариб чол,
Бурун Питерда турган;
Қамоқни кўриб чиққан:
Савдогар билан, шўрлик,
Олишмоқчи бўлибди!
Арчилган арғувондай
Яланғоч келди юртга
Ва қўлга сўқа** олди.
Ўттиз йил ўтди, мана
Кун таптида қоврилар.
Ер бағридан ажралмас,
Ёмғир ёққанда нуқул
Мола тагига қочар,
Яшар — сўқасин қўймас,
Ажал келса, чол шўрлик,
Сўқада қотиб қолган
Кесакдай тушар-кетар...

Қизиқ саргузашти бор:
Бозордан ўғли учун
Суратлар келтирибди.
Ўзи ўғлидан баттар
Суратларга маҳлиё.
Тангрининг ғазабига
Дучор бўлиб, ногаҳон,
Қишлоққа ўт кетибди,—
Якимнинг умри бўйи
Топгани-жамғаргани —
Ўттиз беш сўлкавойи

* Яким Нагой — Яким жулдур — яланғоч маъносида. — *Таржи-мон.*

** Сўқа — темир омон.

Бор экан бисотида.
Сўлкавойларни тезроқ
Олмоғи зарур эди;
Чол эса, суратларни
Йиғиштирар девордан;
Хотин эса бу маҳал,
Бутлар билан овора;
Ғафлатда қолиб Яким,
Уй ўпирилиб тушибди.
Сўлкавойлари эриб,
Муштдай кумуш бўлибди;
Уша кумуши учун
Берибдилар ўн бир сўм...
«Яким оғайни, дейман,
Уша сурат-пуратинг
Унча арзон тушмабди.
Ҳойнаҳой янги уйга
Осиб ҳам қўйгандирсан?»

— Ҳа, ҳа, осиб қўйганман,
Янгисини ҳам осдим,—
Деди-ю, жимжит қолди.

Умри ер ҳайдаб ўтган —
Чолга синчиклаб қарар:
Кўкси — ботиқ, қурсоғи
Қапишиб қолган эди.
Юзи, кўзи — буришиқ,
Эгри-бугри чизиқлар —
Худди қақраб ётган ер,
Узи ҳам она-ерга
Ухшар: бўйни қорамтир;
Сўқа кесган қатламдай,
Юзи — ғишт, қўли эса,
Қоқ ёғочнинг пўстлоғи,
Сочлари — сочилган кум...

Деҳқонлар пайқашдики,
Якимнинг сўзларидан
Тўра ранжигани йўқ;
Шундан сўнг ўзлари ҳам
Қўшилдилар Якимга:
«Тўғри-да, тўғри сўз-да,

Ичсак — бизга муносиб!
Ичсак — танамизда куч!
Оғир мусибат тушса,
Ичмаймиз бир қултум ҳам!..
Меҳнат қулатмаса, бас,
Фалокат енгмаса, бас,
Бизни арақ енголмас!
Шундай эмасми, дўстлар?»
— Раҳм этсин парвардигор!
«Кел, биз билан бирга ич!»

Ичдилар арақ топиб;
Веретинников Якимга
Икки ярим шишали
Арақ тутди қўш қўллаб.

«Тўрам! Аччиғланмабсан,
Ақл — бошинг бор экан!
(Шундай деб айтди Яким:)
Шўрлик деҳқон аҳволин
Тушунмасми ақл — бош?
Тўнғиздай ерни ёриб,
Кўкка кўзи тушмаган
Ҳайвон эмас экансан!»

Тўсатдан янграб кетди
Мардона, иноқ ялла:
Икки ўн беш азамат,
Узлари масту, лекин,
Қулашмай, ағанашмай,
Куйлашиб келар қатор:
Она-Волга ҳақида,
Баҳодирлик ҳақида
Ва сулув қиз ҳақида
Куйлашар, каттакон йўл
Жим қолиб, солар қулоқ,
Елғиз шу уйғун қўшиқ
Таралар олис-олис
Ейилар эркин-эркин,
Эпкинда жавдаридай
Чайқалар ва мавж урар,
Деҳқонларнинг қалбига
Чўкар оловли ғусса!..

Шу азамат ялланинг
Оҳангида эзилиб,
Уй чекиб, хаёл суриб,
Йиғлайди битта жувон:
«Офтоб кўрмайин ўтдим,
Маҳтоб кўрмайин ўтдим,
Ешгина, шўрлик жоним,
Юганланган тулпордай,
Қанотсиз қалдирғочдай!
Қари эрим — кўнгли ғаш,
Маст ётар, хуррак тортар,
Менинг ёш умрим — бандда,
Пойлар уйқусида ҳам!»

Уксиб йиғлаган жувон,
Юк устидан лип этиб,
Ерга ўзин ташлади!
«Хўш?» деб бақирар ғаш эр,
Турар — сочидан тутар;
Худ шолғом суғургандай,
Ўтқазади ёнига!

Ҳай! Кеча, бадмаст кеча!
Юлдизлигу, зим-зиё,
Дим эмас, шўх ва салқин
Баҳор ели эсмоқда.
Бизнинг азаматлар ҳам
Баҳрасиз қолгани йўқ!
Соғинди қайлиқларин,
Қайлиқли кечаларда
Йигит умри хуш ўтар!
Иван эснаб бақирар:
«Менинг уйқум келяпти!»
Марьюшка: «Ҳозир, ҳозир,
Бирга ётамиз!» дейди.
Иван айтар: «Жой тор-ку!»
Марьюшка имо қилиб:
«Сигиб қолармиз!» дейди.
Иван тағин бақирар:
«Тўшак жудаям совуқ!»
Марьюшка айтадики:
«Исинармиз ҳайтовур!»
Шу, қўшиқ эсга тушгач.

Бизнинг еттала сайёҳ —
Қутичани синашга
Сўзсиз бўлдилар рози.
Худо билади, нечун,
Чўл ва йўл ўртасида
Усибди баланд, сербарг,
Ёппа-ёлғиз жўкатол,
Шу жўка соясида
Давра қурди еттовлон,
Астагина айтишар:
«Очилдастурхон, очил,
Мужикларни меҳмон қил!»

Очилди кенг дастурхон,
Қайдандир, пайдо бўлди
Қаттакон иккита қўл:
Бир челақ арақ қўйиб,
Нонни ҳам тоғдай уйиб,
Ғойиб бўлди ногаҳон.

Еб-ичишди еттовлон;
Роман қоровул бўлиб
Қолди челақ ёнида;
Қолганлар — бахтли одам
Излашиб кетди тағин —
Оломон орасига:
Уйига тезроқ етиш
Орзусида еттов ҳам...

IV б о б

БАХТИЕРЛАР

Ҳайтлаб, гуриллаган
Оломон ўртасида —
Бизнинг етти дарбадар
Бақриб, қилар хитоб:
«Ҳей, халойиқ, биронта
Бахтиёр одам борми?
Бизга ўзингни кўрсат!
Ростдан бахтиёр бўлсанг,
Бир челақ арақ тайёр:
Бехаражат, теп-текин,

Тўйганингча ичавер,
Меҳмон қиламиз сени!..»
Бу ғалати сўзлардан
Кулишарди ҳушёрлар;
Мастлару, ақли борлар
Тинмағур жарчиларнинг
Соқолига тўн-тўғри
Тупуришга сал қолди.
Аммо, текин арақнинг
Пайидан бўлган анча
Бекорчилар топилди.
Сайёҳлар чақириб жар
Жўкатол соясига
Қайтганда кўришдики,
Тўпланибди оломон
Ишидан бўшатирилган
Сўфи тахлит бир одам*,
Олтингугурт чўпидай
Хипчаю, озиб кетган,
Сотар эди сафсата,
Яъни бахт — на давлатда,
На савсар ва на олтин,
На қимматли тошларда.
— Хўш, нимада бўлмаса?
«Фақат, вақтичогликда!
Жаноблар, мансабдорлар
Ва ер худоларининг
Бойлигида бир чек бор
Ақлнинг давлати —
Исо айтган жаннатдир!
Кун шувоқда исинсам,
Ичсам яримта арақ,
Ана биз ҳам бахтиёр!»
— Қайдан олиб ичасан?—
«Сиз ваъда қилдингиз-ку...»

— «Ҳазиллашма! Жўнаб қол!..»

Қари бир кампир келди,
Чўтиру бир кўзи кўр;

* Аслида — Дьячок — черков ходими, сўфи ўриибосари, унвон олмаган руҳоний.

Икки букилиб деди,
Яъни, эмиш бахтиёр:
Кампир бир парча ерга —
Шолғом экиб, куз чоғи
Минг шолғом олган эмиш.
«Шунчалик йирик бўлди,
Шунчалик ширин бўлди,
Ерим эса — уч қулоч,
Энига — фақат бир газ!»
Уни мазах қилдилар,
Бермадилар қатра ҳам:
«Кампир, бор, уйингда ич,
Шолғомингни газак қил!»

Медалли солдат келди,
Узи нимжон, ичмоқчи,
У ҳам дер: «Мен бахтиёр!»
«Қани; очиб сўйла, чол,
Солдат бахти нимада?
Сирингни яширмай айт!»
— Аввало, бахт шундаки
Йигирма жангда бўлдим,
Лекин, мен ўлганим йўқ,
Иккинчиси муҳимроқ,
Яъни тинч йилларда ҳам
Очу тўқ яшадиму,
Ҳали ўлганимча йўқ,
Учинчиси — неча бор
Катта-кичик айб учун,
Қаттиқ калтак еганман,
Лекин, ҳамон тирикман,
Ишонмасанг — мана мен,
Ушлаб кўр, пайпаслаб кўр!

«Ича қол, солдатгина!
Сенга нима ҳам дердик;
Сўзсиз — сен бахтиёрсан!»

Оғир чўкич кўтариб,
Яғрини кенг, навқирон
Битта тошчақар келди:
«Мен ҳам яшаб юрибман, —
Деди, — шикоятим йўқ,

Хотиним бор, онам бор,
Муҳтожликни билмаймиз!»

— Хўш, бахтингиз нимада?
«Кўрмайсанми! — дедию,
Қўлидаги чўкичин
Пардай бир елпиб қўйди, —
Агар тонг чоғи туриб,
Кеч тушгунча тош йўнсам.
Тоғни талқон қиламан!
Мақтанмайман, баъзи вақт
Роса беш сўлкавойлик
Тош чақаман бир кунда».

Пахом «бахт»ни кўтариб,
Кейин анча йўталиб,
Тутқазди тошчақарга:
«Э-ҳе, хийла зил экан,
Бу бахт — кексайган чоқда
Дардисар бўлмасмикан?..»

— Кучингни кўз-кўз қилма,
Деди зиқнафас, нимжон,
Ориқ, бемадор мужик,
(Бурни — мурда бурнидай,
Қўллари — хаскашдай қоқ,
Оёқлар — узун кегай,
Одам эмас — чивин денг),
Мен ҳам, тошчақар эдим,
Мен ҳам кучимни кўз-кўз
Қилардим, мақтанардим,
Худо урди, кўриб қўй!
Баччағар пудратчимиз,
Дуруст одам эмасди,
Соддайдим, лақиллатиб,
Ҳадеб мақтай берибди.
Мен аҳмоқ қувонибман,
Тўртта азамат ишин
Битта ўзим ишлабман.
Бир куни анча оғир
Ғишт орқалаб тургандим,
Қайдандир, пайдо бўлди
Лаънати худди шу пайт:

«Узи нима гап?— деди,
Трофиммисан ё бошқа!
Шунча оз юк кўтармак —
Уятмасми йигитга?»
— Юк — оз кўринса агар,
Уз қўлинг билан, қани,
Тагин тахла, хўжайин!—
Дедим мен аччиғланиб.
Чамамда ярим соат
Мен кутдим, тахлади ғишт,
Хўб тахлади, муттаҳам!
Узим ҳам пайқадимки,
Юк — оғир, қалтис эди.
Йигитликка ишониб,
Чурқ этмай, туриб бердим,
Шунчалик оғир юкни —
Мен иккинчи қаватга
Елкамда олиб чиқдим!
Пудратчи боқар, ҳайрон;
Пастдан бақириб деди:
«Оббо, азамат, Трофим!
Билмайсанки, не қилдинг:
Қамида ўн тўрт пуд ғишт
Кўтариб чиқдинг шу гал!»
Қандай билмайин, ахир,
Юрагим болға каби
Урар, дукиллар эди,
Қон тўлганди кўзимга,
Белим синганди гўё...
Оёқларим — бедармон
Қалтирар! Уша кундан —
Оздим, сўлдим, сарғайдим.
Қани, жиндак қуйиб бер!»

— Қуй дедингми? Нима гап?
Бизнинг бу текин арақ —
Бахти келганлар учун,
Гапингда тутуриқ йўқ!—

«Сабр қил! Бахт нимади,
Ҳозир айтиб бераман».

— Айтар бўлсанг, айтгин-да!

— Мана гап шу ердаки,
Ҳамма деҳқон сингари
Мен ҳам она юртимга
Келиб ўлмоқчи бўлдим.
Питердан мен бедармон,
Гарангу нотоб, беҳуш
Машинага* ўтирдим.
Бирпасда жўнаб кетдик.
Вагонда, бизга ўхшаш
Нуқул безгак ишчилар
Кўп эди; ҳаммаси ҳам
Мендак, юртига етиб,
Улиш истарди холос.
Аммо, бахт деганлари
Бунда ҳам керак экан,
Саратон иссиғида
Ачиб-бижиб кетардик,
Кўпчилик бош оғриғи,
Ҳаммага ҳам гангираб қолган,
Вагон эса — жаҳаннам:
Бир оҳ тортади-ю,
Бириси тўлғанади.
Бириси довдирайди,
Ағанар тоқати тоқ;
Бириси талмовсираб,
Онасини чақирар.
Бириси олазарак
Хотини отин айтар
Алаҳлар, жаврар, тинмас.
Васвасаси ортганин
Йўл-йўлакай бекатда:
Бор, эй деб туширишар!
Ўзим иситмадаман,
Ёру дўстларга қараб,
Мен ҳам балога дучор
Бўлмайин, деб ўйлардим.
Кўзим тиниб, кўринар —
Нуқул қирмизи ҳалқа
Гўё мен нуқул хўроз
Сўйиб юргандай эдим,
(Биз ҳам товуқ боқардик,

* Машина — бу ерда поезд маъносида.

Гоҳо мингдан ошарди —
Семиртириб, сўярдик.)
Қайдан ҳам эсга тушди,
Лаънатилар! Мен дуо
Уқиб кўрдим, бўлмади!
Хаёлдан кетмади ҳеч!
Ишонасанми? Тўп-тўп,
Кўз ўнгимда питирлар!
Бари бўғизлангану,
Қони тирқираб оқар,
Лекин қа-қалашмоқда!
Қўлимда пичоқ эмиш:
«Бўлди, бас!» дейман холос,
Тангри қўллаб, қаттиқроқ
Бақириб қўймабман-да?
Утираман — чидайман...
Бахтимга кундуз тугаб,
Салқин тушди кечқурун,
Шу шўрликлар ҳолига
Тангримнинг раҳми келди!
Ахир, етиб ҳам олдик,
Мен ҳам юртимга келдим,
Бунда, худога шукур,
Мен анча енгил тортдим...

— Мужик бахти ҳам бахтми,
Бунча чиранмасангиз?—
Бақирар, ўзи абжақ,
Битта маймоқ югурдак.—
Сиз мени сийлаворинг:
Бахтим бор, худойим бор!
Энг биринчи боярин
Князь Переметьевда*
Мен севикли қул эдим!
Хотиним — суюк чўри,
Қизим — бека ёнида
Французча ўрганар,
Чет тилларни ўқирди,
Бека билан ёнма-ён
Утирарди бемалол,
Ҳамма ишга раъйи бор...

* Аслида — Переметьев — сотқин, беқарор, хуржун деган гапларга тўғри келади. — *Таржимон.*

Уҳ, санчиқ тутди! Тавба!
 (Энгашиб, ўнг оёғин
 Ишқаб, силай бошлади.)
 Деҳқонлар кулишдилар.
 — Бу не кулги, аҳмоқлар,—
 Тўсатдан аччиғланиб,
 Вағ-вағлади югурдак,—
 Ўзим касал кишиман,
 Ётар, турар чоғимда
 Тангримдан не сўрайман,
 Сизга айтиб берайми?
 Ёлбораманки: «Тангрим,
 Ёрлақаган оғриқни
 Мендан ола кўрмагин,
 Шу касал билан, ахир,
 Зодагон қилган ўзинг!»
 Сиздаги паст дард эмас,
 На дабба ва на буқоқ;
 Мамлакатда ардоқли
 Зодагон наслига хос,
 Олижаноб бир иллат —
 Теккан менга, мужиклар!
 Билиб қўй, паст халойиқ!
 Менинг дардим — қорасон!
 Бу касалга йўлиқиш
 Унчалик осон эмас
 Хилма-хил шароблардан
 Ўттиз йил ичиш керак...
 Жаноб Переметьев
 Таом еган чоғида,
 Қирқ йиллаб тикка турдим,
 Қўзиқорин қайласи*
 Солинган лаганларнинг
 Юқини ялар эдим.
 Чет эл шаробларидан
 Қадаҳ тагида қолган
 Сарқитларни ичардим...
 Ана!.. Менга қуйиб бер!—
 — Туёғингни шиқиллат!
 Бу бизнинг оддий шароб,

* Аслида— франц. Трюфель — ер тагида ўсадиган қўзиқориндан қайла. — *Таржимон.*

Содда деҳқонларники,
Чет элдан келган эмас,
Мижозингга мос келмас!

Букчайган сариқ сочли,
Битта белорус — деҳқон
Тортиниб-писиб келди,
У ҳам арақ ичмоқчи:
«Менга ҳам жиндак қуйгин,
Мен бахтлиман!» — демоқчи.

— Қўпол қўлингни чўзма!
Аввал айт, далил кўрсат,
Сен қанақа бахтлисан?

«Бизнинг бахт — нонда фақат:
Уйда, Белоруссияда,
Чорилик, қорамуғлик
Арпа нони ер эдим.
Тўлғоқ тутган хотиндай,
Қорнимни чангаллардим,
Уввос тортиб йиғлардим.
Ҳозир, тангрига қуллуқ!
Губонинда тўйгунча
Қора нон беришади,
Ейман, маза қиламан!»

Юзи қийшиқ, тўрсайган
Бир мужик келди тағин,
Нуқул ўнг томон боқар:
«Мен — айиқ овчисиман,
Бахтим ҳам жуда улуғ:
Айиқ билан олишиб,
Уч дўстим бўлди тамом,
Худойимга минг шукур,
Мен тип-тирик юрибман!»

— Бўйнингни чапга бур-чи!

Башарасини қанча
Ҳунук буриштира ҳам,
Қийналиб, уринса ҳам,
Мужик бурай олмади:

«Айиқ жағимни жипдак
Чаппа қилиб қўйган-да!»
— Тағин битта айиққа
Рўбарў бўлганинда,
Унг жағимни тутиб бер,
Терсинчи ўнг қилади...
Қулишиб олдилару,
Унга қўйиб бердилар.
Жулдурвоқи гадоёлар,
Бурқиб турган арақнинг
Ҳидини инқиб олиб,
Қелишар қатор-қатор,
Улар ҳам ўз бахтини
Далил кўрсатишмоқчи:
«Дўкон бўсағасида
Баққол садақа берар,
Уйига кирсак агар,
Дарвоза ёнигача
Узатиб қўйишади.
Қўшиқ айтсак мабодо,
Бека — дераза томон
Шошиб-пишиб келади,
Қўлида бир бурда нон,—
Шуни ҳам икки бўлиб,
Бизларга узатмоқчи,
Биз эса, шовқинлаймиз:
«Бу уйнинг туйнигида
Қаранг, тутун чиқади,
Еғлиқ нон ушалмасдан,
Бизга бутун чиқади!»

Сайёҳлар пайқашдики,
Арақ бекор бўлди сарф,
Челак бўшаб қолибди:
«Бўлди, бас, шу кифоя!
Йиртиқ-ямоғи билан,
Букри-қадोगи билан,
Сен, эй мужикнинг бахти,
Уй-уйинга жўнаб қол!»
«Ермило Гириндан ҳам
Сўранг-чи, азиз дўстлар,—
Деди, яқин ўтириб,

Дуд-бурон* қишлоғидан
Федосей деган деҳқон:—
«Ермил ёрдам бермаса,
Мен бахтлиман демаса,
Тентирашга ҳожат йўқ...»

— Ермил деган ким ўзи?
Князми ёки граф?

«На князь ва на граф,
Битта жайдари деҳқон!»

— Утиргин, жўялироқ
Гапиргин, эшитайлик,
Ким, қандоқ Ермил экан?
«Мана шундоқ: Унжада
Етим тегирмонини
Тутар эди Ермило.
Судлашиб, сотилмоққа
Бўлганди ҳукму қарор:
Ким ошди савдосига,
Маҳкамага** келганди
Ермило ҳам умидвор,
Кўп бекорчи харидор
Чиппакка чиқиб кетди.
Савдогар Алтинников
Ермило билан ёлғиз
Жанг қилар, олишарди,
Қолишмас, савдолашар.
Тийинлаб ошар эди;
Ермило аччиғланиб,
Беш сўм ошди бир йўла!
Савдогар тағин бир тийин.
Давом этди жанг узоқ:
Савдогар тийинлаб ошар.
Ермило нуқул сўмлаб!
Чидалган йўқ савдогар!
Аммо, чиқди чатоғи:
Учдан бир бай пулини
Талаб этдилар дарҳол,

* Аслида — Димоглотов қишлоғи.

** Маҳкама — (Палата) ўша вақтда Молия министрлигида давлат мулки ва қурилиш ишлари идораси. — *Таржимон.*

Учдан бир эса — минг сўм.
Ермил келганди пулсиз,
Ўзи қилдим и хато,
Ё мирзалар шайтонлик
Қилишдим, ҳар қалай,
Иш бўлди кўп пачава!
Алтинников* шодумон:
— Демак, тегирмон менга!
«Асло!» дейди Ермило,
Раисга яқин келар:
«Ярим соат кечиксам,
Ижозат борми, жаноб?»

— Нима қила олардинг
Ярим соат ичида!

«Бай пулин келтираман!»
— Қаёқдан ҳам топардинг,
Эсинг ўз жойидами?
Тегирмон узоқ, ахир,
Ўттиз беш чақирим йўл,
Бир соатда маҳкама
Епилади, азизим!

«Ярим соатга рухсат!»

— Бир соатга ҳам майли!
Ермил кетди, мирзалар
Савдогар билан иноқ,
Кўз қисишар, кулишар,
Севи нар муттаҳамлар!
Тўғри бозорга келди
Ермило (ўша куни
Шаҳарда бозор эди.)
Юк устига чиқди у,
Қарасак — чўқинмоқда,
Ҳам тўрт томонга салом
Бермоқда, бақирмоқда:
«Эй, яхшилар! Тинчланинг,
Қулоқ солинг, сўзим бор!»

* Алтин — чақа, тўққиз пул маъносида. Чақабай тарзида тушуниш мумкин. Некрасов шуни кўзда тутган. — *Таржимон.*

Жим бўлди тигиз майдон.
Ермило халойиққа
Тегирмон можаросин
Сўзлаб берди бош-оёқ:
Савдогар Алтинников
Аллақачондан буён
Тегирмонга тикди кўз,
Тек ётганим йўқ мен ҳам,
Беш бор шаҳарга келиб,
Суриштирдим, охири:
Ким ошди савдосида
Сотилади тегирмон
Қайтадан, деб айтдилар.
Керак бўлмаган пулни
Дехқон ольс йўлларда
Кўтариб юрмайди-ку!

Мен бир тийинсиз келгандим,
Қарасам — ким ошдисиз,
Дарровоқ сотишмоқчи!
Муғамбирлик қилмоқчи —
Муттаҳамлар, айёрлар,
Кулишар имонсизлар:
«Бир соатда уриниб,
Қайдан ҳам пул топасан?»
Топсам топа қоларман.
Мирзалар зўр ва айёр,
Лекин, халқ ундан зўрроқ,
Алтинников бадавлат,
Лекин, халқ хазинаси
Қаршисида чидолмас,
Денгиздаги балиқдай,
Овлаб тугатолмайсан.
Қани, ҳай оғайнилар!
Тепамизда худо бор!
Келаси жума куни
Шу ерда нақд тўлайман!
Гап тегирмонда эмас,
Аламига куясан!
Ермилови билсангиз,
Ҳам ишона олсангиз,
Ҳожат чиқаринг, қани!
Қўллаб юборинг, қани!

Мўъжизадай иш бўлди —
Кенг бозор майдонида
Жами деҳқон, дафъатан,
Кўтарди чап этагин,
Шамол кўтарган каби!
Деҳқонлар сахий, жўмард,
Чўнтагида не бўлса,
Ермилодан аямай,
Бўркига тўкиб солди.
Ермил — саводли йигит,
Кимдан нима олганин
Ёзиб ўтиргани йўқ.
Санаб улгурса ҳам — хўп,
Бўрки тўла пул бўлди —
Сўлкавой, олтин танга,
Бир чеккаси йиртилган,
Бир чеккаси юлинган,
Деҳқон қоғоз пуллари*
Ермило барин олди,
Сариқ чақалардан ҳам
У ҳазар қилгани йўқ.
Қандай ҳазар қилсинки,
Баъзан бир мири чақа,
Юз сўмдан ҳам асқатар!
Тўпланди минг сўм роса,
Халқ эса — ҳамон сахий:
«Ола бер, Ермил Ильич,
Берарсан, бекор кетмас!»
Ермило халойиққа
Салом берди, тўрт томон
Букилиб, бошин эгиб,
Қалпоқ тўла пул олиб,
Маҳкамага кетди тез.
Мирзалар бўлди ҳайрон,
Бўзарди Алтинников,
Роса минг сўм пулни у
Столга қўйди санаб!..
Унга-ку эн бўлмабди,
Бунга бўй бўла қолсин!
Мирзалар-чи, гиргиттон,

* Аслида — ассигнация, қоғоз пул — $3\frac{1}{2}$ сўми бир сўм кумуш нархида юрар эди.

Суйканар, ишшайишар,
Қутлуғ бўлсин, дейишар!
Ермил Ильич ундоқмас,
Ортиқча сўз деган йўқ,
Ширинкома берган йўқ,
Жума бозори кун
Тўпланди бутун шаҳар,
Томоша қилишмоқчи.
Роса бир ҳафта ўтгач,
Ермил ўша майдонда
Эл этаклик қарзини
Уза олди батамом.
Ҳаммасин эслармиди?
Ўша кун иш битганди
Ҳаяжонда ҳам шошқин!
Аммо, жанжал бўлган йўқ,
Бир киши ҳаққим бор, деб.
Этагидан тутган йўқ.
Ҳатто, ўзи айтдики,
Кимнингдир сўлкавойи
Гарданимда қолгандай.
Узун кун ҳамён очиб,
Ермило айланарди,
Сўрарди: ҳай халойиқ,
Шу сўлкавой кимники?
Тополмади оқибат.
Кенг бозор майдонида
Ҳаммадан кейин қолиб,
Ҳалиги сўлкавойни —
Кўрларга ва шолларга
Садақа деб улашди.
Ермило кетар экан,
Оқшом тушиб қолганди...
Ермил Ильич шундақа».

— Ана буни қаранг-а!
Деди етти дарбадар,—
Лекин, билсак бўларди,
Ўзи мужик бўлса-ю,
Қандақа жоду билан
Бутун округда шундоқ
Катта обрў ололди?

«Эм-тум билан эмас, йўқ.
Чин сўзи билан олди.
Адовшина қишлоғин
Эшитганингиз борми?
Унда князь Юрловнинг
Жуда катта мулки бор...»

— Ҳа, хўш, нима бўлибди?

Уша мулкда корчалон —
Юлдуз медаллар таққан,
Миршабларнинг каттаси*
Битта полковник эди.
Ўз ёнида беш-олти
Ён қозиғи сақларди.
Ермило мирза бўлиб,
Ишларди ўша мулкда.

Ўзи йигирма ёшда,
Мирзада қандай эрк бор?
Аммо, деҳқон учун-чи,
Мирза ҳам катта одам.
Аввал унга келасан;
У эса, кенгаш берар,
Ҳужжат тўғрилар ҳатто,
Кучи етганда қўллар,
Миннатдорлик ҳам кутмас,
Чойчақа ҳам олмайди!
Деҳқондан чиққан мирза,
Ўзининг деҳқонидан
Бир чақа олармиди,
Ноинсофлик бўлади!
Шу мулкка қарам бўлмиш —
Ҳамма деҳқон, беш йилда
Ермило кимлигин
Яхши таниб олдилар,
Шу вақт уни қувдилар...
Ермил учун куйдилар,
Янгиси — олғир эди,
Порахўр, баттол, ўғри,

* Аслида — ўша вақтда Ички ишлар министрлигига қарашли спёс-сий полициядан, демоқчи. — *Таржимон.*

Урганмоқ мушкул бўлди.
Аmmo, йўқ эди чора,
Бу олғир мирзага ҳам
Ургандик аста-секин.
У эса, чақа олмай
Бир сатр ҳам ёзмасди.
Бир сўз айтмасди ҳатто:
Тақводорлар ичида*
Шаддод, тўймагур эди,—
Худо берган феъл экан!

Аmmo, у ҳам кўп узоқ
Бўлолмади ҳукмрон,
Князь ўлган кунийёқ
Урнига ўғли келди.
Анови полковникни,
Олти югурдагини,
Мирза, мирзабошини
Қувди олдига солиб.
Ишбошини ўзингиз
Ўз ичингиздан сайланг,
Деган бўлди ёш князь.
Биз узоқ ўйламадик,
Бутун мулк, олти минг жон.
Бир жон ва бир тан бўлиб,
Биракай чуввос билан:
«Ермило бўлсин!» дедик.
Тўранинг ҳузурига
Ермило чақирилди,
Дехқон билан сўзлашиб,
Князь қичқириб айтди
Болохонада туриб:
«Майли, ҳай оғайнилар!
Хоҳлаганингиз бўлсин!
Князлик муҳрим босдим,
Сайлаганингиз ўтди:
Саводхон, эпчил мужик,
Лекин, ёшлик қилмасми?»

Биз дедикки: «Отахон,
Майлига, бўлаверсин,
Ёшу, ақлли йигит!

* Аслида — кутейник — руҳонийларга тақилган лақаб.

Князнинг кенг мулкида
Ермил ҳукмрон бўлди,
Ҳам қандай ҳукмрон денг!
Етти йил халқдан тушган
Битта сариқ чақани
Кафтига босгани йўқ,
Тўғрига тўғри бўлди,
Эгрига эгри бўлди,
Емонлик қилгани йўқ...»

— Тўхта,— деди бир писмиқ,
Қандайдир мўйсафид поп:—
Елғон гапиряпсан!
Дуп-дуруст сўзлай туриб,
Соққа тошга теккандай,
Чалғиганинг нимаси!
Ниятинг айтмоқ экан,
Оқизмай-томизмай айт,
Пардадан чиқиб кетма.
Е сен бу сайёҳларга
Эртак айтяпсанми?..
Ермилови билардим...
«Мен-чи, мен билмасмидим?
Биз бир мулкда ишлардик,
Бир улусда яшардик,
Бизни кўчирган кейин...»

— Ермилни билсанг агар,
Укаси — Митрини ҳам
Танирсан, ўйлаб кўр-чи!
Ҳикоячи шу жойда
Анча ўйланиб қолди,
Кейин бошлади шундай:
— Алдабман, сўз қолибди,
Йўлдан оғибман бир оз!
Тўғри, Ермил мужик ҳам
Тойганди: солдатликдан
Кичкина укасини
Қолдирмоқчи бўлганди.
— Айтишмай қўя қолай,

Еш князнинг ўзи ҳам*,
Уканг сочин олдирсин
Демасди, қистамасди;
Ненила Власьевна
Деган бир аёл борди,
Йиғларди аччиғ-аччиғ,
Уғли учун додларди:
Бизга навбат келган йўқ!
Маълумки додлаб-додлаб,
Йўлига кетар эди...
Нима денг? Ермил ўзи,
Солдатга одам бериб,
Бартараф қилгандан сўнг,
Гусса-ю гамга ботди,
Овқат ҳам ўтмай қолди,
Ахир уни отаси
Омборхонага кириб,
Узин осаётганда,
Қутқариб қолди бир кун.
У отаси олдида
Тоза тавба қилибди:
«Власьевна ўғлини —
Солдатликка бенавбат
Жўнатганимдан буён
Кенг дунё кўзимга тор,
Дунёдан бўлдим безор!»
Узи эса, ҳай-ҳув деб,
Арқонга интилгудай...
Отаси ҳам укаси
Ниятидан қайтармоқ
Бўлишса, дер эканки:
«Ғуноҳим ўз бўйнимда!
Мана қўлим! Орқамга
Қўшалоқ қилиб боғланг!
Мендай ёмон одамни
Судгача судранг, майли!»
Бир бало бўлмасин деб,
Тентак бўлиб қолди деб,
Отаси у шўрликни
Кишанлаб, одам қўймиш.

* Крепостной деҳқонларнинг сочини қирдириши, ҳарбий хизматга олиниши эди. — *Таржимон.*

Халқ йиғин, ғовур, сурон,
Бундай ишни ҳеч қачон
Эшитган, билган эмас,
Давосини ҳам билмас,
Ҳайрон қолғулик иш-да...
Ермило яқинлари,
Бизни афв этишсин деб,
Ҳаракат қилмади ҳам;
Ҳй ўйлаб кўрганингда,
Власьевна ўғлини
Қайтариш керак, чунки,
Ермил ўзин осади,
Қачонгача қоровул!
Келди Ермил Ильич ҳам,
Яланг оёқ, озғин, ланж,
Қўлларида арғамчи,
Келди-ю, шундай деди:
«Илгарилар сизни мен
Инсоф билан суд қилдим,
Бу гал ўзим сиздан ҳам
Қаттиқ гуноҳкор бўлдим;
Энди суд қилинг мени!»
Деди-ю ўз бошини
Оломонга эгди у.
Эсин жўйган телбадай,
Турар эди, бечора,
Турар, оҳ чекар эди,
Чўқинарди дам-бадам,
Ненила Власьевна
Қаршисига келди-ю,
Тиз чўкди, мункиб қолди!

Ҳамма иш тузук бўлди,
Зўравон хўжайиннинг
Қўли ҳар ерга етар:
Власьєвнанинг ўғли
Келиб, жўнади Митри;
Дейдиларки, Митри ҳам
Оғир хизматда эмас,
Князь ўзи ғамхўрмиш.
Ермил гуноҳи учун
Унга жарима солдик:
Пулни уч тақсим қилиб.

Андак Власьевнага,
Солдатга ҳам чўздигу,
Қолганин бизлар ичдик...

«Лекин шундан кейин ҳам,
Ермил тез тузалган йўқ,
Бир йилча гангиб юрди,
Ҳамма эл ўтинса ҳам,
Ишбошилиқдан бўшаб,
Бояги тегирмонни
Ижара бериб олди;
Илгаригидан ортиқроқ
Севар бўлди уни юрт:
Ун тортиб берганига
Чамали ҳақ оларди,
Халқни тутмасди беваж,
Гумаштами, иш боши,
Ё бадавлат заминдор,
Ё камбағал қишлоқи —
Ҳамма ўз навбатида,
Тузганди шундоқ тузук!
Мен ўзим у томонда,
Кўп ўтди, бўлганим йўқ,
Лекин, Ермил ҳақида
Кўп гаплар эшитганман,
Юрт мақтаб тўймайди ҳеч,
Унинг ёнига боринг».
Бояги сўз талашган
Мўйсафид поп айтдики:
— Беҳудага борасиз —
Ермилони танийман,
Бундан беш йил илгари
Қишлоғида бўлганман.
(Кўп саёҳат қилганман
Ўз умримда, негаки,
Пиримиз ҳазратлари
Бизни у ёндан-бу ён
Изғитишни севарди)...
Ермило Гиринга мен
Қўшни бўлиб яшардим.
Дарвоқе дуруст мужик,
Бахтига не муносиб,
Ҳаммаси тайёр эди:»

Тинчлиги, давлат, ҳурмат,
Истагани бор эди.
Ҳурмати кўз теккудай,
Арзигулик, ҳақиқий,
Пулга олинган эмас;
Дўқ билан келган эмас;
Бошдан-оёқ ўзининг
Зеҳну фаросатидан!
Яна қайтариб айтай,
Борасизу, беҳуда,
Авахтада ётибди...

«Хўш, нимага?» дедилар.
— Худонинг тақдири-да!
Эшитган борми, бир вақт,
Чўчиган вилоятнинг
Димиққан туманида
Қоқшол деган қишлоқда,
Обрубковнинг мулкида
Кўтарилди кўзғолон?
Бирор ерга ўт тушса
Газетада ёзгандай:
«Сабаби — маълум эмас».
(Кўпини ўқиганман.)
Бу ҳам худди ўшандай:
Қандоқ чиқди кўзғолон...
Билмайди мансабдор* ҳам,
Билмас — олий ҳукумат,
Қоқшолликлар ҳам билмас,
Шу чоққача номаълум,
Жуда чакки иш бўлди.
Лозим бўлди аскар ҳам,
Ҳатто пошшолик одам
Халойиққа айтди сўз**,
Эполетлик елкасин
Тикка тутиб дам-бадам,
Бир қур ҳақорат қилиб,

* Аслида — Земский исправник — чор Россиясида 1864 йил ташкил этилган ва маҳаллий ишларни бошқарган муассаса. Бошлиқлари дворянлардан бўларди. — *Таржимон.*

** Кўзғолонни бостириш учун, чексиз ҳуқуқлар билан келган генерал ё мансабдор.

Бир қур сўзларди ювош.
Сўкиши ортиқчайди,
Юмшоқ сўзи ҳам дудмал:
«Православ деҳқонлари!
Она Русь! Шоҳ отахон!»
Узга ҳеч қандай гап йўқ!
Ҳафсаласи пир бўлиб,
Ут оч!— деб солдатларга
Команда бермоқчийди,
Шу пайт, қишлоқ мирзаси
Уйлаб топди яхши ўй,
Ермил Гирин ҳақида
Айтиб берди бошлиққа:
«Халқ Гиринга ишонар,
Ҳам қулоқ солар тамом...»
— Чақиринг уни тезроқ!

.

Кимдир дод солди бирдан:
«Вой! Уламан! Раҳм этинг!»
Кутилмаган бу садо
Бўлди попнинг сўзини,
Ҳамма у томон боқар:
Йўлдаги дўнг ёнида —
Маст югурдакни тутиб,
Тўқмоқлашмоқда эди,
Уғрилиқ қилган экан!
Қаерда қўлга тушса,
Уша ерда суд тайёр:
Уттиз чоқли суд келди,
Бир-бир хипчин урмоққа
Қилинди шунда қарор:
Ҳаммаси урди текис!
Югурдак ирғиб турди,
Қоқилиб ҳам суриниб,
Йиртиқ этигин судраб,
Индамай, қоча кетди.
«Йўрға чопишин қара!—
Деб кулишди сайёҳлар:

Танишдики, бу — ўша.
Бояги аскиябоз,
Чет эл шаробларидан
Алоҳида бир иллат
Орттирдим, деб мақтанган:—
Қайдан келди бу тезлик!
Ўттиз йил эмдош бўлган
Қасалинг қайда қолди!»

— Ҳой, ҳой, қайга отахон.
Гапинг чала қолди-ку,
Қоқшол деган қишлоқда,
Обрубков ном заминдор
Мулкида, қандай қилиб,
Юз берганди қўзғолон?

«Уйга борай, дўстларим.
Худо хоҳласа, тағин
Учрашамиз, ўшанда
Қолганин ҳам айтарман!»

Гандираклар оломон
Тарқалди саҳар чоғи.
Сайёҳлар ухлашмоқчи;
Шунда уч от қўшилган,
Қўнғироғи жаранглаб
Тройка учиб келар!
Унда эса, қандайдир,
Ўзи юмалоққина,
Мўйлови шопдаккина,
Қорни ағдарилгундай,
Сигарани тутатиб,
Бир тўра келар эди.
Етти деҳқон биракай
Югуришди йўл ёққа,
Бўрқларин олдилар,
Бошларини эгдилар,
Кейин сафга тизилиб,
Занг уриб келаётган
Уч отли араванинг
Йўлин тўсиб олдилар...

ПОМЕШЧИК

Тройкада талтайган,
 Шу қўшни қишлоқдаги
 Оболта-Оболдуев*
 Гаврило Афанасьевич
 Деган заминдор эди.
 Юзи қизил мағиздек,
 Савлатли, паст бўй, йўғон,
 Мўйловлари узун, оқ,
 Ўзи олтмиш ёшда-ю,
 Қилиқлари йигитдек,
 Уқалик калта камзул**,
 Кенг чолвор кийганди у,
 Гаврило Афанасьевич —
 Араваси олдида
 Етти бўйдор деҳқонни
 Кўриб, қўрқди шекилли,
 Ўзи каби ғўлабир
 Олтоғар тўппончасин
 Уқталди сайёҳларга:
 — Жойингдан жила кўрма!
 Шартта отиб ташлайман,
 Талончи, йўл тўсарлар!..
 Деҳқонлар кулишдилар:
 «Биз йўл тўсар эмасмиз,
 Ўзинг кўриб турибсан:
 Қўлимизда на газлик,
 На болта, на паншаха!»
 — Қимсиз, не керак сизга?
 «Бизда улкан ташвиш бор,
 Шундоқ катта ташвишки,
 Уйимизга киргизмас,
 Ишга ҳам қўл ургизмас,
 Ҳатто овқат егизмас,
 Қишлоқча гапимизга
 Қулмай ва найранг қилмай.
 Инсофли ва маънили,

* Аслида, Оболта-Оболдуев — жинни, тентак, аблаҳ маъноларидан тўқилган.

** Аслида — венгерка с бренденбургами — ипак уқали нимча.

Тўғри жавоб айтишга
 Сен бизга чин ваъда бер,
 Шунда ташвишимизни
 Айтамыз сенга тугал...»
 — Ҳа, хўп! Зодагонга хос
 Чин сўз бераман сизга!
 «Зодагон сўзингни қўй,
 Христианга хос сўз бер!
 Зодагонга хос сўзда
 Тепки бор, ҳақорат бор,
 Оғизга мушт уриш бор,
 Бундақа гап кетмайди!
 Бизга тўғри келмайди!»
 — Э-ҳе! Бу янгилик-ку!
 Ҳай, сиз айтганча бўлсин!
 Қани, айтинг, нима гап?..
 «Тўппончангни бекитиб,
 Гапимизга қулоқ сол.
 Гап шуки, гадомасмиз,
 Куйинчак деҳқонлармиз,
 Муваққат қарздорлардан,
 Бурундиқли аймағи
 Бўш-тақир улусида
 Ёнма-ён қишлоқлардан:
 Ямоқзор, Жулдурравот,
 Яланғоч, Ушуктепа,
 Куйганкент, Ютоқсарой,
 Ҳамда Қаҳатқўрғондан...
 Кетардик, йўл-йўлакай
 Дуч келиб қолдик тўсат,
 Дуч келдигу, довлашдик:
 Русияда ким хушбахт,
 Дориламон яшайди?
 Роман деди: заминдор,
 Демьян деди: амалдор,
 Лука деди: йўғ-э, поп
 Қорни катта савдогар,—
 Дедилар оға-ини
 Иван билан Митродор.
 Пахом деди: шавкатли,
 Олий мансаб зодагон,
 Шоҳнинг иноқ вазири.
 Пров бўлса, деди: шоҳ...

Дехқон — ҳўкиздай қайсар:
Бирон девона хаёл
Бошига ўрнашса, бас,
Пона қоқсанг ҳам чиқмас!
Довлашсак ҳам нечоғлик,
Келиша олмадик ҳеч!
Довлашдик — жанжаллашдик,
Ўлгудай калтаклашдик,
Қалтаклашиб — ўйлашдик:
Довни ҳал этмагунча,
Асло тарқаб кетиш йўқ,
Уй-уйига қайтиш йўқ,
Хотинларни кўриш йўқ,
Гўдакларни ўпиш йўқ,
Чолларни соғиниш йўқ,
Токи, чинакам — аён
Ва тўлиқ билмагунча:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?

Худоликка ростин айт:
Заминдор кўрган ҳаёт
Тузукми? Ўзинг қалай,
Тинч, хушбахт яшайсанми,
Қани, сўзла, бой ота?»

Гаврило Афанасьевич
Ирғиб ерга тушди-ю,
Ендашди деҳқонларга:
Табибдай, ҳар бирининг
Томирин ушлаб кўрди,
Сўнг, боқди юзларига,
Биқинини чангаллаб,
Думалаб кулди роса...
— Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа!
Жаранглаган қаҳқаҳа
Тоза тонг ҳавосида
Тарқалди олис-олис...

Тўйиб кулгандан кейин,
Андак ачинган бўлди:
— Қани! Қалпоқни кийиб,
Ўтиринг-чи, жаноблар!—

«Биз унчалик жанобмас,
Шафқатинг қаршисида
Тик тургаймиз...»— Йўғ-э, йўқ!

Утиринг, граждандар!—
Деҳқонлар унамасдан,
Ноилож бўлиб, ахир,
Дўнгликка ўтирдилар.
«Ёнингизда ўтирсам,
Ижозат берасиз-а?
Эй, Прошка! Жиндак май,
Болиш ва гилам келтир!»

У гиламга ёнбошлаб,
Шаробдан ичиб озроқ,
Сўзни бошлади шундоқ:

«Мен сизга чин сўз бердим,
Гап битта, худо битта,
Қийин-ку, айтаман-да!
Ҳурматли кишисизу,
Лекин, фаҳмингиз калта,
Гапни қаердан бошлай?
Энг аввал тушунингки,
Заминдор ё зодагон
Деган сўз ўзи нима...
Сиз, барака топкурлар,
Шажара дарахтини
Эшитган, билганмисиз?»
— Бизда ўрмонлар сероб,
Минг хил дарахт кўрганмиз,—
Дедилар бирваракай.
«Ол, ҳа! Гапни қаранг-а,
Мен боғдану, сиз тоғдан.
Гапнинг жўни шундаки —
Теги кўрган авлодман,
Улуғ бобом Оболдуй
Сал кам уч юз йил бурун
Эски рус ёрлиғида
Номи тилга олинган.
Ёрлиқда ёзилганки:
— «Жўжи зотидан бўлган
Оболта — Оболдуювга
Бир гази икки сўмлик

Яхши мовут берилди,
Чунки: шоҳ туғилган кун*,
Бўрилар, тулкилар-ла
Маликанинг кўнглини
Очди у, иннайкейин,
Ўзининг айиғини
Еввойи айиқ билан
Уриштирди тоза ҳам.
Оболдуевнинг ўзин
Айиқ эзгилаб қўйди...»
Бобо калоним шундоқ,
Уқдингизми, азизлар?»
— Уқдик, ҳа! Ҳозирда ҳам,
Айиқ етаклаб юрган,
Саёғу, саргардонлар,
Муттаҳамлар оз эмас!
«Ҳадеб ўз гапингизни
Маъқул қилманг, азизлар!
Валақламанг! Бир нафас
Менга ҳам қулоқ солинг,
Мен нима демоқчиман:
Уша, ҳайвонлар билан
Маликани юпатган
Оболта-Оболдуев
Сал кам уч юз йил бурун
Наслимизга бош бўлган,
Буни мен айтдим боя.
Агар она томондан
Суриштириб кўрсангиз,
Уларнинг таги-туғи
Бобомдан ҳам эскироқ.
Иккинчи бир ёрлиқда
Шундай ёзилибдики:
Шепкин деган бир князь,
Васька Гусев иккови,
Москвага ўт қўйиб,
Ғазнани таламоқчи
Бўлганида, тутилиб,
Иккови ҳам осилган». Ана шу воқеага
Сал кам уч юз йил бўлди,

* Туғилган кун байрами.

Мана, наслу насабу,
Мана таги тугимиз,
Бу дарахтнинг илдизи
Шунча узоқдан келар,
Билиб қўйинг, дўстларим!»

— «Сен — шу дарахта битган
Чунончи, олмасан-да?»—
Дедилар етти деҳқон.

«— Олма десанг олма-да!
Ахир гапни уқдингиз,
Ўзингиз билдингизки.
Зодагонлик насаби
Қанча қадимий бўлса,
Шунча номи улуғу,
Обрўси ҳам ўшандоқ...
Гап маъқулми, яхшилар?»

— Баракалла! дейишди,—
Оқсуяк, қорасуяк
Деганича бор экан,
Ҳурмати ҳам ҳар хил-да!

— Ҳа! Маъқул! Тушунибсиз!
Ана гап шу ерда-да,
Яшардик тинч ва беғам,
Ҳурмат ҳам ўз жойида,
Русларнинг ўзи эмас,
Ҳатто рус табиати
Бизларга қарам эди.
Теваракка қарасанг,
Еп-ёлғиз қуёш ўзинг,
Қишлоқларинг тинч довсиз,
Урмонларинг зич, қалин,
Айлана сенинг далаи!
Қишлоқдан ўтар бўлсанг,
Деҳқонлар оёғингга
Йиқилар, бош уришар;
Урмонзор, боғдан ўтсанг,
Урмонда салом берар —
Юз яшар чинорлар ҳам!
Қирдан-даладан ўтсанг,

Бўлиқ-бўлиқ буғдойлар,
Оғир, олтин бошоқлар
Қадамингга йиқилиб,
Шивири қулоқнию,
Кўрки кўзни эркалар!
Ҳай-ҳай балиқни айтинг!
Сойларда лаққа-лаққа:
«Ҳозирча семиравер!»
Бағри кенг ўтлоқларда
Хуркар, пусар товушқон.
«Кузгача ўйнайберсин!»
Ҳаммаси тўра учун,
Бу ерда ҳар бир кўкат:
«Мен сеники! дегандай,
Пичирлар хўжайинга.

Рус кўрки ва ғурури —
Оппоқ-оппоқ черковлар
Қирларда, тепаларда
Ярқираб кўринарди.
Зодагон қўралари —
Қим ўзар талашарди.
Уйлари ойинабанд,
Гулхонали гулзорли,
Чин-мочин шийпонлару,
Инглизча майдонлар;
Ҳар қўрғонда байроқ бор,
Шабадада ҳилпираб,
Имлаб чақирган каби,
Руснинг меҳмондўстлигин
Намойиши шу ерда...
Бир кун, икки кун эмас,
Ойларга чўзилган тўй,
Тўкин-сочин зиёфат,
Французнинг тушига
Етти ухласа кирмас!
Семиз, семиз қурқилдоқ,
Қўлда тортилган чағир,
Уйинчи-ю созанда,
Йиғсанг бир қўшин каби!
Бариси бизда эди!

Беш ошпазу қўш новвой.
Икки темирчи, тагин...

Зебу зийнат устаси,
Ун етти созанда-ю,
Иигирма икки овчи
Тутардим мен... Ё рабби!..»

Заминдор тажанг бўлиб,
Кўнгли ҳасратга тўлиб,
Болишга қўйди юзин,
Сўнг ўнгланиб, таяниб,
Қичқирди: Эй, Прощка!
Хўжайин айтгандаёқ,
Малай келтирди дарҳол
Бир кўза тўла арақ,
Гаврило Афанасьич
Бир қултум ичиб олиб,
Сўзида давом этди:
«Ҳей, онахон — рус ери,
Сенинг ўрмонларингда
Кечки кузак чоғлари
Овчи бургуларидан
Жонга роҳат бергувчи
Овозлар тўла эди.
Мунғайган, ранги ўчган
Ярти-яланг ўрмонлар
Бизнинг олағовурдан
Қайта яшай бошларди,
Ялангликда туришар —
Итбоқар — олбосарлар,
Бир чеккада заминдор.
Ўрмонда тартараклар
Вағиллар, бесаранжом,
Қулоқларни ёргудек,
Итлар чопар биракай,
Ҳе, ҳе, бу шовқин-сурон,
Бир гала ит вовиллар!
Бирин кўриб қолдими,
Чилвирин узиб қочар,
Хип бўғар гирибондан,
Етилган, қора бурул,
Усиқ қилчиқли тулки
Қуйруғин биланглатиб
Бир томонга қочмоқда.
Тапларин титроқ босиб,

Биқиниб, кутишар жим,
Югурик, зийрак итлар:
Худди кутилган меҳмон!
Бизга яқинроқ келсин,—
Азаматларга яқин,
Буталардан нарироқ!
Мўлжалга келиб қолди,
Ҳай, ҳай, отим, кишнама!
Чурқ эта кўрма, итлар!
Ҳей ҳа-ҳа... Ана у-чи!..—
Гаврило Афанасьич,
Гиладан ирғиб туриб,
Қўл силтаб, олдин юриб,
Ҳам сапчир, бақирарди!
Ўзи бу ерда эди,
Эси тулки овида...
Деҳқонлар жим тинглашиб,
Қарашар, эрмак қилиб,
Мийигида кулишар...
«Ҳай, ҳай, този овлари!
Заминдорларнинг номи
Хаёлдан ўчса ўчар,
Лекин, сен азалий рус
Эрмаги — овунчоғи!
Унут бўлмассан ҳеч вақт!
Ўзимиз учун эмас,
Ачинамиз сен учун,
Аттанги, эй она-Русь
Ов билан бирга, ахир,
Жанговар ва мардона,
Ҳам улуғвор тусингни
Йўқотиб қўймоқдасан!
Бир замонлар, куз кези,
Элликка яқин боён
Тўпланарди авлоққа;
Ҳар қайсида энг ками
Юзтадан олбос този,
Ҳар қайсида энг ками,
Унлаб отлиқ итбоқар,
Ҳар қайсида баковул,
Егулик ҳам ичкулик
Ортилган арава бор!
Ялла айтиб, соз чалиб.

Биз йўлга тушар эдик;
 Отлиқ дивизиянг ҳам
 Ип эшолмай қоларди!
 Вақт — лочиндай учарди,
 Заминдор кўкси эса,
 Нафас оларди яйраб,
 Енгил ва эркин-эркин...
 Боярлар* замониға,
 Қадим рус тартибига —
 Тўғри учарди хаёл!
 Ихтиёрим ўзимда,
 Биров чурқ этиб кўрсин,
 Афу қилган ҳам — ўзим,
 Жазо берган ҳам — ўзим!
 Менинг хоҳишим — қонун!
 Муштим — ўз жазоловчим!
 Тепким — чақин чақади.
 Уттиз икки тишини
 Бир зарбимда қоқаман.
 Юдруғим — жағ қайираррр!...»
 Тўсат узилган тордай,
 Тўхтар заминдор сўзи,
 Хўмраяр ерга қараб,
 Бақирар: Эй, Прошка!
 Бир қултум ютиб олиб,
 Таптидан тушиб айтди:
 «Ўзингиз ҳам биласиз,
 Қаттиқ қўллик ҳам керак!
 Мен — севиб жазолардим,
 Узилди улуғ занжир —
 Ҳозир калтаклаш қайда,
 Ҳозир тепкилаш қайда,
 Лекин, ота сингари
 Дехқонни аяш ҳам йўқ.
 Ҳа, гоҳо мен беаёв,
 Қаттиқ қўлли бўлардим,
 Ҳар қалай, кўп маҳал мен
 Кўнгилларини овлаб,
 Ювош ҳам тортар эдим.
 Исо туғилган куни**

* Бояр — Бурувги Россияда дворянларга мансуб катта бой, катта ер эгаси.

** Исо туғилган куни христианлар байрами. диний ақида.

Менга қарам ким бўлса,
Айёмлар муборак, деб
Илиқ ўпишар эдим*.
Шунда денг, меҳмонхона,
Қатта дастурхон ёзиқ;
Унда — рангдор тухумлар,
Сомса, гупурма нонлар!
Ўз хотингинам, бувим,
Ўғилларим, ҳаттоки —
Бўй қизларим жирканмай,
Энг тубан деҳқон билан
Ўпишарди бемалол...
«Христос Воскрес!» «Воистину!»
Деҳқонлар очиб рўза,
Ичарди шароб, бўза...

Йилда ўн икки байрам,
Ҳар байрам арафаси
Поп келиб, тонг отгунча
Ясан-тусан, серҳашам —
Менинг меҳмонхонамда
Ибодат қилар эди.
Шу ибодат кечаси
Киарди деҳқонлар ҳам,
Ижозат бергандим мен.
Майли, кир — ибодат қил,
Манглайинг ёрилгунча!
Уй буруқсиб кетарди,
Шунда чўри хотинлар
Аранг тозалар эди.
Диний тозалик шу-да,
Бегубор сақланарди,
Диндошликнинг ўзи шу!
Шундаймасми, яхшилар?»

— Ҳовва! — деди сайёҳлар,
Ичида ўйлашдики:
«Уларни ўз уйингда —
Ибодат қилдиргани
Уриб тўплагандирсан?..»

* Аслида — Христосовался — Исо туғилган кунда унинг номини айтиб, ҳар ким билан ўпишмоқ мумкин.

«Лекин, мақтанмай айтсам,
Мени деҳқон севарди!
Сурминдаги мулкимда —
Бари — пудратчи эди,
Баъзан, уйда зерикиб,
Бир ишлаб келайлик, деб,
Баҳор бошидан бари
Елла рухсат оларди...
Кузни кутиб, кўз толар,
Хотиним, бола-чақам
Уша кетган деҳқонлар
Кимга қандай бозорлик,
Кимга не совға-салом
Келтиришини мўлжаллаб,
Фол очишар, довлашар.
Келтириши — турган гап:
Баршчина деган гап бор*,
Улар доимо қарздор,
Қаноп, тухум, парранда;
Азалдан заминдорга
Тўловининг бари бор,
Зўрлик эмас, мажбурий,
Келтирарди деҳқонлар!
Киевдан — мурабболар,
Аштархондан — балиқлар;
Мўлроқ топгани эса —
Бир-икки кийим шойи:
Янгангиз қўлин ўпиб,
Бўғжама ташлаб қўяр!..
Болаларга ўйинчоқ,
Унча-мунча ширинлик,
Биз кекса газакхўрга
Питердан яхши шароб!
Ҳар қалай, иш кўзини
Биларди қароқчилар.
Бир қултум мусалласни
Қайқноёқдан эмас,
Фарангдан келтиришар.
Ичишмай не қиламан,

* Баршчина — Крепостнойлик даврида деҳқонларнинг помещиққа мажбурий текин ишлаб бериши.

Дўст-оғайни тутиниб,
Катта гурунг қизийди,
Хотиним ўз қўлида
Ҳаммасига тўстақан
Тўлдириб узатади.
Гўдаклар ҳам шу жойда
Қанд шимиб юришади,
Мужикларнинг валақлаб,
Қилган ҳикоясини.
Тинглашади жимгина:
Оғир касблар ҳақида,
Олис эллар ҳақида,
Петербурги ва Аштархон,
Киев, Қозон ҳақида...

Мана, қандай яшардим
Мерос ер, сувим-ла мен,
Чиндан ҳам яхши эди,
Қойилмисиз, азизлар?»

— Ҳа-ҳа, сиз кўрган ҳаёт —
Ҳасад қилгулик эди,
Ўлиб кетишлик ҳам ҳайф!

— Аттанг ўтди, кетди-да...
Ия! Бу жаноза-ку,
Черков чалди қўнғироқ...

Сайёҳлар солди қулоқ,
Кузмино қишлоғидан
Эрталабки ҳавода
Юракларни ўртовчи
Бир мунг чўкмоқда эди:
«Деҳқон ўлганга ўхшар,
Худойим раҳмат қилсин!»
Деди еттала сайёҳ,
Чўқинишиб қўйдилар.

Гаврило Афанасьич
Қалпоғини олди-ю,
Художў одам каби
У ҳам дарров чўқинди:
«Бу ўлган — деҳқон эмас!

Боёнлар ҳаётига
Уқилган фотиҳа бу!..
Эй, кенг ва тўкин ҳаёт!
Кечир — алвидо мангу!
Мулкдорлар Русияси,
Едик, ичдик, энди хайр!
Русь ҳозир қадимги-мас!
Эй, Прошка!— деди-ю.
Бир қултум ичиб олиб,
Ҳуштак чалди...

— Нечоғлик

Ўзгариб кетмиш юзинг,
Кўриб, хафа бўласан,
Бебахт қадрдон, диёр!
Олижаноб табақа
Қочиб кетган жамулжам,
Ё қирғин теккан гўё!
Қаён борма, дуч келар
Фақат маст деҳқонлару,
Ўлпончи амалдорлар,
Кўчиб келган поляклар,
Ҳам эси паст даллолар*,
Баъзан миршаблар ўтар,
Ҳойшаҳой бирон ерда
Миннатдорлиги тошиб,
Қишлоқ кўтармиш исён!
Бурун ўтарди нуқул
Соябон аравалар,
Уч от қўшилганлари,
Олти отлиқлари ҳам
Ўтар, чопоғон отлар,
Аравада чайқалар
Заминдор оиласи,—
Савлатли оналару,
Ёқимтой қизалоқлар,
Қувноқ ўғилчалар ҳам!
Жаранглар қўнғироқлар,
Шилдирар шилдироқлар,
Тинглардинг маза қилиб!
Қани, ўзингиз айтинг,

* Аслида — Посредники — сайланган воситачилар. Булар мулкдор ва «эркия» деҳқон ўртасидаги келишмовчиликларни битириш керак эди, ҳақиқатда эса, мулкдорлар фойдасига ишлашарди.

Қандай гам тарқатәйлик?
Қадам сайин жаҳлингни
Қўзғовчи манзаралар —
Киши қолади ҳайрон:
Қабристон ҳиди келар,
Демак — бирон қўрғонга
Яқин келдинг... Е рабби!
Мулкдорнинг кўркам уйи
Қўпорилмиш ғишма-ғишт,
Устма-уст, қатор-қатор,
Тахланмиш пухтагина!
Неча юз йил парвариш
Топган каттакон боғи —
Деҳқоннинг болтасидан
Қийраган битта-битта.
Мужикнинг қувончи шу —
Анча ўтин тушибди,
Деҳқоннинг юраги тош,
Ўйлармидики, ҳозир.
У қулатган кекса дуб,
Қачондир бобогинам
Ўз қўлида ўтқазган?
Анови маймунжоннинг
Худдигина тагида
Бизнинг гўдақларимиз
Ўйнашарди шўх, қувноқ,
Ганичка-ю, Верочка,
Ўйнардик бекинмачоқ,
Манов жўка тагида,
Тўнғич ўғлига бекам
Ҳомиладор бўлганин
Менга пичирлаганди,
Сулув юзи олчадай
Қизариб кетган эди.
Буни деҳқон ўйларми?
Деҳқон учун қулайи —
Бой мулкин йиқмоқ, ёқмоқ,
Шундан кўнгли хуш бўлар!
Қишлоқдан ўтишга ҳам
Уяласан, куясан:
Мужик гердайганича
Қимир этмас, қўзғалмас,
Кўксингда олижаноб

Гурур эмас, ўт ёнар —
Заҳар ёнар кўксингда.
Ўрмонда овчиларнинг
Жаранг бурғуси эмас,
Қароқчи болтасининг
Овози жаранглайди
Ҳаддан ошган!.. Нечора?
Ўрмонни қўриқлар ким?..
Дала-туз ҳайдалмаган,
Бир кафт дон экилмаган,
Ёппаси бебошвоглиқ!
О, онажон! О, ватан!
Ўзимиз учун эмас,
Куямиз сенинг учун,
Сен ўксиз бева каби
Тароқсиз, тўзғиб кетган
Соч ёйиқ турмоқдасан!

Кошоналар бузилиб,
Уларнинг ўрнига-чи,
Тиккаяр қовоқхона!
Бебош, бебошвоқ элга
Ичкизишар, бузишар,
Ҳам хизматга ундашар*,
Саводга ўргатишар,—
Не керак элга савод!
Юзингда, эй она-Русь,
Жиноятчи доғидек,
Ё отдаги тамгадек
Икки сўз ўйилгандир:
«Хоҳласанг — уйингга ол,
Хоҳласанг — шу ерда ич!»
Шу сўзни ўқиш учун
Дехқонга ўзи қийин
Савод бермоқ на даркор?
Бизга қуруқ ер қолди...
Эй сен, заминдор ери!
Сен ҳозир она эмас,
Ўгай онасан бизга...
Кўп лақма ёзувчилар
Бақришар: «Ким ахир?»

* ...На службу земские — маҳаллий муассаса маъносида.

Ўз онангизни мушча
Қўрқитмоқ, зўрламоққа —
Буйруқ берган ким ўзи?»
Мен дейман: Қим кутганди?
Оҳ! Бу насиҳатгўйлар!
Додлашар: «Бас, тўралик!
Етар бийлик, катталик!
Кўзингни оч, эй гофил
Ер эгаси бўлганлар!
Қўзғол! Уқи, меҳнат қил!..»

Меҳнат қил эмиш! Қаранг,
Қимга ваъзу насиҳат
Қилмоқчи бўласиз-а!..
Мен — чорикли деҳқон-мас,
Худога шукурки, мен
Россия зодагони!
Россия немис юрти-мас,
Бизда адаб, назокат,
Ҳам ғурур туйғуси бор!
Биздаги олий насаб —
Меҳнатга муҳтож эмас!
Бизда жўн амалдор ҳам
Уй саҳнини супуриб,
Печка ёқиб ўтирмас...
Сизга мақтанмай айтсам,
Мана, қирқ йил чамаси,
Ҳеч қаёнга бормайин,
Қишлоқда кун кўраман.
Ҳолбуки, арпа ёки —
Жавдари бошоғими,
Ҳануз қилолмайман фарқ,
Тағин: «Меҳнат қил!» эмиш...

Агар ҳақиқатан ҳам
Ўз бурчимизни сохта,
Ёлғон тушунган бўлсак,
Ҳам бизнинг қимматимиз —
Ҳайёҳу овлар билан,
Қийқириқ базмлар билан
Дабдаба, зийнат билан —
Ўз қадим номимизни,
Зодагонлик обрўсин

Қўллашда эмас бўлса,
Узга меҳнати билан
Яшашда эмас бўлса,
Илгарироқ айтмоқлик
Даркор эди-да, ахир...
Мен нимага ўқидим?
Не кўрдим теваракда?..
Таангрининг осмонига
Тўлдирдим қора тутун,
Подшоҳ либосин кийдим,
Халқ хазинасин сочдим,
Ҳам ўлгунча шу йўсун
Яшайман деб ўйладим...
Тўсат... Ё парвардигор!..—

Гап шу ерга келганда
Заминдор ҳўнграворди.

Кўнгилчак деҳқонлар ҳам
Сал қолдики — йиғласа,
Узларича ўйлашар:
«Узилди қадим занжир,
Ҳам келиб тегди роса:
Бир учи дворянга,
Узга учи деҳқонга!..»

1865

ДЕҲҚОН АЕЛ

(Учинчи бўлимдан)

ПРОЛОГ

«Бахтлини токай эрлар —
Орасидан излаймиз,
Сўрайлик хотинлардан!»—
Шу қарорга келишиб,
Хотинлардан сўрашга
Бошлади етти сайёҳ.
Яланғоч қишлоғида
Чўрт кесиб айтдиларки
«Бизда унақаси йўқ,
Қлин қишлоғида бор:
Аёл эмас! У говмиш!
Сигирми, дейсан кўрсанг;
Ундан ақли росароқ,
Текисроқ аёл бўлмас.
Матрёна Тимофеевна
Қорчагинани сўранг,
Бегойим лақаби бор...»

Жиндек ўйлашдилару,
Хўп, деб йўлга тушдилар.

Бошоқлар донга тўлган,
Зар устундай сип-силлик,
Бошида олтин тожи,
Уйчану нозли-нозли
Шивирлашар. Сара пайт!
Бундан шўхроқ, ораста,
Фаровон мавсум бўлмас!

«Эй, ғалла тўлиқ дала!
Энди ўйламайсан ҳам —
Сен текис ва салмоқли
Бошоқ тортиб, тўлишиб,
Шу кўркка киргунингча,
Қўшчининг кўз ўнгида.
Шоҳ олдида лашкардай,
Саф чекиб тургунингча,
Тангрининг бандалари
Заҳмат чекди нечоғлик!
Илиқ шудринглар эмас,
Деҳқон юзидан оққан
Терлар сенга берди нам!..
Мамнун бўлиб сайёҳлар
Гоҳ жавдари, гоҳ буғдой,
Гоҳ арпани оралаб,
Солиб кетар эди йўл,
Буғдойдан хурсанд эмас:
Деҳқон олдида, буғдой,
Шунинг-чун айбдорсан:
Сен — *танлаб тўйғазасан;*
Ҳаммани тўйғазувчи —
Жавдаридан кўз узмай,
Суқланиб қарашарди.

«Зиғир ҳам битибди хўб...
Эҳ! Шўрлик «Ўралибди!»
Ҳам зиғирга ўралмиш —
Тўрғай учурмасини
Роман авайлаб шу пайт,
Бўшатди-ю ўпди: «уч!»
Қушча учди осмонга,
Деҳқонлар қарашарди
Кетидан меҳри жўшиб...

Нўхат пишибди роса!
Чигирткалар сингари
Пайкалга ёпирилдилар:
Нўхат — гўё кўҳлик қиз,
Ўтган — чимчилаб ўтар!
Ҳозир ҳаммада нўхат:
Кексада ҳам, ёшда ҳам,
Еру кўкка, ейвер, деб,
Нўхат чочиб қўйгандай!

Ҳай, ҳай, полизни айтинг,
Пишибди сабзавот ҳам;
Гўдаклар яйраб қолмиш,
Қим шолғом, кимдир сабзи
Қўтариб чопқиллашар,
Ҳамда писта чақишар.
Аёллар эса, бу вақт,
Лавлаги юлишмоқда,
Шундай яхши лавлаги!
Пойма-пой қизил этик
Етгандай эгатларда.

Етти сайёҳ йўл юрди,
Йўл юрса ҳам — мўл юрди,
Клинга етиб келди.
Оддий, кўримсиз қишлоқ:
Ҳасса тутган гадойдек
Ҳар бир уйда тирагич,
Томга босилган похол —
Молга егизилибди.
Яланғоч қовурғадай —
Тизилмиш қашшоқ уйлар:
Худди ёғингар, кеч куз,
Зоғча учиб кетганда,
Шамол йўл устидаги
Қайишларнинг баргини
Тамом ерга тўкканда,
Зоғларнинг уялари —
Хувиллаб қолар шундоқ...
Эл далада — ишга банд.
Қишлоқнинг орқасида,
Тепада якка қўрғон.
Кўрайлик-чи, қани деб,
Айланишга кетдилар.

Каттакон уй, кенг ҳовли,
Ҳовлининг ўртасида —
Жуда катта ҳовузу,
Атрофида мажнун тол.
Балад равоқи бору,
Гир айланма шийпонлар,
Равоқнинг тепасида
Узун туғ ёғоч турар...

Дарвозада уларга —
Дуч келди мирсак кийган
Бир югурдак: «Қим керак?
Хўжайин чет ўлқада,
Қорчалон қаттиқ касал!»
Ҳам бурилиб жўнади.
Унинг мирсагин кўриб
Пиқиллаб кулди еттов:
Югурдак елкасида
Шер сурати бор эди.
— «Ажабо, бу нимаси!»
Қандай ғалати кийим,
То зийрак,— сезгир Пахом —
Жумбоқни ечмагунча,
Узоқ довлашди еттов:
«Бу пасткаш айёр экан:
Гилам ўғирлабди-ю,
Бош сиққундай тешибди,
Бўйнига илиб олиб,
Юрибди ялло қилиб!..»

Суваракларни деҳқон
Музлатиб қирмоқ учун,
Ўз хонасиға олов —
Еқмайин қўйганида,
Сувараклар санқишиб,
Сулайишиб қолади;
Шундай, бу қўрғонда ҳам,
Хўжайин ташлаб кетгач,
Оч малайлар, навкарлар,
Лақиллашиб қолганди,
Ҳаммаси қилтиллаган,
Қариган, оғриқ, нотоб,
Жўгидай жулдирвоқи,
Йиртиқ-ямоқ кийимда;
Ҳовузга тўр ташлашиб,
Бешови тортмоқдайди.

«Тангри ёр бўлсин, қалай,
Бир нима илиндими?»

— Бору йўғи бир чавақ!
Бурун бесаноқ эди,

Биз ҳам ёпирилдик-да,
Ҳозир юз тўр солсанг ҳам,
Тушмас ҳатто итбалиқ!

«Учта, тўртта тушса ҳам,
Ҳар қалай, яхши эди!»
Деди, қирғоқда уннаб,
Учоқни пуфлаётган,
Сўлғин, иккиқат хотин.

— Бу чопилган ёғочлар
Айвоннинг устунидир,
Ҳо, отинча?— дедилар.

«Ҳа, айвондан!»— деди у.
— Ўзи қуруқ экан-ку,
Сен ҳадеб пуфлай берма!
Қилтириқлар тутилиб,
Балиқ шўрва бўгунча,
Ўзи туташиб кетар.

«Кута-кута кўз толди.
Нуқул қоқ нон ей бериб,
Қуруқшади Митенькам,
Турмуш эмас, ташвиш бу!»

Ширяланғоч болани
Силади хотин шу пайт.
(Ўтирарди занг босган
Тосда пучуқ бир бола.)

— Темир тос бола учун
Совуқроқ бўлса керак,
Деб Провушка дағал,
Болани ўз қўлига
Олмоқчи бўлган эди.—
Йиғи бошлади гўдак,
Она эса, бақирар:
«Тақилма, тегма унга!
Кўрмайсанми? От қўшиб,
Уйнаяпти кўнглида,
Ҳа, ҳа! Ҳа, чуҳ! Бу — ахир
Унинг араваси-ку...»

Ҳар қадамда деҳқонлар
Учрар ажойиб қолга:
— Тонг қолгудек, ғалати
Иш борарди атрофда.
Бир хизматкор эшикка
Елишиб жез тутқасин
Бурарди; ўзга бири —
Кошинларни элтмоқда.
«Кўчириб олдингми, Егор?»
Ҳовуздан туриб сўрар.
Гўдаклар боғ ичида —
Олма қоқишар эди.
«Олма оз, амакижон!
Ҳозир фақат тепада
Битта-яримта қолди,
Аввали шифил эди!»

— Гўр олма-ку, еманглар!

«Борини айтмайсизми?
Шунисига ҳам шукур!»

Боғни ҳам айланишди:
«Эҳе, ана томоша!
Тагин ҳовуз эҳтимол,
Талай-талай оққушлар
Юзишгандир бир маҳал?
Шийпон... Тўхта! Хати бор!»
Демьян — саводли деҳқон,
Хатни ўқир ҳижжалаб.
«Елғон!» — Кулар сайёҳлар...
Яна ўшанинг ўзин
Ўқир уларга Демьян.
(Аранг ўйлаб топдилар,
Тузатилган хат экан:
Икки-уч ҳарф ўчибди,
Дурустгина бир сўздан —
Чиқибди бузуқ маъно!)

Деҳқонларнинг билимга —
Ҳавасин сезиб қолган —
Кекса бир қарол дарров
Китоб кўтариб келди:

«Сотиб олинг!» Нечоғлик
Уннаса ҳамки Демьян,
Чигал сарлавҳасини
Чиқара олгани йўқ:
—Ўзинг, заминдор бўлиб,
Жўкалар соясида —
Курсига ўтиргину,
Бу китобни ўқий қол!

«Яна саводхон эмиш!—
Алам ва ўкинч билан
Минғирлаб олди қарол.—
Бу ҳикматли китобнинг
Сизга не кераги бор?
Сизга қовоқхонанинг
Лавҳалари бўлса-ю,
Устунларга қоқилган —
«Мумкин эмас!»— деган сўз
Сизга каттакон китоб!»

Йўлкани ахлат босган!
Ҳайкал қизларнинг бурни
Уриб, синдирилибди!
Мевали дарахт қолмай,
Қу қушлар, ғоз ўрдаклар
Бундаги навкарларнинг
Жигилдонидан ўтмиш!
Попсиз — черков бўлдими,
Дехқонсиз — ер бўлдими,
Заминдорсиз — боғ нетар!—
Сайёҳлар аниқлашди:
Бой — пухта қурган экан,
Узоқни кўрган экан,
Урнашган экан маҳкам,
Аmmo... (Олтови кулар,
Еттинчиси мунғаяр)
Тўсат юксакдан, шу пайт,
Жаранглаб кетди қўшиқ!
Дехқонлар кўтарди бош:
Равоқ айланасида,
Панжаралик айвонда,
Узун тўн кийиб олган
Бир одам юрар эди

Ва ҳадеб куйлар эди...
Кечқурунги ҳавода
Қумуш қўнғироқ каби
Янграр бир йўгон овоз...
Янграр — ҳам сайёҳларнинг
Юракларин эзарди:
Сўзлари русча эмас,
Лекин ундаги ҳасрат,
Нақ рус қўшиқларида —
Эшитилгандай мунглуғ,
Тубсиз, қирғоқсиз эди...
Шундоқ оҳангдор, равон,
Дил ўртовчи йиғлоқи...
«У киши ким, отинча?» —
Митенькасига иссиқ
Балиқ шўрва ичкизган
Аёлдан сўрар Роман.

— Ново-Архангельский
Еқдан келган қўшиқчи,
Уни Малороссиядан
Алдашиб, йўлдан уриб,
Келтирганди жаноблар.
Италияга олиб
Борамиз, дейишди-ю,
Узлари жўнаб қолди...
Италияда нетсин?
Қайтадан Конотопга
Ётиб олса — вақти чоғ,
Унга иш йўқ бу жойда...
Уйни тарк этди итлар,
(Хотин хўп ғазабланди)
Қимнинг иши бор бунда?
Бу одамнинг давлати —
Жаранглаган овози,
Ўзга ҳеч нимаси йўқ...

«Овоз деса — дегулик!»

— Бир кеч қўниб қолсангиз,
Бошқасин ҳам тинглайсиз:
Уч чақиримча нари
Битта дьякон яшайди...

Ҳай, ҳай, унинг овози...
Тонг отарда иккови
Ўзига хос овозда
Салом-алик қилишар,
Бу — равоққа чиқади,
Барала овоз билан
Унисидан сўрайди:
«Соғмисан, И-пат ота?»
Ойнаклар дириллайди!
Дьякон у томондан дер:
«Соғмисан, булбулимиз!
Келгин, арақ ичайлик,
Кутаман!»— Ҳа бораман!
Бораман деган сўзи —
Роса бир соат ўзи
Садо берар ҳавода...
Ана шундоқ кишнашар!..

Уй-уйга қайтар пода,
Катта йўл чангиб кетди,
Сут хиди анқиб кетди,
Митеньканинг онаси
Эзилиб, оқ чекади:
Хўжайин ҳовлисига
Бир сигир кирса, кошки!
Тўхта, қишлоқ кетидан —
Қўшиқ овози келар,
Яхши қол, э бечора!
Биз кетдик халққа пешвоз.

Енгил тортди сайёҳлар:
Зорланиб инграгувчи
Қўшчи-қуланчидан сўнг,
Соғлом ва куйлагувчи
Уроқчи ва машоқчи
Тўп-тўп одам кўрипти,
Ҳар ишга чиройилик
Бергувчи — қизларжон ҳам,
(Сулув қизсиз аламон —
Бўтакўзсиз бугдойзор.)

— Йўл бўлсин! Қайси биринг —
Матрёна Тимофеевна?

«Не керак, азаматлар?»

Матрѐна Тимофеевна —
Уттиз саккиз ёшида,
Кенг ўмров, пишиқ, тиқин,
Роса қоматли хотин,
Узи гўзал, сочида
Кўринади оз-моз оқ,
Кўзлари катта, жиддий,
Киприklar узун, қуюқ,
Узи буғдой ранг, сипоҳ...
Эгнида оқ кўйлагу
Қисқагина сарафан,
Елкасида ўроқ бор.

«Не керак, азаматлар?»

Узга аёллар бир оз —
Олдин кетгунгачайин
Жим турди етти сайёҳ,
Кейин бердилар салом;
«Биз — олис элларданмиз,
Юрибмиз бир ташвишда,
Шундоқ катта ташвишки,
Уйимизга киргизмас.
Ишга ҳам қўл ургизмас
Ҳатто хўрак егизмас...
Куюнчак деҳқонлармиз,
Муваққат қарздорлардан,
Шўрпешона тумани,
Бўш-тақир улусида,
Енма-ён қишлоқлардан —
Ямоқзор, Жулдурравот,
Яланғоч, Ушуктепа
Куйганкент, Ютоқсарой,
Ҳамда Қаҳатқўрғондан.
Кетардик йўл-йўлакай,
Дуч келиб қолдик тўсат.
Дуч келдигу, довлашдик:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?
Роман деди: заминдор,
Демьян деди: амалдор,
Лука деди: йўғе, поп.

Қорни катта савдогар,
Дедилар ака-ука —
Иван билан Митродор.
Пахом деди: шавкатли,
Олий мансаб зодагон,
Шохнинг иноқ вазири.
Пров бўлса, деди: шоҳ...
Деҳқон — ҳўкиздай қайсар:
Бирон девона хаёл
Бошига ўрнашса, бас,
Пона қоқсанг ҳам чиқмас!
Довлашсак ҳам нечоғлик,
Келиша олмадик ҳеч!
Довлашиб — тентаклашдик,
Улгудай калтаклашдик,
Қалтаклашиб — ўйлашдик:
Довни ҳал этмагунча,
Асло тарқаб кетиш йўқ,
Уй-уйига қайтиш йўқ,
Хотинларни кўриш йўқ;
Гўдакларни ўпиш йўқ,
Чолларни соғиниш йўқ,
Токи чинакам, аён
Ва тўлиқ билмагунча:
Русияда ким хушвақт,
Дориламон яшайди?..

Попдан буни сўрадик,
Заминдордан сўрадик,
Ҳам тўғри келдик сенга!
Амалдор, ё савдогар,
Еки шоҳ вазирига,
Ё шоҳга учрашлиб,
Бу гапни сўрагунча,
(Биздақа деҳқонларни
Қабул этармиди шоҳ?)
Бизни қутқаз, ёрдам эт!
Овозанг ва додруғинг
Тарқалмиш кенг дунёга,—
Сен — хушбахт, дориламон
Яшар эмишсан... Айтгин,
Айтиб бер — худо ҳаққи,
Бахтинг недан иборат?»

Матрёна Тимофеевна
Довдираб қолгани йўқ,
Нечундир, хафа бўлди
Ва оғир ўйга толди...

«Бу ишларинг — иш эмас!
Йигим-терим мавсуми,
Бекор гап ишга юк-ку?..»

— Пошшоликнинг ярмини
Кезиб чиқдик пиёда,
Ҳеч киши қайтарган йўқ!—
Ўтинди етти сайёҳ.

«Бошоқлар тўкилмоқда,
Уроқчи кам, азизлар...»

— Ахир, биз-чи эгачи?
Уроқ, чолғи топ! Еттов
Эрта эрталаб тушсак,
То кечқурун бўлгунча,
Жавдарингни батамом
Ўриб, боғлаб берамиз!—
Тимофеевна сездики,
Иш жуда боп бўлгудай:
— Майли, розиман,— деди,—
Азаматсиз, тангисиз,
Ўн боғдан ўриб қўйиб,
Сезмасдан ҳам қоларсиз.—

— Дилда бор гапингни айт!

«Ҳеч нима яширмайман»

Токи Тимофеевна
Уйини — рўзгорини —
Саранжом қилгунича,
Деҳқонлар уй кетида
Танлашди хўп яхши жой:
Бунда буғдойхона-ю,
Зўр икки ғарам каноп,
Тўкин-чочин боғча бор.
Ҳам баланд, кўркам эман;
Нақ шу эман тагида

Давра қурди еттовлон:
«Очил дастурхон, очил,
Дехқонларни меҳмон қил!»

Очилди кенг дастурхон
Қайдандир, пайдо бўлди
Қаттакон иккита қўл —
Бир челақ шароб қўйиб,
Нонни ҳам тоғдай уйиб,
Ғойиб бўлдилар тагин...
Қаҳ-қаҳлашиб куларди —
Иван билан Митродор:
Томорқадан олибди
Бир шолғомки — жуда зўр!

Уй бекаси келганда
Ва бизнинг сайёҳларга
«Дилидаги бор гапни
Айта бошлаганида»
Юлдузлар кўм-кўк кўкда
Ўз жойларин оларди,
Юзарди юксакда ой.

1 б о б

ЭРГА ЧИҚҚУНЧА

— Менга қиз чоғимдаёқ
Бахт кулиб боққан эди:
Яхши хонадон эдик,
Бизда ҳеч ким ичмасди.
Отам, онам бағрида
Ташвиш билмай, ғам билмай,
Яшардим, азаматлар.
Отам — саҳарда туриб,
Эркалаб уйғотарди;
Акам — кийинар экан,
Менга қувноқ ашула
Қуйларди: «Уйғон, синглим!
Уйларда кийинар юрт,
Черковда топинар юрт,
Сен ҳам уйғона қолгин!»

Подасин ҳайдаб чўпон —
Жўнади аллақачон,
Маймунжон термоқ учун —
Эгачи-сингилларинг
Кетди ўрмонга томон,
Далада ишлар деҳқон.
Ўрмон кесувчиларнинг
Янграр болта овози!»
Меҳрибон онам бўлса,
Идиш-товоғин ювиб,
Ҳам супуриб-сидириб,
Хаамири гупуртириб,
Келар, лекин уйғотмас,
Қайтага ўраб-чирмар;
«Ухлай бергин, жонгинам!
Ухла, оромингни ол!
Бегона оилада
Узоқ ухлаёлмайсан!
У ерга борганингда,
Кеч тунда ётгин, дерлар,
Саҳар уйғонгин, дерлар.
Қўлингга сават бериб
Битта кўмач тутқазиб:
«Шуни кавшай қолгин-да,
Тўлгунча тергин!» дерлар.

Ўрмонда туғилмадим,
Тўнғакка юкунмадим.
Уйқум бўлмади узоқ.
Симеон куни*, отам
Бўз сигирга ўтқазди,
Бешга қадам қўйгандим,
Қизим, катта бўлдинг деб,
Ирим-сирим ўтказди;
Етти ёшга кирганда,
Бўз сигирни подадан
Ўзим ҳайдаб келардим;
Отам учун далага
Нонушта оборадим,
Ўрдакларни боқардим.
Кейин қўзиқорину,

* Симеон куни — 14 сентябрь (эски ҳисобда бириинчи сентябрь.)

Мева тердим ўрмонда.
Кейин: «Айрини ол-да,
Ғарамни ағдар, қурит!»
Ишларига ўргандим...
Яхши меҳнаткаш, дастёр,
Қўллари гулдаккина,
Ўйинқароқроқ эдим.
Қундуз далада ишлаб,
Қирга ботиб қайтасан,
Ҳаммом-чи, нечун ахир?

Бор бўлсин иссиқ ҳаммом,
Қайин баргак, салқин сув,—
Тагин оппоқ ва енгил,
Ўртоқларинг ёнида
Урчуғингни йигириб,
Тонг отгунча куйлайсан!

Йигитларга келганда,
Қўш сурканчоқ эмасдим,
Бирор сурбет, хираси
Ёпишса, жеркиб ташлаб,
Ювошроғи гапирса —
Пичирлаб дер эдимки:
Юзимни шувит қилма,
Онам билиб қолади.
Тақилма! Кет! дер эдим,
Дарров жўнаб қоларди.

Йигитлардан қочсам-да,
Буюрганим бор экан,
Шўримга — ўзга юртлик!
Исми Филипп Қорчагин —
Питерда ишлар экан,
Ҳунари — печкачилик.
Йиғлади онагинам:
«Зангор денгизда юзган
Балиқ каби шўнғирсан,
Учурма булбул каби
Уянгни тарк этарсан.
Ҳар ҳолда — бегона юрт,
Шақар сепилган эмас,
Асал тўкилган эмас!

У томон—совуқ, қаҳат,
Оппоқ, бўлуқ юзингни,
Дўндиққина қизимни
Қор ва бўронлар ялар,
Епирилар шум қарғалар,
Акиллар бароқ итлар,
Одамлар қилгай мазах!..»
Отам совчилар билан
Ичиб, ширакайф бўлди.
Мен эса, ғамга ботдим,
Ухлолмадим тун бўйи...

Мен қизда не яхшилик
Топа қолдинг, ҳой йигит?
Қайда кўргандинг мени?
Ё мавлуд байрамада*
Қизу йигит аралаш,
Қаҳ-қаҳ уриб, гуркираб,
Қорда ўйнаб, тепадан —
Сийганиб тушганимда
Кўрибми қолган эдинг?
У маҳал, ҳо эр йигит!
Хатога йўл қўйибсан,
У пайт, эй ота ўғли!
Ўйиндан, сийганишдан,
Чопқилашдан, аёздан —
Бўғриққанди юзгинам!
Ёки жимжит шийпонда —
Кўзинг тушдими менга?
Ясангандим унда мен,
Ҳусним ва лобарлигим —
Етилганди қиш бўйи,
Далада қизгалдоқдай
Ял-ял ёниб турардим.
Мен зиғир янчганимда,
Ёки боғ-боғ буғдойни
Тўқмоқлаган чоғимда —
Кўзинг тушсайди менга...
Ёки ўз уйимизда —
Кўзинг тушдими ноҳос?

* Исо туғилган кун муносабати билан бўладиган байрам (икки ҳафта).

Оҳ, билмабман! Билсайдим —
Шаҳарга жўнатардим
Лочин укамни дарҳол:
«Укажон! Ипак келтир,
Етти ранг юнг ип келтир,
Ҳам яшил мата келтир!»
Тикардим шундоқ кашта —
Бурчақларида: Москва,
Шоҳ билан Маликаси,
Киев билан Царград,
Қоқ ўртасида — қуёш,—
Сўнгра мен шу каштани
Деразамга осардим,
Гар сен термулиб қолсанг,
Ялт этган жамолимдан
Бебаҳра қолар эдинг!

Тун бўйи ўйлаб чиқдим...
Йигитга ёлвордимки:
«Билагимни ушлама,
Мени чоҳга ташлама!
Ўз эркимга қўйиб бер!
Тепамизда худо бор!»

— Жуда олисдан келдик
Юрабер!— деди Филипп,—
Укситгани қўймасман!

Аччиғ-аччиғ йиғладим,
Қаттиқ қайғурдим, лекин,
Қизлик-қизлигин қилди,
Танти — бўшлигин қилди:
Қия-қия қаралаб,
Киприк аро мўралаб,
Тақдир қўшган қўшоққа
Суқланиб қарар эдим:
Кўркам — қип-қизил эди,
Норгул — паҳлавон эди,
Сочлари — қўнғир эди,
Мулойим сўзлик эди,
Филиппни севиб қолдим!

«Тургин, ҳай яхши йигит,
Қаршимда тўғри, расо,
Бўйимга тенг тургин-чи!

Тиниқ кўзларимга боқ,
Олмадай юзимга боқ,
Эсингни бир ерга йиғ:
Кейин ўкиниб юрма.
Қўша-қаримоқ учун
Мен сенга ёр тутиндим,
Кўзимга ёш илмагин...
Менинг бору йўғим шу!»
— Эҳтимол ўкинмасман,
Эҳтимол йиғламассан!—
Деда менга Филиппжон.
Сўз талашар эканмиз,
Мен: «Нарироқ тур!» дейман,
Филипп: «Бери юр!» дейди,
Маълумки: «Чиройлигим,
Севиклигим... Лобарим...»
— Вой!.. дедим, ирғиб қочдим...
«Тўхта, эна полвон!» деб,
Белимни чирмаб олди,
Билагимдан тутмаса,
Матрёнанинг умрбод
Дийдорига зор эди.
Уша-ўша бўлди-ю,
Жиндак бахтли дам бўлди,
Энди ўйлаб қарасам,
Қолган бутун умримда
Бошқа ҳеч бахт кўрмабман...

Эсимда: ўша кеча,
Осмон тўла юлдузлар
Буқунгидай парпираб,
Ярқираб турар эди...

Уҳ, деб Тимофеевна,
Ғарамга ёнбошлади,
Мунгли ва секин-секин
Қўшиқ айтди ўзича:

Ўзим қишлоқи қизман,
Бўйнимда маржоним йўқ
Қилтираган жоним йўқ,
Қулоғимда сирғам йўқ,
Е бошимда жиғам йўқ,
Кумушим, олтиним йўқ.

Сен нега севиб қолдинг
Шаҳарлик барно йигит?
—Кумушдан тозароқсан,
Олтидан оруроқсан,
Кўзингдан йирик-йирик
Оққан ҳар қатра ёшинг
Менинг учун бир инжу.
Дадамнинг раъи билан
Онам берди фотиҳа,
Эман стол ёнида
Турғиздилар мени тик.
Май қўйдилар лиммо-лим:
«Ол, меҳмонларни сийла,
Салом бериб, коса тут!»
Биринчи гал бош эгдим —
Бардам оёқларимга
Қалтироқ тушди дарров;
Иккинчи гал бош эгдим —
Гул юзимдан ўчди ранг,
Ўчинчи гал бош эгдим —
Эрким ҳам қиз бошимдан
Юмалаб тушди-кетди...

— Демакки: тўй? Ешларни —
Қутлашимиз керак-ку! —
Гап қистирди Митродор.

— Уй бекасидан бошла!
— Арақ ҳам ичасизми,
Бекам, Тимофеевна?

«Қампирлар ичмайди, деб,
Сизга биров айтдим!»

II боб

ҚУШИҚЛАР

Судьясига бормаيمان,
Оёқчам оғрийди,
Тиллақошин киймаيمان,

Бошгинам оғрийди,
Бошгинам оғрийди;
Эски, ёмон қўшиқ
Едимга тушди.
Келин тушдига
Меҳмонлар келди,
Қуёв қайлиғин
Келтирди уйга,
Уруғ-аймоғи
Кўтарди ғавғо!
Қайин иниси —
Баракасиз, дер.
Қайин синглиси —
Тантиқ, сатанг, дер.
Қайин ота дер —
Урғочи айиқ,
Қайин она дер —
Одамхўр қайлиқ,—
Бири — исқирт, дер.
Бири — нўноқ, дер...

Уша қўшиқда
Неки айтилса,
Ҳаммаси ҳозир
Менинг бошимда!
Қуйлагандирсиз?..
Биларсиз, балки?..
— Бошла, аяжон!..
Биз бўламиз жўр...

М а т р ё н а

Уйқу босар, ёш келинман, мудрайман,
Болишимга эгилади бошгинам,
Жоҳил қайнатам-чи, янги даҳлизда
Санқиб юрар нари-бери, дам-бадам.

С а й ё ҳ л а р (Ҳаммаси бирдан)

Тақиллатар, гумбурлатар, тек ётмас,
Келинни ҳеч ухлатмас:
— Тургин, тургин, тургин уйқучи келин!
Тургин, тургин, тургин, эй мудроқ келин!
Уйқучи-ю мудроқ ҳам нўноқ келин!

Матрѐна

Уйқу босар, ёш келинман, мудрайман,
Болишимга эгилади бошгинам,
Жоҳил қайнатам-чи, янги даҳлизда
Санқиб юрар нари-бери, дам-бадам.

С ай ё ҳ л а р (Ҳаммаси бирдан)

Тақиллатар, гумбурлатар, тек ётмас,
Келинини ҳеч ухлатмас:
— Тургин, тургин, тургин уйқучи келин!
Тургин, тургин, тургин, эй мудроқ келин!
Уйқучи-ю мудроқ ҳам нўноқ келин!

«Катта хонадон эди,
Уришқоқ, жанжалга ўч...
Эрка қизликдан — тўғри
: Дузахга тутилдим мен!
Эрим ишга жунаркан
Уқдирдики: чидагин,
Хар қалай — индамагин;
Қизиб турган темирга
Тупурсанг жазиллайди!
Қайната-ю қайнана,
Қайин эгачилар-ла
Елғиз бош-ўзим қолдим,
Битта илиқ сўз қани,
Ургулай, дегувчи йўқ.
Нуқул аччиқ кесатиқ,
Қайин эгачим бўлмиш
Тақводор Марфа учун —
Мен нимаю, чўри ким,
Қайнатам орқасидан
Кузатмасам бўлмайди,
Кўздан ғойиб бўлдим.
Қовоқхонадан қарздор,
Ажратиб келиш керак.
Уй бўлмай қуриб кетсин,
Ҳамма ёқ ирим-чирим,
Сал қинғирроқ босдингми,
Қайнананг ўшқиради,

Барин билиш осонми?
Бир ирими — хўб майли,
Бир ирим қуриб кетсин!
Шундай бўлди: қайнана —
Қайнатам қулоғига
Қуйбдики — жавдари
Ўғрилиқ уруғликдан
Экилса мўл битармиш.
Тихонич кетди тунда,
Қўлга тушиб қолибди,
Ўлгудай дўппослашиб,
Саройга ирғитишиб,
Кетибди — аллакимлар...

Эрим айтгандай қилдим.
Тилимни тишлаганча,
Дардим ичимда қолди.
Биронтасига аччиқ,
Ортиқча сўз айтмадим.
Қишда Филиппжон келди,
Совгаси — ипак рўмол
Екатерина кунида*
Ченада сайр этдик хўб,
Қайғулар учди гўё!
Қуйладим, ўз уйимда
Қуйлагандек бемалол,
Биз икков ёшдош эдик.
Ҳай, ҳай, бизга тегманглар,
Доим пайров иккимиз,
Бир хил чиқар сўзимиз,
Тўғриси — Филиппжондай
Эр тополмассаи асло —
Кундуз чироқ ёқсанг ҳам...

— Бир чертмаган экан-да?

Лол бўлди Тимофеевна

Озгина пжирғаниб,
Етти сайёҳга айтди:
— Бир марта урган, холос!

* *Екатерина куни* — қорда илк сайр куни. (Автор изоҳи.)

— Важи нима эди?— деб,
Сўраб қолди еттовлон.
«Билмагандай сўрайсиз,
Қишлоқдаги жанжаллар
Ўзингизга маълум-ку!
Эримга меҳмон бўлиб,
Келган эди опаси.
Бошмоғи тешилибди.
— Хотин! Бошмоғингни тез
Оленага ечиб бер!
Дарҳол бермадим жавоб,
Хум кўтариб тургандим,
Шундоқ ҳам зил эдики,
Сўзлашга йўқди мажол.
Филипп Ильич хит бўлди,
То мен ўчоқ олдига
Хумни ўрнатгунимча —
Индамай кутиб турди,
Шундан сўнг қарсиллатиб
Чаккамга роса урди.

«Ажаб қилиб, келибсан,
Бошмоқсиз ҳам жин урмас»
Деди Филиппнинг ҳали
Эр олмаган синглиси.

Тагин тарсаки едим...

— Кўришмагандик узоқ,
Билганда — келиш қайда!—
Деди шунда қайнана.

Филюшка урди тагин...
Шу — холос! Эр калтагин —
Санаш — хотин учун айб;
Аммо, ҳали айтдим-ку.
Ҳеч нима яширмайман!»

— Оббо, сиз хотинлар-ей!
Бундай маккор илонлар
Қаршисида ўлган ҳам
Гаврон кўтариб қолар!

Матрёна индаган йўқ,
Дехқонлар хушвақт бўлиб,

Суҳбатдан кўнгли тўлиб,
Бир давра кўтардилар,
Кейин, ипак қамчи-ю,
Эрнинг уруғ-аймоғи
Тўғрисида куйлашди,
Ҳаммалари жўр бўлиб.

Дилозор эрим
Урнидан турар:
Ипак қамчисин
Қўлига олар.

Х о р

Урди беомон,
Сачраб кетди қон...
Воҳ! Ялли, ялли,
Сачраб кетди қон...

Қайнатамга мен
Бош эгиб, дедим:
Қайнатажон, эй,
Баттол эримдан,
Евуз илондан
Қутқаргин мени!
Қайната дейди.
Баттарроқ ургин,
Қонин оқизгин!

Х о р

Урди беомон,
Сачраб кетди қон...
Воҳ! Ялли, ялли,
Сачраб кетди қон...

Қайнанамга мен
Бош эгиб, дедим;
Қайнанажон, эй,
Баттол эримдан
Қутқаргин мени!
Қайнанам дейди:

Баттароқ ургин,
Қонин оқизгин!

Хор

Урди беомон,
Сачраб кетди қон...
Воҳ! Ялли, ялли,
Сачраб кетди қон...

«Наврӯз байрами куни*
Тағин жўнади Филипп.
Марям она кунда**
Мен тўнғич ўғил кўрдим.—
Сулув эди Дёмушка!
Қуёшдай юзи ёруғ,
Оқлиги — қордан ҳам оқ,
Лаблари қизил дола,
Қошлари-чи, нақ Сибирь
Қундузидай қоп-қора,
Лочин кўзли ўғилчам!
Баҳор чоғида қуёш —
Далаларда қор қўймай,
Эритиб — оқизгандай,
Фариштадай кулимсиб,
Қайғумни ювар эди...
Ташвиш тортмайин қўйдим.
Не буюрсалар — қилдим.
Минг сўксинлар — жим бўлдим.

Аттанг, кулфат бор экан,
Юрган эканман билмай:
Абрам Гордеич Ситников,
Хўжайиннинг саркори,
Безор қила бошлади,
Тегишиб қўймас эди:
— Сен чиройли бекамсан,
Сен — қизарган мевамсан...
«Бас, уятсиз, қўй мени!

* Аслида—Благовещенье. — 7 апрель куни, диний байрам.

** Аслида—Казанск. Божья матери. Марям онага бағишланган кун. (Диний афсона.)

Сен ўйлаган ўрмонда
Пишган мева эмасман!»
Ахир, қайин синглимга
Елбордим, бормай қўйдим —
Мажбурий қарз ишига.
У бўлса — уйга келар!
Саройга яширинаман,
Омборга беркинаман,
Қайнанам топиб чиқар:
«Олов билан ўйнашма!»
— Ҳайдагин, қайнанажон,
Уриб ҳайда, йўқолсин!
«Солдат хотин бўлмоққа
Ҳавасинг зўр шекилли?»
Мен — бобойга келардим:
— Нима қилай? Кенгаш бер!

Эрим уруғларидан —
Қайнатамнинг отаси,
Битта Савелий бобо
Менга ачинар эди...
Уша бобо ҳақида —
Сўзлайми, азаматлар?

— Ички сириг қўймай айт!
Майли, биз икки боғдан
Қўшиб ўриб берамиз,
Деб қисташди еттовлон.

— Ҳа, ҳа! Ажойиб қисса,
Савелий бобо тўғрали
Айтмаслигим гуноҳ-ку,
Бахтиёр эди у ҳам...

III боб

САВЕЛИЙ ҚУТЛУҒ РУС БАҲОДИРИ

Эҳтимол, йигирма йил
Қайчи, устара кўрмай,
Бир қучоқ соч-соқолли
Елдор Бобо — айниқса —

Урмонзордан энгашиб
Чиққанида, айиққа
Ухшаб кетарди бир оз.
Бели — дўғадай эгик,
Аввал қўрқиб юрдим мен
Ўз пастак хонасига
Кирганда — ўйлардимки:
Бирдан қаддин кўтариб,
Мен ётган шу хонанинг
Деворига бош уриб,
Туйнук очса бу айиқ,
Не бўлар деб чўчирдим!
Лекин бобо бечора
Қаддин тиклай олмасди,
Айтишларига кўра —
Юзга кирган эди чол,
Яшарди хос хонада,
Фарзандларин суймасди,
Ўз уйига қўймасди;
Бола-чақаси бўлса,
Аччиғига чидолмай,
Итдай қопишар эди:
«Тамғалик, бадном, сургун»
Деб сўкарди ўз ўғли,
Савелий аччиғланмас,
Ўз хонасига кетар,
Инжил ўқир, чўқинар,
Ҳам қувнаб дерди бирдан:
— Тамға босилгани рост,
Шукурки, қул эмасман!
Безор қилиша берса,
Тегишарди: «Қаранглар,
Совчилар келишмоқда!»
Эри йўқ қайин синглим
Дераза томон чопар:
Совчи қайда — гадойлар!..
Қўрғошин тугмачадан —
Бир танғалик кумушга
Ухшаш пул сўқибди-ю,
Йўлакка ташлабди чол,
Қайнақтам топиб олиб,
Майхонага жўнабди!
Қайф қилолмай у ердан

Қалтак еб, базӯр келди!
Кечки овқат устида
Ўтиришар, ун чиқмас:
Қайнатам қовоқ солиб —
Ўтирар хит ва тажанг,
Чол юзида кулгиси —
Ранг берар камалакдай...

Баҳордан — кеч кузгача,
Бобо — қўзиқорину
Желак мева терарди,
Қил тузоқ қўйиб, яккаш
Қарқур, чил қуш тутарди,
Қишда — печка устида,
Вайсаб ётарди ёлғиз...
Борди севган сўзлари
Ва ҳар соат биттасин
Айтиб қўярди бобо:

«Улганлар... Маҳв бўлганлар...»

«Эҳ садқайи — аскарлар!
Чолу кампирлар билан
Уришмоққа ярайсиз!»

«Чидолмасанг — бир бало!
Роса чидаш ҳам — бало!»

«Эҳ, жулдур тўн, қутлуғ рус
Баҳодирин қисмати!
Умрбод юлқилашар,
Гоҳо ўлгинг келади —
Жаҳаннам азоблари
Кутар у дунёда ҳам».

«Қарор қилди Қинғиркент.
Ҳа, бўл! Ҳа, бўл! Ҳа, балли!»

Шундай гапи кўп эди!
Мен унутиб қўйибман...

Қайнатам — жанжал қилса,
Мен ёнига чопардим.
Эшикни беркитардик.
Мен ишлардим, Дёма-чи,
Кекса олма дарахти —
Учидаги олмадек,
Бобонинг елкасида
Уйнар — соғлом, қип-қизил...

Бир гал мен сўраб қолдим:
— Нега Савели бобо,
Тамғалик, сургун, бадном —
Дейишар сени мудом?
— Сургунда бўлганман-да,
— Ростми, бобо?
— Рост, бўтам!

Христиан Христианич
Фогел деган немисни —
Тириклай кўмгандим мен!

— Ҳазилингни қўй, бобо!

— Йўқ, ҳазилмас! Эшитгин!
Ҳам сўзлаб берди тугал.

«Қадим замонда биз ҳам
Тўрага қарам эдик;
Лек заминдорларни ҳам,
Немис саркорларни ҳам —
Билмас эдик биз у вақт.
На текинга ишлардик
Ва на тўлардик ўлпон*.
Эсга тушиб қолганда:
Уч йил ўтгандан кейин
Иримига бир нима —
Тўлов юборар эдик!»

— Хўш, қандай, Савельюшка?

«Ҳа, шундай роҳатижон,
Яхши вақтлар эди-да.

* Аслида — оброк — мажбурий тўлов; крепостной деҳқонларнинг ер эгаларига тўлови.

Бежиз эмас — мақол бор:
Биз турган — ўша жойни —
Ҳатто шайтоннинг ўзи —
Уч йил излаган эмиш...
Айлана — қуюқ ўрмон,
Айлана — теран ботқоқ;
На отлиқ ўта олар,
На пиёда йўловчи!
Хўжайин Шалашников,
Ит топмас сўқмоқлардан
(Ўзи — ҳарбий ҳам эди)
Қўшини билан бир кез —
Бизни топмоқ бўлибди,
Қўп уннабди, оқибат
Чанғисини қайтариб,
Кетга жўнаб қолибди,
Ҳатто маҳаллий миршаб
Келолмасди йил бўйи.
Қандай соз вақтлар эди!
Ҳозир тўра ёнингда,
Йўл — ёзиқ дастурхондай...
Тфу! Уни ер ютсин!
Ташвишга солар эди
Бизни фақат айиқлар...
Ҳа, айиқларни осон
Саришта қилар эдик.
Тиғу найза олардим,
Шохдор буғудай* қўрқинч
Бўлиб, мен из тушмаган
Сўқмоқлардан юрардим,
Ҳой-ҳойлардим: «Ўрмоним!»
Бир марта қўрқдим фақат,
Ухлаб ётган айиқни
Босиб олдим ўрмонда.
Шунда ҳам қочганим йўқ,
Роса найза санчдимки,
Сихга тортган жўжадай
Айланар, бўшолмасди
Бир соат ўтмай ўлди!
Айиқ билан олишиб,
Умуртқам лат еганди,

* Асянда — Сохатный(лось) — Буғу наслига мансуб — улкан шохдор ҳайвон.

Иигит эканман, огриб
Қўярди ўқтин-ўқтин,
Мана қариганимда
Қамалакдай букилиб,
Обкашга*— ўхшаб қолдим,
Шундоғ-а, Матрёнушка?»

— Бошладингми — тугал айт!
Қийналмай яшабсиз, хўш,
У ёғи нима бўлди?

«Баъзи вақт Шалашников
Топарди янги найраиғ,
Бизга буйруқ ёзарди:
«Келинг!» Бизлар, бормадик,
Қимирламай ётдик жим —
Ботқоқ маконимизда.
Қурғоқчилик йил эди,
Миршаблар келди босиб,
Балиқ бердик, бол бердик,
Шундай тўладик ўлпон!
Тағин бостириб келди,
Дўқ урди: ҳайдатаман,
Ясовуллар ҳам тайёр...
Биз — мўйна-ю, терилар
Бериб қутулдик бу гал!
Учинчи гал — ҳеч нима!
Оёқда пўстлоқ чориқ,
Бошларда — жулдур қалпоқ,
Елкада — ямоқ чакмон,
Баримиз шу зайлда,—
Қўзғалди-ку Қинғиркент!..
Келдик... (хўжайин бу вақт
Қўшини-ла турарди —
Вилоят марказида.)
«Ўлпон!»— Қаёқда ўлпон!
Дон бу йил бўлгани йўқ,
Балиқ тугилгани йўқ...
«Ўлпон!»— Қаёқда ўлпон!
Шундан сўнг гап сотмади:
«Ҳо, олдинда турганлар!»
Улар қамчилай кетди.

* О ч е п — қишлоқ қудуғи устига ўрнатилган букри ёғоч.

Қинғиркентлик киссаси —
Пишиқ тугилган ҳамён!
Хўжайин пишиқ эди:
Қаллаға қамчи тушса,
Тил галдираб қоларкан,
Мия айниб қоларкан...
Баҳодирлик чидами
Бошқа-ю, қамчи бошқа
Чорамиз нима эди!
Қичқирдик: бас, муддат бер!
Пайтавага тикилган
Жангир-жунгурни сўкиб,
Тўрага — ярим қалпоқ
«Олтин тангалар» тутдик.

Евқур хўжайин нафси
Шундан сўнг ором олди.
У ҳам бизларга тутди —
Тахир ва аччиғ шароб,
Бўйсунган Қинғиркент-ла
Коса чўқиштирди-ю,
Шароб ичди ўзи ҳам:
«Ҳа, хайриятки, барвақт
Таслим бўлдингиз менга!
Йўқса — худо ҳаққи — мен
Терингизни батамом
Шилиб олмоқчи эдим...
Ноғора қоплатардим.
Аскарларга берардим!
Хўп дўмбира бўларди!
Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа!
(Ўйлаб топган гапидан
Завқланиб кулди расо):
«Зап ноғора бўларди!»

Бошимиз қуйи тушиб,
Уйға қарай йўл солдик.
Тўнгак каби икки чол
Яхтагин астарига
Тикилган юз сўмликни
Писанда қилган каби,
Олиб қайтишар экан,
Кулишир... Эҳ, тўнгақлар!

Ҳеч кимга қўл тақизмай,
Оёқларни тирашиб,
Биз гадоё дейишибди,
Ахир қутулишибди.—
Ушанда ўйладимки:
Ҳа, майли! Жин урганлар,
Бундан кейин сенларга
Қалака бўлмасманов,
Деб дилимдан ўтказдим.
Номус эзиб юборгач,
Ҳамма черковга бориб,
Бир йўл қасам ичдики:
Бундан буён қамчи еб,
Улиб кетсак ҳам майли,
Аммо бундоқ шарманда
Бўлмаймиз, худо ҳаққи!

Қинғиркент тангаларин
Хўжайин севиб қолди,
Ҳар йил чорлатиб олиб,
Қалтаклайдиган бўлди...

Хўп калтаклар эди-ю,
Лекин, ололмас эди —
Мақтангулик даромад:
Жони бўшроқ кишилар
Таслим бўлгани билан,
Кучлироқ кишилар-чи,
Туққан ер, элу юрт деб,
Бардам туриш берарди,
Мен ҳам жабру жафога
Туриш бериб, ўйлардим:
«Минг урсанг ҳам, итвачча,
Жонимни ололмайсан,
Ўзимга ҳам қолади!»
Хўжайин ўлпон олгач,
Жўнаймиз — чекдан ўтиб,
Қолдиқни бўламиз тенг.
«Ҳой, аҳмоқ Шалашников,
Пул деган бу бўлади,
Нақдина бу бўлади»
Хўжайинни мазахлаб,

Бутун қишлоқ куларди!
Мағрур одамлар эди!
Ҳозирги одамларга
Битта тарсаки урсанг,
Ҳокимга, хўжайинга
Энг сўнгги чақасини
Келтиришиб беришар!

Аmmo биз савдогарлар
Сингари яшар эдик.

Яқин эди гўзал ёз,
Ерлиқ кутардик... Келди...
Ерлиқда айтилганки,
Жаноби Шалашников
Варнода* ҳалок бўлди.
Унга ачинмасак ҳам,
Дилимизга чўкди ғам:
«Деҳқон фароғатига —
Келмоқда сўнгги соат!»
Уйлағандай бўлди-ю,
Бу дунёда мисли йўқ
Чора топди меросхўр:
Немис юборди бизга.
Теран ботқоқзорлардан
Ҳам қалин ўрмонлардан —
Яёв йўл топиб, бир кун —
Етиб келди ҳароми!
Чимчилоқдай ёп-ёлғиз;
Қалпоғу таёғи бор,
Таёғининг учида
Балиққа қармоғи бор.
Авваллар ювош бўлди:
«Илож борича тўланг!»
— Ҳеч қандай иложи йўқ!
«Мен тўрага чақаман!»
— Чақавер!.. Гап ҳам тамом!
Кун кўриб юрди шундай;
Балиқ ер эди кўпроқ;
Қармоғин сувга ташлаб,
Утирар сой бўйида,

* 1828 йилда, Рус-Турк уруши вақтида, Қора денгиз бўйидаги Варно қалъасини олиш вақтида.

Ўз бурни, манглайига
Урар дам-бадам — тарс-тарс!
Кулардик биз: «Қинғиркент
Пашшасини севмайсан,
Ёқмайди-я! Немисвой?»
Кезар эди қирғоқда,
Куларди ёт овозда,
Ҳаммомда кулган каби
Берарди акси садо...

Ғигиту қизлар билан
Дўстлашиб олган эди,
Кезар эди ўрмонда...
Бежиз кезмас экан-да!
«Гар тўлай олмасангиз,
Ишланг!»

Хўш, ишинг нима?
«Ботқоқда зовур қазмоқ
Лозим эди...» Қазидик биз...
«Энди ўрмонни кесинг...»
«Ҳа, майли!»— Кесдик ўрмон.
Немисвой кўрсатарди
Қайдан кесишни бизга...
Кўрсак: очилибди йўл!
Йўлни тозаладик хўб,
Ботқоқзорга шу йўлдан
Ғўла ташинглар, деди.
Хуллас, йўл битганида,
Хатомизни тушундик,—
Немис алдабди роса!

Шундан сўнг, қўш от қўшиб
Шаҳарга жўнаб кетди!
Кўрсак, шаҳардан ортиб
Келар қути, тўшаклар;
Ялангоёқ немисда,
Қайдандир, бола-чақа
Ҳам хотин пайдо бўлди.
Ўезд миршаби билан,
Ўзга ҳокимлар билан —
Бошлади борди-келди.
Ҳовли меҳмонга тўлди!

Қинғиркент деҳқонига —
Шу маҳалдан бошланди
Оғир қамоқ меҳнати,
Қўймади қатим ип ҳам,
Қилди у хонавайрон!
Раҳматлик хўжайиндан
Баттароқ урар эди...
Хўжайин жўнроқ эди:
Ўз қўшинин кучини
Кўрсатар, ҳужум этар!
Улдиарар деб ўйласанг,
Тинчир эди пул олиб,
Гўё ит қулоғига
Ёпишган кана каби,
Қонни шимиб бўлганда,
Тўйиб, тушарди ўзи...
Немис баттароқ келди:
Бизларни хонавайрон
Қилмагунча тисланмай,
Ёлишиб, сўрарди қон!»
— Қандай чидадинг бобо?
«Шу важдан чидадикки,
Бизлар баҳодирлармиз.
Рус ботирлиги шунда.
Ўйлайсанки, Матрёнушка,
Деҳқон — баҳодир эмас!
Ҳаёти — ҳарбий эмас!
У жангда ҳам ўлмайди,
Чунки деҳқон баҳодир!

Қўлида занжир, бўғов,
Оёқда темир кишан,
Белидаги кучни айт...
Урмонлар оғирлигин
Қўтариб, синдиргудай!
Умровин айтмайсанми?
Агар кўкси устидан
Илёс пайғамбарингнинг
Оловли дўнгалаги*
Янчиб ўтса чидайди.
Рус шунақа баҳодир!

* Аслида — колесница — икки гилдиракли, қадимий ҳарбий арава

Қайишар, лекин синмас,
Синмас ё қулаб кетмас...
Наҳот баҳодир эмас?»

Мен дедим: Бобогинам,
Ҳазилкашлик қилмагин,
Сен айтган ботирларни
Каламуш кемирмасин!

«Билмайман, Матрёнушка,
Оғир ва мудҳиш юкни
Кўтаришга — кўтариб,
Кўксидан ерга ботиб
Турибди ҳозирча у!
Баҳодирнинг юзидан
Ёш эмас — қон оқмоқда!
Билмайман, айтолмайман:
Не бўлса худойимдан!
Уз-ўзимга дейманки:
Қиш чоғи, қор бўронлар
Гувиллаб эганида,
Шу кекса сўнгакларим
Зирқираб оғриганда,
Печка устида ётдим;
Ётдиму, сурдим хаёл:
Қаён кетдинг қувватим?
Ярадинг не ишга ҳам?
Қамчи, калтак остида,
Майда-чуйдага кетдинг,
Исроф бўлдинг беҳуда!»

— Немис не бўлди, бобо?

«Немисми, ҳа, нечоғлиқ —
Ҳукмини юргизмасин,
Кутдик вақти келгунча,
Сабр коса тўлгунча!

Чидадик ўн саккиз йил,
Немис фабрика қурди,
Қудуқ қаз, деб буюрди.
Кавлардик тўққиз киши,
Ишладик тушга қадар,

Нонушта қилмоқчийдик,
Немис келди: «Шу холос?»
Ҳам ўз тилида, шошмай,
Вайсаб уриша кетди.
Биз турардик, оч эдик,
Немис ҳадеб, сўкарди,
Нам тупроқни оёқ-ла
Ўрага иргитарди.—
Не бўлди-ю, мен секин
Туртиб қўйдим елкам-ла,
Кейин туртди ўзгаси,
Туртди учинчиси ҳам...
Биз уни ўраб олдик...
Икки қадамда — ўра...
Биз бир сўз ҳам демадик,
Кўз-кўзга тушгани йўқ...
Ҳаммамиз тўдалашиб,
Христиан Христианични
Авайлаб туртар эдик,
Силтардик ўра томон...
Ўра томон дам-бадам...
Ҳам немис гуп этди-ю,
Ўрага тушди-кетди,
Бақирар: Арқон! Шоти!
Тўққиз белкурак билан
Биз унга бердик жавоб,
Ҳа, де! Ҳа, бўл! дедим мен,
Сўз айтсанг — руслар тотук,
Тез, аҳил ишлашади,—
— Ҳа, бўл! Ҳа, бўл! Бўлдирдик,
Шундай ҳам бўлдирдикки,
Гўё ўра йўқ эди,
Ер билан текис бўлди!
Бир-биримизга шунда,
Кўз ташлашдик, қарашдик.

Тўхтаб қолди Савелий.

— Хўш, у ёғи?

«Пачава!

Майхона... Қамоқхона,
У ерда савод олдим
Ҳукм чиққанга қадар.

Хукм чиқди: бадарга,
Олдин хўб калтаклашди,
Қалтак эмас — худди ёғ,
Қалтаклашни у ерда
Унча билишмас экан!
Кейин... Сургундан қочдим...
Қўлга тушдим! Бунда ҳам
Бошимни силашган йўқ!
Завод каттаконлари —
Қалтаклашга хўп уста,
Сибирда номи чиққан!
Хўжайин оғритиброқ
Урарди — заводдаги
Қалтакдан диксинмадим.
Тиришган йўқ манглайим.
Хўжайин Шалашников
Уришга уста экан,
Теримни шундай ийлаб,
Пишитиб қўйибдики
Юз йилга чидай олди!

Ҳаёт — енгил эмасди!
Йигирма йил — бадарга
Оғир ва мудҳиш заҳмат,
Ҳам шунча йил эркисизлик.
Мен аста пул жамғардим,
Шоҳнинг манифести-ла
Юртимга келдим тагин,
Шу уйни қуриб олдим,
Анча бўлди, яшайман.
Чўнтакда пул борида —
Ҳурмат қилишар эди,
Силар-сийпашар эди,
Ҳозир — кўзга туфлашар!
Эй! Сатқайи — аскарлар!
Чолу кампирлар билан
Уришмоққа ярайсиз...»

Савельюшканинг гапи —
Шу ерда бўлди адоқ.

— Ҳа, хўш? — деди сайёҳлар, —
Тугал сўзла, бекажон,
Сўзлагин ўз қиссангни!

— У ёғи баттар ғамгин,
Бир балодан худойим
Ўзи қутқариб қолди:
Ситников — вабо тегиб,
Улди-ю, лекин бошқа
Бало бор экан менга.

«Ҳа, бўл!» дер етти сайёҳ.
Шу сўз ёқди шекиллик.
Андак ичдилар тағин.

IV б о б

ДЕМУШКА

Ялт этган яшин тушиб,
Ёниб кетди-ку дарахт,
Уша дарахтда эса,
Булбул уяси борди.
Ёнар ва инграр дарахт,
Ёнар ва инграшарди
Булбул болалари ҳам:
«Ҳай, онажон! Қайдасан?
То учирма бўлгунча
Бизни парвариш қилгин:
Учирма бўлдикми, бақ,
Яшил водийлар томон,
Жимжит тўқайлар томон —
Ўзимиз ҳам учармиз!»
Батамом ёнди дарахт,
Булбул болалари ҳам...
Шу вақт келди она қуш
На дарахт... На уяси...
Ва на болалар қолмиш...
Сайрар, чорлар она қуш...
Сайрар, бўзлар, чарх урар,
Шундай гир айланарки,
Сизғирар қанотлари!..
Тун тушиб, олам жимжит,
Зор йиғлар қушча ёлғиз,
Оқариб тонг отгунча —
Улган болаларига
Етгани йўқ овози!

Дёмушкани ҳар куни
Уроққа оборадим...
Эркалар, овутардим...
Заҳрин сочди қайнанам,
Бақириб, қарғаб қолди:
«Бобо ёнида қолсин,
Болага ўралашиб,
Қўп ўроқ ўролмайсан!»
Қўрқиб қолган эдим мен,
Қамситилган эдим мен,
Қарши сўз айтолмадим,
Боламни ташлаб кетдим.

Жавдари ўша йили
Битган эди жуда ҳам;
Ерга ўғит бергандик,
Хўп парвариш қилгандик,
Эринмаган эдик ҳеч,—
Қўшчи меҳнати оғир,
Уриб олиш нашъалик!
Шотили аравага
Боғ-боғ юк босардим мен,
Ҳам куйлардим, йигитлар.
(Аравага ортганда
Доим қувноқ куйлайсан,
Ченага юк ортганда
Жонинг ачиб, ўйлайсан:
Арава — уйга элтар,
Чена — бозорга элтар!
Тўсат нола эшитдим;
Суруниб ва эмаклар
Келар Савелий бобо,
Оқарганди ўликдай:
«Кечиргинг, Матрёнушка!—
Қулади оёғимга;
Айб менда, гуноҳ менда,
Яхши қарай олмадим!..»

Ҳой, қалдирғоч! Ҳой, тентак!
Тик қирғоқ камарига
Ин қўя кўрма асти!
Кун сайин дарёда сув

Кўпаяр: сувга чўкар
Ахир болажонларинг!
Ҳой, шўрманглай ёш жувон,
Келин — уйда энг тубан,
Энг тубан — бадбахт чўри!
Зўр офатларга чида,
Қалтакларга бардош қил,
Лекин, ҳали эси йўқ
Гўдакдан узмагин кўз!..

Чол ухлабди офтобда,
Чўчқаларга ем қилиб
Қўйибди Дёмушкани,
Гўл бобо, анқов бобо!..
Коптоқдай юмаладим,
Чувалчангдай тўлғандим,
Оҳ урдим, уввос тортдим,
Дёмушкани уйғотдим —
Лекин вақти ўтганди!..

Жим! Туёқ товушлари,
Жим бўл! Олтин жабдуқлар
Жиринглар.. Тағин бало!
Гўдаклар кўп қўрқишди,
Уй-уйига қочишди,
Кексалар уймақлашар
Деразалар ёнида.
Қишлоқ бўйлаб оқсоқол
Чопар, таёғи билан
Дарчаларни қоқарди,
Далага-ю, ўтлоққа —
Югурарди... Эл — йигин:
Келишар-инқиллашар!
Бало келди, худойим
Қаҳрига бўлдик дучор;
Чақирилмаган қўноқлар,
Адолатсиз судларни
Юборибди биз томон!
Пули битганга ўхшар,
Этиклар тўзган ўхшар,
Очқаб келишган ўхшар!..

Фотиҳасиз, дуосиз,

Маҳкама столига
Ендашиб ўтирдилар.
Минбар ва бут қўйдилар.
Гувоҳларга қасамёд
Қилдирди Иван ота*.

Аввал бободан сўроқ
Қилишди, кейин мени
Чорлаб кетди ўнбоши.
Миршаб** хона ичида
Юрарди нари-бери,
Ўрмонда йиртқич каби
Ўкирарди дарғазаб...
«Эй! Жувон! Иқроп бўлгин,
Деҳқон Савелий билан
Умр қилганинг ростми?»
Оҳиста бердим жавоб:
— Вой, ўлай! Қандай хўрлик,
Тегишяпсиз тўрам!
Мен эримга содиқман,
Чол Савелий — юз ёшда...
Ўзинг ҳам биласан-ку?—
Бойловдаги тақалик
От сингари тепди ер,
Заранг ёғоч столга
Шарақлатиб урди мушт:
«Овозинг ўчир! Бас қил!
Деҳқон Савелий ҳам сен —
Бирга тил бириктириб,
Ўлдиргансизлар-да, ҳа?!»
Е, Биби Марям! Қўлла!
Нималар ўйлашибди!
Балохўрни, сал қолди,
Бедин атай ёздим мен,
Тутоқиб кетдим роса...
Ҳа, табибни ҳам кўрдим:
Пичоғу қайчиларин —
Қайраб овора эди.
Жонимга ларза тушди,
Эсимни йиғдим дарҳол:

* Бу ерда ота сўзи поп маъносига. (Отец Иван.)

** Аслида — Становой — полиция бошлиғи.

— Йўқ,— дедим,— Дёмушкани
Севардим... Асрардим мен...
«Заҳар ичирмадингми?
Маргимуш бермадингми?»
— Йўқ! Йўқ! Худо сақласин!—
Ожизона ёлвордим,
Бош урдим оёғига:
— Раҳминг келсин, аягин!
Буюр — беобрўй қилмай,
Гўдагимни кўмайин!
Мен, ахир онасиман!..—
Ялинишдан фойда не?
Кўкракларида қалб йўқ,
Кўзларида уят йўқ,
Бўйинларида — бут йўқ!

Ҳам юпқа йўргагидан
Олишиб-ағнатишиб,
Боланинг мурғак танин
Нимта-нимта бўлишиб,
Қиймалашга тушдилар.
Кўзимга олам қора,
Ҳўнграр эдим беқарор:
— Эй, ёвузлар! Жаллодлар!..
Эй, менинг кўз ёшларим,
Ерга-ю, сувга ёғманг,
Ибодат хонага ҳам.
Тўппа-тўғри ёвузнинг
Худди қалбига ёғинг!
Қийгани кафан бўлсин,
Телба, беватан ўлсин —
Менга ёвузлик қилган!
Ҳув, сенинг хотининг ҳам,
Беақл, тулум туғсин!
Зоримни эшит, тангрим,
Онанинг кўз ёшини,
Дуосини қабул эт,
Ҳам ёвузга жазо бер...*
— Жинни бўлган шекилли?
Нега айтмадинг олдин?
Дер ҳоқим юзбошига,—

* Халқ йўқлашидан ўзгартмай олинган. (Автор изоҳи.)

Эй, боғлатиб қўяман,
Кўп вағиллай бермагин!..

Четроқда ўтирдим мен,
Бедармон, титрар эдим.
Титрайман, қалтирайман,
Ҳам табибга қарайман:
Енглари шимарилган,
Кўкрагида фартуғи,
Бир қўлда катта пичоқ,
Бир қўлида — оқ сочиқ,
Оқ сочиқ қон ичида,
Бурнида-чи кўзойнак!
Уй — шундоқ жим эдики...
Ҳоким оғиз очмасди,
Қитирларди қалами;
Иван ота ҳарсиллаб
Чубуғини чекарди,
Тиқ этмай, қовоқ солиқ,
Туришарди деҳқонлар...
«Юракларнинг сирини
Тиф уриб ўқиркансиз» —
Деди Иван табибга,
Дёмушканинг у ёвуз,
Юраккинасин ёриб,
Нимта-нимта қилганда
Мен тағин сачраб турдим,
Доду вой солдим тағин...
«Жинни бўлгани аниқ!
Боғлаб қўй!» — ўнбошига
Шундай ўшқирди бошлиқ.
Сўради гувоҳлардан;
«Қишлоқи Матрёнада —
Илгари ҳам жиннилик
Сезилган эдими?»

— Йўқ!

Қайнатам, қайнағамдан,
Қайнана, қайин синглимдан
Сўрашди:

— Сезмагандик!

Чол бободан сўрашди:

— Сезмовдим! Ҳасо эди...
Фарқат: Бошлиқ ёнига
Куп-қуруқ келгани бор...
Ёнида на сўлкавой,
На янгироқ бир буюм,
Бирон сийлов олмайин
Келган бу ношуд жувон.

Хўнграб йўғлади бобо.
Бошлиқ қовоқ солди-ю
Бир ғиз сўз деган йўқ.
Хатомни билдим шунда!
Гангримнинг ғазабн-да;
Ақлимни олган! Ахир,—
Қутида янги мато
Бор эди, тайёр эди!
Кеч эди пушаймонлар.
Кўзим олдида табиб
Дёмушкани нимталаб,
Тилим-тилим қилди-ю,
Бекитди бўйра ташлаб.
Мен худди қоқ ёғочдай
Қотиб қолдим, кўрдимки,
Табиб қўлларин ювиб,
Арақ ичди. Иванга
Деди: Айб этмағайсиз!
Иван деди: «Нега айб?
Гуноҳкор бандамиз-да,
Қалтаксизу қамчисиз,
Чақирмасанг ҳам барча
Бу сувлоқдан сув ичар!»

Ҳазабдан қалтирашиб,
Дехқонлар қаттиқ турди.
(Нақ ўлимтик устига
Дув йиғилган калхатдай,
Таъмагир бўлмай ўлинг!)
Черковсиз чўқиндилар
Ҳам бутсиз эгдилар бош!
Қуюндай босиб келиб —
Соқолин юлар бошлиқ,

Йиртқич ҳайвондай сачрар,
Олтин узукларини
Синдиргудай дарғазаб...
Кейин овқат еди у.
Ичди-еди бемалол,
Иван билан сўзлашди,
Эшитдимки, поп Иван
Унга аста пичирлаб,
Қилди анча шикоят:
«Бизда юрт — тамом юпун,
Еппасига арақхўр,
Никоҳни текин ўқиб,
Тавба берсанг ҳам текин,
Бир чақа даромад йўқ!
Энг сўнгги тийингача
Қовоққа элитади!
Мен — попга эса фақат
Гуноҳ юклаб келишар!»
Кейин эшитдим қўшиқ,
Бари таниш овозлар,
Қизларнинг овозлари:
Наташа, Глаша, Дарьюша...
Ҳай, жим! Уйин! Ҳай, жим! Куй!..
Бари ҳам тинди тўсат...
Ухлаб қолдим шекилли?
Бирдан енгил тортдим мен,
Биров эгилиб, гўё,
Пичирлагандай бўлди:
«Ухла, эй, аламдийда!
Ухлагин, эй жафокаш!»
Чўқинар эди ўзи...
Қўлдан тушди арғамчи...
Кейин нима бўлганин
Сира эслай олмайман...

Хушга келдим — кўз очдим.
Дарчадан боққан эдим —
Зим-зиё қора кеча!
Қайдаман? Не бўлганман!
Эсда йўқ ўлдирсанг ҳам!
Кўчага чиқдим — жимжит!
Осмонга кўз ташладим —
На ой бор ва на юлдуз.

Яхлит ва қора булут —
Осилиб турар эди
Қишлоқнинг тепасида.
Уйлар қоронғу эди,
Фақат бобонинг уйи —
Қаср янглиғ чароғон.
Кирдим — бутун воқеа
Эсимга туша қолди:
Шамлар ёқилган эди,
Уйнинг худ ўртасида
Турарди болут стол,
Унда — зигирдак тобут,
Ёпилганди дастурхон,
Бошда Исо сурати...
«Ҳай, дурадгор — ишчилар!
Қандақа уй қурдингиз —
Менинг ўғилгинамга?
Деразалар очмабсиз,
Ойнаклар ҳам қўймабсиз,
Печка ҳам йўқ, курси ҳам!
На пар ёстиқ, пар тўшак...
Мунча қаттиқ, зулматда
Дёмушка қўрқади-ку!..»

«Йўқол!» — бақирдим тўсат,
Бобога кўзим тушди:
Кўзойнак таққан эди,
Қўлида — очик китоб,
Тобут ёнида турар,
Ҳам дуо ўқир эди.
Юз яшар чолни сўкдим:
Тамғалик, бадном, сургун!..
Баджаҳл, мудҳиш бақирдим:
«Йўқол! Сен ўлдиргансан!
Лаънати... йўқол!» — дедим.

Чол жойидан тебранимас,
Чўқинар, дуо ўқир...
Бир оз тинчиган эдим,
Бобо ёндашди менга:
«Қишда мен, Матрёнушка,
Саргузаштим айтгандим,
Лекин тугал эмасди:

Урмонлар бизда — қалин,
Кўллар — холий, одамсиз,
Халқ эса, бизда ваҳший,
Қасбимиз ҳам аёвсиз,
Қушни тузоқ билан бўғ,
Найза билан айиқ сўй,
Ношуд бўлсанг — ўласан!
Хўш, жаноб Шалашников,
Кўшини, зўрлиги-чи?
Хўш, асроил немис-чи?
Кейин қамоқ, бадарға...
Тошга айлангандим мен,
Йиртқичдан ҳам ёвузроқ,
Баттолроқ бўлган эдим.
Билиб қўй, неваражон!
Гўё — юз йил қўзғалмай,
Қиш ётарди қалбимда.
Уша музни эритган
Сенинг Дёманг — ботиринг!
Бир кез, тебратганимда,
Илжаймасми Дёмажон...
Илжайдим унга мен ҳам!
Гўё мўъжиза бўлди:
Мен уч кун роппа-расо
Олмахонни кўзлардим:
Бутоқда ўйнар эди,
Мушукдай панжасида
Юзини ювар эди...
Отмадим. яша, майли!
Тўқайда, ўтлоқларда —
Кезаман ва ҳар гулга
Кўз солáман суқланиб.
Уйга келаман, тагин
Дёмушка билан ўйнаб,
Куламан, қувонаман...
Худога аён, қандай
Севардим гўдакни мен!
Мен — ўзим, бу бегуноҳ —
Болани нобуд қилдим,
Мен — ўзим, гуноҳ менда,
Таъна қил ва жазо бер!
Тангри шундай хоҳлабди,
Тангрига қарши борма,

Тур! Дёма учун ёлвор!
Тангри қилмишин билар:
Деҳқон умри — ширинми?»

Ҳам бобо узоқ-узоқ
Деҳқон аччиқ қисматин
Сўзлади ғамга ботиб...

Москва савдогарлари,
Е давлат арбоблари,
Ҳатто шоҳнинг ўзи ҳам —
Мундоқ жўялик, ётиқ
Яхши сўз айтолмасди!

«Ҳозир боланг жаннатда,
Куни енгил ва ёруғ...»

Йиғлади кекса бобо.

— Ношукурлик қилмайман,—
Дедим мен,— тангри олди,—
Фақат — не ваздан улар
Беобрўй қилишдилар?
Шуниси — оғир алам!
Қора қарғалар каби,
Оқ танини парчалаб,
Тилдилар, нечун ахир!
Наҳот, на парвардигор,
На пошшо ён босмаса?..

«Тангри кўкда, шоҳ узоқ...»

— Майли: ўзим бораман!

«Ҳаҳ! Не бўлди? Неварам!
Сабр этгин, эй ғамзада!
Сабр этгин, эй жафокаш!
Биз учун ҳақиқатни —
Топмоқлик ўта қийин!»

— Нега ахир, бобожон?
«Сен ахир крепостной,
Битта чўри хотинсан!»
Жавоб берди Савелий.

Узоқ, аччиқ ўйладим...
Қалдиради қалдироқ,
Деразалар титради.
Мен ҳам сесканиб тушдим...
Кичик тобут ёнига
Етаклаб келди бобо:
«Дуо ўқи, ёлворгин,
Токи Дёмани тангри
Фаришталарга қўшсин!»
Ҳам ёниб турган шамни
Қўлимга берди бобо.

Оқариб тонг отгунча
Ёлвордим, нола қилдим.
Чўзиқ, равон овозда,
Дёмушка тепасида —
Оят ўқиб чиқди чол...

V боб

ОНА БУРИ

Мана, йигирма йилки,
Дёмушкам ухлаб ётар
Ажриқ кўрпа тагида,
Ҳали ҳам дилим ачир!
Унга дуо ўқийман,
Ҳайитгача оғзимга
Асло олма олмайман...*
Тез ўзимга келмадим.
Бировга сўз демадим;
Савелий чолни эса,
Кўришга кўзим йўқди.
Ишни ҳам ташлаб қўйдим,
Қайнатам нўхта билан
Адаб бермоқчи бўлди,
Мен бердим шундай жавоб:
«Ўлдир!» Бош эгиб турдим:
«Ўлдир! Барибир менга!»
Нўхтани осиб қўйди,

* Христианлик этиқодига кўра, гўдаги улган она ҳайитгача ол-
ма эса, худо ўлган гўдакка у дунёда ўйнаш учун олма бермасмиш.

Мен Дёманинг гўрида
Яшардим кеча-кундуз.
Рўмол билан гўрини
Супуриб-сидирардим,
Ўт ўссин, дердим, тезроқ,
Унга ўқирдим дуо,
Ҳам отамни-онамни
Соғиниб, қайғурардим:
Ўз қизин унутдилар!
Итларимдан қўрқарсиз?
Уйимдан жирканарсиз?
— Оҳ, йўқ, жигарпорам, йўқ!
Итларинг қўрқинчлимас,
Уй ичинг жирканч эмас,
Ўз дардимизни сенга
Айтай десак — йўл узоқ,
Сенинг дарду ғамингни
Сўрай десак, бўз бия —
Кўтарам, ҳоли аянч!
Борардик аллақачон,
Ўйлаб қоламиз лекин,
Борсак — йиғлаб-сиқтарсан,
Кетар бўлсак — ҳўнгарсан!

Қиш келди: кулфатни мен
Эрим билан бўлишдим,
Савелий хонасида
Ғам чекардик икковлон!

— Нима, бобо ўлдими?

Йўқ! У ўз қазноғида —
Олти кун ётди жилмай,
Ўрмонга кетди кейин;
Шундоқ куйларди бобо,
Шундоқ йиғлар эдики,
Нола чекарди ўрмон!
Кузда — тавба қилгани
Монастирга йўл солди.

Отам, онамни кўрдик
Филипп иккимиз бориб.
Шундан сўнг ишга тушдим.

Менинг ҳисоблашимча,
Ҳафта кетидан — ҳафта,
Уч йил бир хилда ўтди;
Ҳар йили бола кўрдим,
Ўйлашга ҳам йўқди вақт,
Қайғуга ҳам йўқди вақт,
Иш унса-ю, чўқиниб
Олишга фурсат етса,
Худого шукур дердик!
Катталар, гўдакларнинг
Сарқитини ер эдим,
Оғрисам — ухлар эдим...
Тўртинчи йил — баттарроқ
Бало келди бошимга,—
У — кимга илашса, бас,
То ўлгунча қутулмас!

Олдингда учар — шунқордай сара,
Кетингда учар — қарғадай қора,
Олдингда учар — нари ўтмайди,
Кетингда учар — қолиб кетмайди...

Ота-онам ҳам ўлди...
Қолдим ўксиз ва етим,
Ноламдан зада бўлди —
Қора тунлар, бўронлар,
Сизга сўзлаш — не ҳожат...
Дёма гўрига, бир кун,
Йўқлагани боргандим.
Кўрсам: гўр супурилмиш,
Еғоч бутда — зар ҳаллик
Биби Марям сурати
Қоқилибди туп-тузук,
Сурат олдида бўлса,
Узала тушган чолни
Кўрдим:— Ҳо, Савелий бобо,
Қаёқдан ел учирди?

«Мен монастирдан келдим...
Шўрлик Дёмушка учун,
Заҳматкашу, жафокаш
Бутун рус деҳқонлари
Учун тоатга бандман!

Ҳам сажда қиламанки,
(Бу сафар Савельюшка
Суратга эгмади бош)
Аламли она қалбин
Тангрим юмшатсин... Кечир!»

— Кечирганман-ку, бобо!

Бир уҳ тортди Савелий...
«Неваражон! Неварам!»
— Нима эди, бобожон?
«Аввалги вақтдагидай
Бир яхшилаб қара-чи!..»

Аввалгидай қарадим.

Савелий кўзларимга
Тикилиб қолди узоқ;
Қаддини ростлаш учун
Уриниб кўрди озроқ,
Чол ранги ўчган эди.
Шўрликни кучоқладим,
Икковлон бут олдида
Утириб қолдик хийла,
Ҳам тўйгунча йиғладик.
Бошимга тушган янги
Кулфатни айтдим унга...

Кўп яшаган йўқ бобо.
Кузда унинг бўйнида,
Қандайдир ёмон яра
Пайдо бўлди; шўрликнинг
Улими оғир бўлди:
Юз кун туз тотгани йўқ;
Кун сайин озиб, тўзар,
Ўз ҳолидан куларди:
«Қинғиркент пашшасига
Ўхшайман — ориқ, озгин,
Тўғрими, Матрёнушка?»
Баъзан кўнгилчан, ювош,
Баъзан дарғазаб, инжиқ,
Бизни кўрқитар эди:
Ер ҳайдама, дон сепма,
Ҳой, деҳқон!.. Мукка тушиб,

Чарх йигирма, иш тикма,
Ҳадеб, ҳой деҳқон аёл!
Юз уннанг, юз қийналинг,
Тақдирда не ёзилса —
Уша бўлур, тентаклар!
Эркакларга уч йўл бор:
Майхона, қамоқ, сургун.
Аёлларга Русияда
Уч сиртмоқ бор: оқ ипак,
Иккинчи — қизил ипак,
Учинчи — қора ипак,
Хоҳлаганингни танла,
Хоҳлаганингда бўғил!»
Шундоқ кулдики бобо,
Ҳужрада ўтирганлар
Танига титроқ тушди, —
Ўзи ўшал тун ўлди.
Васиятин бажардик:
Дёма ёнига кўмдик...
Юз етти ёшда эди.

Эгизаклардай бир хил,
Тинч тўрт йил, бирин-кетин
Ўтди чол ўлгандан сўнг...
Ҳар балога бўйсундим:
Ҳаммадан бурун туриб,
Ҳаммадан сўнг ётдим мен;
Ҳамма учун ишладим,
Ҳамма учун куйдим мен,
Қайнанам, маст қайнатам,
Ҳам эрсиз қайин эгачим
Этикларин тортдим мен...
Фақат гўдакларимга
Озор бермасанглар, бас!
Асрардим жон аямай...
Бир куни уйимизга
Отин келди, йигитлар,
Ширинсўз, жаҳонгашта —
Бибиға қулоқ солдик,
Бизни худо йўлига
Солди авлиё хотин,
Ҳайит куни намозга
Олиб борарди... Кейин,

Рўза кунн гўдакка —
Кўкракдан сут эмизманг,—
Деди у,— эмизманг ҳеч!—
Қишлоқ — қий-чув, тўполон!
Пайшанба-ю, жумада
Оч қолган гўдакжонлар
Йиғлашар, дод солишар!
Баъзиси — йиғлаб турган
Гўдагининг ҳолига
Чидолмай йиғлар ўзи.
Ҳам худодан қўрқарди,
Ҳам гўдагин қизганар!
Мен қулоқ солганим йўқ,
Ўзимча ўйлардимки:
Нима азоб бўлса ҳам
Она кўтарсин, майли,
Тангрига, болам эмас,
Мен гуноҳкорман, ахир!

Тангримнинг ғазабига —
Дуч бўлдим шекилли мен.
Демадан сўнгги ўғлим
Саккиз ёшга тўлган кун,
Чўпон ёнига қўшиб,
Ишга солди қайнатам.
Федотушкамни кутиб
Утирардим, бир кун мен,
Пода қайтганди, шу пайт,
Чиқдим кўчага томон,
Бесаноқ одам кўрдим!
Озроқ қулоқ солдиму
Оломонга ташландим.
Қарасамки, бўзарган —
Федотжон қулогини
Бураб турар Силантий.
— Нега ушлаб турибсан?
«Савамоқчимиз андак:
Бўриларни зиёфат
Қилмоқчи бўлибди бу!»
Федотни қутқардим тез,
Ўзимда йўқ, уриниб,
Оқсоқол Силантийни
Қулатиб юборибман.

Ғалати ҳол рўй бермиш:
Чўпон кетиб, Федотжон
Подада қолмиш ёлғиз.
«Тепада ўтирардим,—
Ўғилчам мана шундоқ
Хикоя қилди менга,—
Қайдандир пайдо бўлди
Каттакон она бўри,
Ҳам Марья қўзичоғин
Унгариб, жўнаб қолди!
Кетидан қувлай кетдим,
Бақирдим, қий-чув солдим,
Қамчини қарсиллатдим,
Теватни гиж-гижлатдим...
Югуришда ўзгирман,
Қандай етасан, ахир,
Болаламаган бўлса
Майли эдия, бадбахт:
Эмчаги судраларди,
Қонли издан, онажон,
Қувдим кетига тушиб!

Секин йўртмоққа тушди,
Йўртар, айланиб қарар.
Тағин йўртар сур ҳайвон,
Мен баттар тушираман!
Чўнқайди... қамчи урдим:
«Қўзини бер, лаънати!»
Бермас чўнқаяр ҳамон...
Қўрққаним йўқ: «Ўлсам-да,
Тортиб оламан!» Шундоқ,
Босдиму тортиб олдим...
Ҳайтовур тишлаган йўқ!
Аранг қимирлар, нимжон,
Тиш гижиллатар холос,
Ҳам оғир нафас олар.
Эмчакларин тиканлар
Тилган эди, тагидан
Дарё қон оқар эди,
Қовурғалар саноглиқ;
Бошин кўтариб қарар,
Қарарди кўзларимга...
Ҳам бирдан увлади-ку!

Увледи — инграгандек.
Қўзини пийпасладим,
Улганди аллақачон...
Увлар, мунгли боқарди
Она бўри... Онажон!
Қўзини отдим унга!»

Мана, бола бошига
Тушган ҳодиса шундоқ.
Қишлоққа келибди-ю
Оқизмай ва томизмай
Айтибди ўзи, тентак,
Шундан сўнг калтаклашмак
Бўлишиб турган экан.
Хайрият, улгурдим мен...
Силантий хит бақирди:
«Нега сен суқуласан?
Е сени савайликми?»
Марья ўзиникин дер:
«Қўявер, эси пастнинг
Адабини беришсин!»
Ҳам Федотни тортқилар.
Федотим қўрққанидан
Япроқдай титрар эди.

Бурғу янғираб кетди,
Овдан келар заминдор,
Мен ундан паноҳ излаб,
Қаршисига югурдим:
— Калтаклатма! Ора туш!
«Нима гап?» Оқсоқолни
Чақирди-ю, ўша пайт
Масалани этди ҳал:
«Чўпон норасида-ку,
Ҳали гўдагу, тентак,
Шу вайдан кечирилсин...
Бу беадаб аёлни
Ибрат учун жазоланг!»

«Тўрам!» деб қувончимдан
Сакрадим—ўйноқладим.
Федотни этдим халос!
«Уйга жўнагин, Федот!»

— Буйруқни бажарамиз!—
Деди халққа оқсоқол,—
Эй, бевақт ўйноқлама!

Қўшни аёл дедяки:
— Оқсоқол оёғига
Йиқил, кечирим сўра...

«Уйга жўнагин, Федот!»

Болани силадим мен:
«Кетингга қарамагин,
Хафа бўламан... Боргин!»

Қўшиқдан бир сўз тушса,
Қўшиқ расво бўлади,
Рост айтсам, азаматлар,
Мен ётдим, дўппослашди,
.....

Федот ётган ҳужрага
Биқиб кирдим мушукдай:
Бола ухлар, алаҳлар,
Тўлғонарди бетоқат:
Бир қўлчаси осилмиш,
Ўзга қўли — кўзида,
Уни мушт қилиб ётар:
Йиғладингми, боёқиш?
Ухла! Ғам ема! Келдим!
Дёманинг ҳасратида
Юрганимда шу бола
Бўйимда бўлган эди.
Шунинг-чун бир озгина
Нимжон туғилган эди,
Хўб зийрак чиқди, лекин,
Алферев фабрикасида,
Отаси билан бориб,
Улкан мўри қурдилар...
Тонг отгунча боланинг
Бошида ўлтирдим мен,
Севикли чўпонимни
Қуёш чиқмай уйғотдим,
Чориғини кийгиздим,
Чипта кавуш, қалпоғин,

Дудугин ҳам, қамчисин
Бердиму, йўлга солдим.
Турди бутун уй ичи,
Лекин, мен кўринмадим,
Бормадим ўроққа ҳам.

Шошқин сойга бордим мен,
Бутазор далдасида
Холий бир жой танладим..
Ўтирдим бўз тошлоқда,
Бошимга қўлли тираб,
Зор йиғладим мен узоқ,
Етимгина жонгинам!

Отамни чорлардим мен
Бутун товшим борича:
Келгин, паноҳим — отам!
Севган қизинг ҳолин кўр...
Чорлар эдим беҳуда.
Улуғ ҳимоячим йўқ,
Уруғим, аймоғим йўқ,
Тўнг бўй, бебошвоқ меҳмон,
Дайди, беватан меҳмон —
Яъни ўлим эртароқ
Олди азиз отамни!

Онамни чақирдим мен
Бутун товшим борича:
Бўронлар, олис тоғлар —
Укириб берди жавоб,
Лекин онам келмади!
Узун тунлар — ғамдийдам,
Узун тунлар — саждадан
Бош кўтармаган онам!
Дийдорингни ҳеч қачон
Кўролмасман, азизим!
Нотаниш, борса-келмас,
Олис йўлга кетдинг сен,
Учиб-етолмас шамол,
Елса-етолмас жонивор...

Улуғ ҳимоячим йўқ!
Бир дарак олсайдингиз,

Қизингизни кимларга
Ташлаб кетган экансиз,
Қандай бадбахтман сизсиз.
Тунда — йиғлайман ёлғиз,
Кундуз — кўкат сингари
Ястанаман йўлларга...
Дардимнинг зўрлигидан
Бошим букук, дилим қон...

VI боб

ОҒИР ЙИЛ

Ўша йили осмонда
Юрди ғалати юлдуз;
Баъзилар бундай деди:
Кўкда тангри сайр этар,
Фаришталари бўлса,
Тангри юражак йўлни
Олов супурги билан*
Супуриб, йўл очмоқда.
Бошқалар ўйладики:
Бу — лаънати шайтоннинг
Шумлигидан нишона!
Айтгандек — қаҳатчилик.
Дон танқислиги келди!
Ака укага қитдак
Синдириб бермади нон!
Шундай оғир йил бўлди...
Федот кўрган анави
Оч, ориқ она бўри —
Тушди менинг ёдимга,
Гўдакларим-ла, мен ҳам
Оч бўрига ўхшардим...
Улганни тепган каби,
Иримчи қайнонам —
Холис хизмат қилди-ку,
Қўшниларга чақибди:
Эмиш балога сабаб
Мен эмишман! Хўш, не гап?

* Қуйруқли юлдуз чиққан эди.

Мавлуд кунн мен янги
Кўйлак кийган эмишман...*
Эрим орага тушиб,
Қутилиб қолдим осон;
Нақ ўшал кун оқ кўйлак
Кийган ўзга бир аёл —
Калтак остида ўлди.
Оч билан ўйнашма ҳеч!..

Бу бало ҳам оз экан:
Очарчиликдан андак
Нажот топай деганда,
Еппа чақириқ** келди:
Мен хотиржамроқ эдим:
Филипп хонадонидан —
Укаси аскарликка
Олдинроқ кетган эди.
Елғиз ўтириб уйда
Ишламоқда эдим мен;
Икки қайин иниму,
Эрим тонгда кетишган,
Қайнотам йиғинга
Жўнаганди, аёллар
Қўшнилар уйидайди...
Бирдан қаттиқ оғридим,
Диодорушкага мен
Иккиқат эдим у пайт,
Охирги кунлар эди...
Гўдакларни тинчитиб
Қатта уйга кирдим,
Устимга пўстин ташлаб,
Печка устида ётдим.
Аёллар қайтди шомда,
Фақат қайнотам йўқ,
Овқатга кутишмоқда.—
Келди: «Уҳ! Чарчаб кетдим,
Иш ўнгмади, иш чатоқ,
Барбод бўлдик-ку, хотин!
Қим кўрган, ким эшитган:

* Мавлуд— Исо туғилган кунн янги кўйлак кийилса, қаҳатчилик бўлармиш. (Диний афсона.)

** Аслида— рекрутчина — аскарликка одам олиш.

Тунов кун тўнгич кетди,
 Кичигин ҳам олмоқчи!
 Ҳали ёшлигин айтдим!
 Юрт олдида тиз чўкдим,
 Юрт аҳволи маълум-ку!
 Бурмистрдан* ўтиндим.
 Қасам ичиб дедики,
 Аттанг, лекин чора йўқ!
 Мирзадан ҳам сўрадим,
 Лекин, муттаҳамдан ҳеч
 Адолат умид қилма,
 Девордаги сояга
 Юз болта ур — тебранмас...
 Ундан адолат кутмоқ —
 Нақ шунинг ўзгинаси!
 Бари пора билан тўқ...
 Ҳокимга арз қилсайдик,
 Кўрсатиб қўяр эди!
 Бору йўғи — ўтинч шу,
 Бизнинг улусимизда —
 Навбатдаги рўйхатни
 Текширишга берсин амр!
 Лекин, етишмоқ маҳол!»
 Қайнанам, қайин синглим
 Бошлашди йиғи... Мен-чи...
 Боз совқотмоқдайдим,
 Ҳозир ёнаман ўтда!
 Енаман... Худо билар,
 Нималар ўйлашдаман...
 Уй эмас... Босинқираш...
 Етимчаларим қатор
 Кўз ўнгимда турар оч...
 Уй ичи бемурувват,
 Бемехр ўқрайишар;
 Улар — уйда сершовқин,
 Кўчада манжалақи,
 Дастурхонда — хўб мечкай...
 Чимчилашга тушдилар,
 Урдилар бошларига...
 Жим туравер тул** она!

* Бурмистр — оқсоқол, гумашта, ишбоши. (Эски замонда.)

** Аслида — Солдатка — матъ. Солдатга кетганинг хотини.

Қишлоқдаги ерга ҳам,
Черков биносига ҳам,
Қийимга ҳам, молга ҳам —
Энди мен шерик эмас.
Энди — бор давлатим шу:
Уч кўл тўлиб-тошгулик
Қайноқ кўз ёши тўқдим,
Уч эгат бало экдим!

Энди — гуноҳкор каби
Тураман қўшнилари
Қаршисида: кечиринг!
Мен гердайган эканман,
Мен қаққайган эканман,
Етим тул қоларман, деб,
Уйламабман — мен нодон...
Кечиринг, эй яхшилар,
Фаросат — ақл беринг,
Мен қандай умр кўрай?
Гўдақларимни қандоқ
Боқай ҳам катта қилай?

Гўдақларни ноилож
Гадойликка жўнатдим:
Тиланинг бўйин эгиб,
Уғрилиқ қила кўрманг!
Гўдақлар йиғлар: «Совуқ!
Эгнимиз юпун, йиртиқ,
Эшикма-эшик дайдиб,
Силламиз қурийди-ку,
Деразалар тагида
Совқотиб, ер тепармиз...
Бойдан сўраш қўрқинчли.
«Тангри ўзи берсин!» деб
Жавоб берар қашшоқлар...
Қўл қуруқ, уйга қайтсак,
Ўзинг койиб берарсан».

Кечки овқатни қилиб,
Қайнанам, қайин сингил
Ҳам қайнимни чақирдим,

Узим чўридек пастда
Типпа-тик турибман оч,
Қайнанам ўшқиради:
«Ҳа, мугомбир! Уринга
Қирмоқчисан-да тезроқ?»
Қайним эса бундай дер:
«Сен кўп иш қилганинг йўқ!
Харилар орқасида
Қуёш ботишин кутиб,
Оқшом тушгунча турдинг!»

.....
Тузукроқ кийиндиму
Черковга жўнаб қолдим,
Орқамдан кулишдилар!

.....
Сен яхши кийинмагин,
Тозароқ ювинмагин;
Қўшни аёллар кўзи
Ўткир ва тили аччиқ!
Қўчада юргин аста,
Бошингни солиб пастга,
Шод бўлсанг-да — кулмагин,
Қайғудан ҳеч йиғлама!..

.....
Жуда чўзилди қиш ҳам,
Кўк далалар, ўтлоқлар
Қолдилар қор тагида.—
Ҳамма ёқ оқ кафанда,

Қитдак эриган қор йўқ,
Эри аскар онага
Дунёда сирдош — ёр йўқ!
Қим билан ўйлашасан?
Қим билан сўйлашасан?
Қашшоқлик чораси не?
Қайғулар, аламларни
Қайга сочасан ахир?
Гар ўрмонга сочилса,
Ўрмон қуриб қоларди,
Гар ўтлоққа сочилса,
Куйиб адо бўларди!
Шўх дарёга, дейсизми?

Дарё тўхтарди тамом!
Шўрлик солдат хотини,
То гўрга киргунингча
Қайғунгни кўтар ўзинг!

Эрим, жонкуярим йўқ!
Жим! Дўмбира! Солдатлар
Келмоқда... Тўхташди ҳам...
Тизилишди сафма-саф.
«Тезроқ!» — Филиппни дарров
Уртага чиқардилар:
«Эй! Томошани бошланг!»—
Қичқирар Шалашников
Шўрлик Филипп йиқилиб,
Ялинар: раҳм этинг! дер.—
«Тотиб кўр!— кўникасан!
Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа!
Баҳодирона қувват,
Қамчи эмас бу менда!»

Ҳам мен печка устидан
Сакраб тушдим, кийиндим.
Қулоқ солдим анча вақт —
Жимжит, уй ичи ухлар!
Эшикни қия очиб,
Чиқдим аёз кечада...
Қишлоқ йигит-қизлари
Тўпланиб, гаштак қурган
Домина кулбасидан —
Янгради жўр ва равон,
Мен яхши кўрган ялла...

«Тоғ бошида турар арча,
Этагида ёлғиз уйча,
Уйча ичида Машенька.
Келди излаб отажони,
Уйғотар ҳам қистар нуқул:
Сен, Машенька, уйга юргин!
Ефимовна, уйга юргин!

Бормайман ҳам, қистаманг ҳам:
Тун қоронғу, ойдин эмас,
Дарё тошқин, қайиги йўқ...

Ўрмон холий, қоровул йўқ!

Тоғ бошида турар арча,
Этагида ёлғиз уйча,
Уйча ичида Машенька.
Келди излаб онажони,
Уйғотар ҳам қистар нуқул:
Машагинам, уйга юргин!
Ефимовна, уйга юргин!
Бормайман ҳам, қистаманг ҳам:
Тун қоронғу ойдин эмас,
Дарё тошқин, қайиғи йўқ,
Ўрмон холий, қоровул йўқ.

Тоғ бошида турар арча,
Этагида ёлғиз уйча,
Уйча ичида Машенька.
Келди излаб Петржони,
Петржон, жаноб Петрович,
Уйғотар ҳам қистар нуқул:
Машажоним, уйга юргин!
Ефимовна, уйга юргин!
Бораман, жаноб, тайёрман:
Тун нечоғлиқ, ёруғ, ойдин,
Дарё ҳам тинч, қайиқ ҳам бор,
Ўрмон холий, қоровул бор!»

VII боб

Б Е К А

Қишлоқдан шошиб-пишиб,
Чопиб ўтдим мен,— гўё,
Йигит, қизлар куйлашиб,
Кетимдан қувмоқдайди.
Қлиндан ўтгандан сўнг
Ён-беримга қарадим:
Теп-текис қорли саҳро,
Беғубор кўк, ёруғ ой,
Мену менинг кўланкам...
Қўрқинч ҳам, ваҳима ҳам
Кетди бирдан — нақ кўксим
Қувончдан тўлқинланар...
Қуллуқ қиш шамолига!

У гўё мен бетобни —
Қондирди муздек сувга:
Жафокаш бошгинамга
Салқини берди ором,
Қора хаёлларимни
Таратди, олиб кетди,
Ақлимни йиғиб олдим,
Қор устида тиз чўкдим:
«Ўзинг айт, Биби Марям,
Не сабабдан тангрининг
Ғазабига учрадим?
Марям она! Синмаган
Суяк қолган йўқ менда,
Чўзилмаган пайим йўқ,
Бузилмаган зиғирдак
Қон ҳам қолган йўқ менда,
Чидаяпман, зорим йўқ!
Тангри берган бор кучим
Меҳнатга, заҳматга банд,
Меҳрим гўдакларга банд!
Бари ўзингга аён,
Ҳар нарсага қодирсан,
Қўлловчим, ёрлақовчим!
Чўрингга бергин нажот!..»

Ушал чоғдан бери мен —
Серюлдуз аёз тунда,
Тангри кўки остида
Топинишни севаман.
Бало келганда — эсланг,
Хотинларга уқтиринг:
Ҳеч қайда ва ҳеч қачон
Бундан ҳам ихлосмандроқ
Топиниб бўлмайди ҳеч.
Қанча кўп сажда қилсам,
Шунча енгил тортардим,
Утдай ёнган бошимни
Оқ дастурхондек қорга
Урганим сари, гўё,
Қўшиларди кучга куч...

Шундан сўнг йўлга тушдим,
Менга таниш йўл эди!

Илгари кўп юргандим.
Кеч кирмай йўлга тушсанг,
Эртаси тонг пайтида,
Қуёш билан баравар
Бозорга улгурасан...
Кечаси билан юрдим,
Учратмадим тирик жон;
Шаҳарга оз қолганда,
Бошланди қатор карвон,
Бири биридан баланд
Юкли араваларда —
Нуқул деҳқон пичани.
Отларга куйди жоним:
Ўз ризқу насибасин
Ҳовлидан элтишмоқда,
Ўзлари эса кейин
Оч қолар, бечоралар!
Уйладим — бари шундоқ:
Чўвир от чайнар сомон,
Салт от-чи, ейди сули!
Қашшоқлик ва чипта қоп
Судралмоқда ёнма-ён;
Қоплардаги ун, ахир
Ортиб қолгани эмас,
Қутиб турмас ўлпонлар!
Шаҳар чеккасидаёқ,
Гузардан, равоглардан
Савдогарлар, аллоблар
Чопди деҳқонлар томон,
Бор, барака топ, ҳа бўл;
Деҳқонларни алдашар,
Унашмаса — сўкишар.

Шаҳарга мен кирганда,
Эртанги ибодатга
Черков чалди қўнғироқ.
Черковнинг ёнидаги
Майдонни излардим мен;
Ҳокимнинг хос ўрдаси —
Шу майдонда — билардим.
Қоронғу, холий майдон,
Урданинг худ олдида
Юрарди соқчи аскар.

— Айт-чи, ҳоким эртароқ
Уйғонарми, ясовул?
«Билмайман. Кет бу ердан!
Бизга сўзлашмоқ ясоқ!»
(Унга биттанга бердим):
«Мунақанги иш учун
Тўрада бор хос дарбон».
— Қайда у? Оти нима?
«Макар Федосеевич...
Нарвон томонга боргин!»
Бордим, эшиклар бекик,
Ўтириб, хаёл сурдим,
Тонг ёриша бошлади.
Нарвон кўтариб келди
Фонусчи бу майдонга:
Икки хира чироқни
Ўчирди пуфлаб дарҳол.
«Ҳей! Нега сен бу ерда
Ялпайиб ўтирибсан?»

Сакраб турдим, қўрқдим мен:
Эшикда турар эди
Чопон кийган кал одам.
Макар Федосеичга
Бир сўлкавой узатдим,
Бош эгиб қилдим салом:

— Ҳокимга арзим борди,
Шунчаям зарур арзки,
Етиб ўлсам розиман!—

«Сизни киргизиш — ясоқ
Ҳа... Майли! Айланиб кел...
Икки соатдан кейин...»

Кетдим. Судралдим секин...
Турар эди майдонда
Худ Савелий бободай,
Мисдан қуйма — дов деҳқон.
— Бу ҳайкал ким?
— «Сусанин!»
Олдида турдим узоқ,
Кейин бозорга бордим.

У ерда қаттиқ кўрқдим,
Нега денг? Ишонмайсиз,
Ҳикоя қилсам ҳозир:
Ошпаз бола қўлидан —
Юлқиниб қочди, нохос,
Бир қора эркак ўрдак,
Бола қувлар, тутмоқчи.

Урдак қийқириқ солди!
Шундоқ ҳам қийқирдики,
Жонимга ларза тушди,
Қулаб кетаёздим мен,
Улим олдида фақат
Қийқирадилар шундоқ!
Ахир тутиб олдилар!
Бўйинини чўзиб ўрдак,
Шўрлик, ошпаз болани
Кўрқитмоқчи бўлгандек
Ушқирар, дўқ урарди.
Нари қочдим, ўйладим:
Бўз ўрдак тиниб қолар
Қийма чопқи тагида.

Ҳозир ҳоким саройи,
Пешайвону, минора,
Ажиб гилам тўшалган
Зинапояси — бари
Кўринар менга аён.
Деразаларга боқдим:
Дарпардалар ташлоғлик.
«Сенинг хос хонанг қайси?
Ширин уйқудамисан?
Қандай туш кўряпсан,
Эй, менинг кўз тутганим?!»

Гилам устида эмас,
Авайлаб, четдан юриб,
Дарбонхонага ўтдим.

«Эрта келибсан, қуда!»

Мен тагин кўрқиб кетдим,
Макар Федосеични
Танимай қолдим аввал,

Соч-соқолин қирибди,
Хос кийимни кийибди*.
Қўлида дарбон чўпи.**
Бошининг қашқаси ҳам
Асти йўқдай бўлибди.
Кулар: «Недан чўчийсан?»
— Чарчаганман, жигарим!

«Қўрқма! Тангри қўллагай!
Яна бирор сўм чўз-чи,
Дўндираман — кўрасан!»

Яна сўлкавой чўздим.
Менинг хужрамга юргин,
Чой ичиб, кутиб тургин!»
Хужра — зина тагида:
Қаравот ва темир печь,
Самовар, шамдони бор —
Бурчакда лип-лип ёнар,
Деворда талай сурат.
«Мана у! — деди Макар, —
Зоти олийлари шу!»
Бармоғи билан чертиб,
Юлдуз таққан, азамат
Ҳарбийни кўрсатди у.

— Раҳмдилми? — дедим мен.

«Қайфига боғлиқ! Бугун —
Мана мен ҳам яхшиман,
Баъзи вақт бўладики,
Кўппакдай қопишим бор».

— Зерикарсан, амаки?
— Йўқ, бунда бошқа гап бор,
Зерикишмас бунда — жанг!
Ҳам ўзи***, ҳам одамлар
Кетишади кечқурун, —
Федосеич уйига

* Аслида — Ливрей — фақат дарбонлар киядиган, дарбонлик белгиси тақилган кийим.

** Аслида — Булава — дарбон асоси.

*** Ўзи — ҳоким демоқчи.

Ёв* кирар — жанг қиламиз!
Роса ўн йил жангдаман.
Ошиқроқ май ичасан,
Хўп тамаки чекасан,
Манов печь ҳам қизийди,
Қораяди шам ёниб,
Кейин чидаб кўр, қани...

Бобом баҳодирлиги
Едимга тушди шу пайт:
— Сен, амаки,— дедим мен,
Баҳодир бўлсанг керак.
«Баҳодирмасман, жоним,
Уйқуни енголмаган —
Мақтанмасин, зўрман деб!»

Қимдир эшикни қоқди,
Макар чиқди... Мен узоқ
Қутдим, зерикдим, ахир,
Эшикни очдим қия.
Зинапоя ёнида
Турар эди карета.**
— Узими кетаётган?
«Йўқ, бека!» деди Макар,
Ҳам чопди зина томон.
Зинадан тушмоқдайди
Совсар пўстинли хоним,
Енида паст амалдор.

Не қилганим билмайман.
(Чоғимда, ақл берди —
Биби Марямнинг ўзи!)...
Мен бека оёғига
Ўзимни ташлаб айтдим:
«Қўллагин! Болаларим
Отасин, боқувчисин
Ноҳақ ва алдов билан
Аскарликка олдилар!»

* Ёв — бу ерда биринчидан, уйқу, иккинчидан, алвасти, ажина маъносида.

** Карета — тўрт ғилдиракли безакдор, соябон арава.

— Қаерликсан, азизам?

Жавобларим жўялик
Бўлдими — эслолмайман...
Бўғди ўлим азоби —
Бошланган эди тўлғоқ...

Ясоғлиқ, ёруғ уйда
Кўз очдим, азаматлар,
Мен ётган каравотда
Парда тортғилиқ эди,
Қаршимда бир ясанган,
Яна тиллақош кийган
Энага* ўтирарди,
Қучоғида чақалоқ:
— Дўндиқ ойи, бу кимнинг —
Боласи?— деб сўрадим.
«Сеники». — Упдим дарров
Туғилган болани мен...

Беканинг оёғига
Ташланиб йиғлаганда,
Арзимни сўзлаганда,
Ҳорғинлик таъсир қилиб,
Силламнинг қуригани—
Қақшатди мени тўсат,
Вақту соат етганди,
Кўзим ёриб қолибди.
Қуллуқ бўлсин бекага —
Александровнага,
Худди туққан онадай
Миннатдорман юз қатла!
Болани ювган ўзи**,
Лиодоржон, деб тагин
Ном таглаб қўйган ўзи...

— Хўш, эринг нима бўлди?

«Қлинга чонар кетди.
Суриштириб, аниқлаб,

* Бекани айтмоқчи.

** Аслида — крестила. (Крестить) Чўмилтириб чўқинтириш.
(Диний маросим.)

Ҳақиқатни билдилар —
Филиппини қутқардилар.
Елена хоним ўзи,
Эримни, азизимни,
Қўлгинасидан ушлаб,
Олиб кирди ёнимга.
Оқ кўнгил ҳам ақллиқ,
Чиройли, соғлом, лекин,
Фарзанд кўрмаган экан!
Уйида меҳмон бўлиб
Турганимда, ҳамма вақт
Лиодоржонни боқар,
Ўз арзандаси каби
Севарди Еленахон.

Уйга қайтганимизда
Бошланган эди кўклам
Барг ёзганди қайин ҳам...
Олам қандай кенг,
Еруғ ва кўркам,
Юрак енгил, шўх,
Яхши жуда ҳам.

Биз юрамыз йўл,
Тўхтаб, меҳр қўйиб,
Ўрмон ёқларга,
Ҳам ўтлоқларга
Қараймиз тўйиб.
Қараймиз тўйиб:
Соламыз қулоқ.
Кўклам сувлари
Шалдироқ, илдам,
Тўрғай ҳам сайроқ,
Янграйди бирам!
Тўхтаб қоламыз,
Назар соламыз...
Кўзлар учрашар —
Шод жилмаямыз
Бир-биримизга,
Лиодоржон ҳам
Жилмаяр бизга.

Гадой чол кўрсак
Берамыз чақа,

Хайру садақа:
«Биз учун эмас,—
Деймиз у чолга,—
У Еленажон,
У тенгсиз жонон,
Александровна
Учун бағишла
Дуонгни, ҳей чол!»

Черковни кўрсак,
Тўхтаймиз, узоқ,
Ҳам чўқинамиз:
«Худоё, бахт бер,
Суюнар вақт бер,
Юбош, меҳрибон
Александровнага!»

Кўкарар тўқай,
Кўкарар ўтлоқ,
Ҳар бир ҳовузча —
Кўзгу — ярқироқ!
Олам қандай кенг.
Ёрқин ва кўркам.
Юрак енгил, шўх.
Яхши жуда ҳам!
Сувларда оққуш
Бўлиб юзаман,
Чўлда бедана
Бўлиб кезаман.
Бўз каптар бўлиб,
Учиб ҳам қўниб.
Келдим мен уйга...
Бош эгди менга —
Ҳам қайнотам.
Ҳам қайнонам,
Ҳам куёвлари,
Қайнилар бари
Бердилар салом,
Ана, эҳтиром!
Ўтиринг мундоқ,
Менга бош эгманг,
Мен нима дейман
Сиз солинг қулоқ:

«Мендан кучлироқ
Меҳрибонроқ ким —
Шунга бош эгмоқ.
Мақтамоқ лозим!
Ахир ўша ким?
Бека, бекажон,
Ювош, меҳрибон,
Александровна! —
Губернаторнинг
Суйган хотини!»

VIII б о б

АЕЛ КИНОЯСИ

Тимофеевна жим қолди.
Маълумки, еттовлон ҳам
Пайтни қўлдан бермайин,
Беканинг соғлигига
Биттадан кўтарди оқ.
Матрёнанинг ғарамга
Енбошлаганин кўриб,
Уни ўраб олдилар:
— Хўш, кейин? — «Биласиз-ку:
Уша замондан буён
Лақабим бека бўлди,
Эмиш — мен бахтли аёл...
Кейин? Рўзғор тебратиб,
Бола ўстирмоқдаман...
Қувонч учунми? Сиз ҳам
Биларсиз, тотгандирсиз.
Беш ўғил! Устимизда,
Яъни деҳқонлар учун
Амри фармон эскича,
Тартибга тушган эмас.
Бир ўғлимни солдатга
Олиб улгурдилар ҳам!»

Қуюқ киприкларини
Пирпиратиб қўйди-ю,
Шошиб-пишиб ғарамга
Бош қўйди Тимофеевна.

Еттовлон торғинишиб,
Кўп турди, пичирлашди:
— Тағин нима айтасан,
Бизларга? Хўш, эгачи!
«Айтадиганим шуки,
Аёллар ўртасидан —
Бахтиёр топамиз, деб,
Иш бошлабсиз беҳуда!..»

— Тугал айтдингми, ахир?

«Нимасин айтай тағин?
Уйимга икки қатла
Ўт кетганин айтайми,
Худо берган дард экан,
Куйдурги деган яра
Уч қатла бизга кўноқ
Бўлганини айтайми?
От кўтармас зил юклар
Тушди бизнинг елкага;
Ахта отдай молага
Кўшилдим, мола тортдим!..

Оёқда топталмадим,
Чилвирда боғланмадим,
Игнада санчилмадим...
Сизга тағин не даркор?
Кўнглимда гап қолдирмай,
Очиб ташлайман девдим,
Очолмадим шекилли,—
Кечиринг, азаматлар!
Тоғлар ўрнидан кўчиб,
Бошимга қулаган йўқ;
Тангри газаб устида
Яшин каби ўқ отиб,
Кўкрагимни ёрган йўқ,
Кўзга кўринмас, унсиз
Бир офат, жон қийноғи
Бағримни эзиб ўтди.
Қандай кўрсатиш мумкин?
Мен хўрланган онадан?—
Тўнғич ўғлимнинг дарди,

Янчилган илон каби,
Қоним қуйқалаб ўтди.
Қасоси олинмаган,
Улимдан зўр аламлар
Қамчилаб ўтди мени!
Шукурки, помусимни
Сақлаб қола олдим мен,
Йўқса доғ бўлар эди.
Расво уятдан покман!
Шукур! Улди Ситников!
Сиз — бахтдан гапирасиз,
Тиқилич қиласиз-а!
Ранжитманг, азаматлар!

Амалдорга боринглар,
Боён, тўра олдига,
Ҳамда шоҳга боринглар,
Биз аёлларга тегманг,
Худо ҳаққи! Улгунча
Тополмайсиз бахтиёр!
Бир кез тунади бизда
Художўй битта кампир:
Шўрликнинг умри ўтган
Рўза-ю ибодатда,
Қийноқда, риёзатда,
Исо қабрин зиёрат
Қилгану ҳамда Афон
Чўққиларига чиққан.
Иордан дарёсига
Шўнғиган эзгу хотин*
Уша табаррук кампир
Менга айтганди шундоқ:
«Аёл бахти калидин,
Эркимизнинг калидин
Туширган ва йўқотган
Бошда тангрининг ўзи.
Хилватнишин оталар**,
Покиза хотинлар ҳам,
Муллалар, қорилар ҳам

* Афон чўққиси ва Иордан дарёси — Исо ҳаёти ҳақидаги афсонага боғлиқ эзгу жойлар номи.

** Хилватнишин — тарки дунё қилиб, тоатга машғул бўлган қоллар.

Излашар — топишолмас!
Бедарак! Мўлжал шуки,
Ютиб юборган балиқ...
Черковнинг занжирида*
Хўб риёзат чекканлар,
Очлару яланғочлар —
Тангрининг лашкарлари
Даштлардан, шаҳарлардан
Утдилар, ахтардилар,
Фолбинлардан сўрашди,
Юлдузларни санашди,
Кўп уннашди — калит йўқ
Кенг жаҳонни тинтдилар,
Тоғлардан, ер тагидан,
Ҳам жарлардан излашди...
Ахир топди ёронлар!
Бебаҳо калид экан,
Аммо барибир — у-мас!
Тангри севган бандалар
Келишди энг оқибат,—
Буюк тантана бўлди,—
Эркисизлар — қуллар томон:
Ланг очилди зиндонлар,
Бир уҳ тортди кенг олам,
Шундай қаттиқ ва қувноқ!
Аёл бахтин очишга
Очқич топилмас ҳали!
Ўша улуғ ҳамкорлар
Уринишар ҳозир ҳам —
Денгизга тушадилар,
Осмонга чиқадилар —
Очқич топилмас ҳали!
Топилиши даргумон...
У қадрли калидни
Қандай балиқ ютгани,
Ҳам ўша балиқ қандай
Денгизларда юзгани —
Тангрининг эсида йўқ!..»

1873 йил.

* Черковларда ўзини қийнаш, риёзат чекиш, тангрига маъқул бўлиш учун махсус кишанлар.

ДУВАРАК

(иккинчи бўлимдан)

I

Рўза. Кунлар ҳам иссиқ*,
Авжи пичан ўроғи...

Бесавод туманида,
Эски-қолоқ юртида,
Қатта-Лапашанг деган
Қашшоқ қишлоқдан ўтиб,
Волга бўйига келди
Етти саргардон сайёҳ...
Волга устида учар
Чорлоқлар; саёзликда
Ўйнашар лойхўраклар**.
Кечагина соқоли
Олинган сўфи каби,
Чаккалари тап-тақир,
Ўтлоқда турар эди —
«Князья — Волконские»,
Ҳам турар ёнларида —
Отасидан бурунроқ
Туғилган болалари***
— Чалғилар яйраб ўтган
Ўтлоқ экан бу ерлар!
Бу ерда эл баҳодир!—

* Петр куни олдидан тутиладиган рўза.

** Лойхўрак — сув қуши.

*** Волконский князларининг йўғон, барвасталигига ишора. Асл гап ғарамлар тўғрисида.

Дер Пахом Онисмич.
Митродор билан Иван
Кулар: гарам устида
Кўринди новча деҳқон,
Кўлида ёғоч мўнди,
У ичар, хотин бўлса,
Кўлида айриси бор —
Бошин кўтариб баланд,
Эрига қараб турар.
Ғарамга ёндашдилар —
Деҳқон ичарди ҳамон!
Тагин анча йўл ўтиб,
Қайрилиб боқди еттов:
Боягидай тик туриб,
Ичмоқда эди деҳқон,
Ёғоч мўндининг таги
Тўнқарилиб кўринар...

Қирғоқ пинжида бўлса,
Чодирлар қурилганди;
Кампирлару гўдаклар,
Салт аравали отлар
Кўринар эди бунда.
Ўрилган ўтлоқларда —
Унган майсадан нари
Уймалашар қалин эл!
У ерда — аёлларнинг
Оқ энгил-бошлари-ю,
Эркаклар эғнидаги
Ола-була кўйлаклар;
Ғовур-ғувур садолар,
Ҳам қайқи ўроқларнинг
Жаранги... «Ҳорманглар-ў!»
— Бор бўлинг, азаматлар!
Тўхташди дарбадарлар...
Кенг қулоч билан чалғи
Тўғри тушар кетма-кет.
Бирдан тушган чалғилар
Ярқирар, жаранг берар,
Қалин ўт бир зум титрар,
Ҳам ёстанар шувиллаб!

Волганинг паст қирғоғи
Бўлиқ ўтларга макон,

Уроқ вақти — қувноқ вақт
Чидолмади сайёҳлар:
«Кўп бўлди ишламадик,
Келинг, ўрайлик биз ҳам!»
Етти аёл ўроғин
Тутқазди еттовлонга,
Улар унутаёзган
Меҳнат қилиш одати
Уйғонди ва жўш урди.
Очиққан чакак каби,
Эпчил ва чаққон ишлар
Етти сайёҳ қўллари,
Лапашанг юртига ёт,
Бегона куй куйлашиб,
Уша куйга оҳангдош
Ўсиқ ўтни ўришар;
Қадрдон қишлоқлари:
Ямоқзор, Жулдурравот,
Яланғоч, Ушуктепа,
Куйганкент, Ютақсарой
Ҳамда Қаҳатқўрғонда —
Эсувчи қор бўронлар,
Қуюнларни эслатган
Куйга жўр ўришар ўт...

Кўнгил очиб ва ҳориб,
Ғарамга яқин бориб,
Утирдилар тушликка...

«Қаердансиз, яхшилар?—
Сўради сайёҳлардан
Чол деҳқон — (Власушка
Атар уни аёллар)
Иўл бўлсин — қай томонга?»
— Биз...— деди-ю, сайёҳлар,
Тўхташиб қолди бирдан:
Эшитилди музыка!
«Бизнинг заминдоримиз
Кўнгил очиб юрибди!»
Дев Влас югурганча
Чопди ишчилар томон:
Ағрайманг! Уринг тезроқ!

Айниқса заминдорни
Хафа қила кўрманглар.
Аччиғланса, таъзим қил.
Мақтаса — «ура», қичқир...
Хотинлар, қий-чув қилманг!»
Бақалоқ ва серсоқол —
Ўзга деҳқон ҳам худди
Шундоқ амр этди элга;
Ҳам узун чопон кийиб,
Чопди тўрага пешвоз.
Қандоқ бало одамсиз? —
Деб бақирди чопаркан,
Хайрон, лол сайёҳларга, —
Қалпоғингизни олинг!

Нақ шу чоқ уч кемани
Қирғоққа боғладилар.
Бирида чўрилару
Созчилар, ўзгасида —
Болалик бўйдор хотин,
Қари энага, тағин —
Ювош нонхўр оқсоч бор.
Учинчида жаноблар:
Икки чиройли бекач
(Нозикроғи олтин соч,
Тўлароғи — қора қош.)
Икки мўйловдор барин,
Бирин-кетин туғилган
Уч гўдак — бойвачча-ю,
Мункиллаб қолган бир чол:
Озғин! Қиш қуёнидек —
Энгил-боши оқ, ҳатто —
Шапкаси ҳам оқ, баланд,
Жияги қизил мовут*.
Қайрилма бурни бўлса,
Худди қирғий тумшуғи,
Мўйловлари оқ, узун,
Кўзлари эса ҳар хил:
Бир кўзи соғ — йилтирар,
Чап кўзи эса — хира,

* Қизил мовут жиякли баланд оқ қалпоқ — дворянлик белгиси
эди.

Булутли, беҳаракат;
Қалай чақанинг ўзи!
Ёнларида: лайчалар —
Жигачалар тақилган,
Бари оқ, бари бароқ,
Бари ингичка оёқ...

Чол қирғоққа чиқди-да,
Юмшоқ, қизил гиламда
Жуда узоқ дам олди.
Шундан сўнг пичанзорни
Айланиб чиқди тамом:
Қўлтиғидан суярди —
Гоҳ мўйловдор баринлар,
Гоҳ чиройли бекачлар,—
Бутун жиловдорлари,
Гўдаклар, энагалар,
Ювош нонхўр оқсочлар,
Эмизак хотинлару,
Оқ лайчалар ҳам ҳамроҳ,
Урилган ерни тугал
Айланди чол оқибат...
Деҳқонлар бош эгдилар,
Оқсоқол (етти сайёҳ
Пайқашдики, бақалоқ
Уша деҳқон оқсоқол)
Заминдор қаршисида,
Тонги ибодат чоғи
Иблисдек беқарорди,
Ута лаганбардорди:
«Нақ шундай! Бош устига!»
Боши ерга теккундай
Эгиларди дам-бадам.

Бугун, боя уйилган —
Каттакон бир ғарамга
Заминдор теккизди қўл,
Гўё пичан эди ҳўл,
Қаҳри ўт олди шу чоқ:
«Хўжайин давлатини
Чиритмоқ? Муттаҳамлар.
Хали мен ўзингизни
Чиритарман меҳнатда,

Қайта қурутнинг дарров!..»
Питирларди гумашта:
«Ғофил қолибман андак!
Тўғри, хўлроқ, айб менда!»
Халқни тўплади дарҳол,
Ғўладай баҳодирни*
Паншахалар билан юрт
Титиб, ёйиб ташлашди.
Помешчик кўнгли тўлди.

(Саёҳлар кўрди келиб:
Пичанлар қуруқ эди!)

Югурар оқсоқ малай
Елкасида сочиғи:
«Таом тайёр! Марҳамат!»

Бутун жиловдорлари,
Гўдаклар, энагалар,
Текин томоқ оқсочлар,
Эмизак хотинлару,
Оқ лайчалар ҳам ҳамроҳ,
Заминдор тушлик учун
Кетди, ишларни кўриб...
Дарёда, қайиқлардан —
Тўралар ҳурматига
Музыка янграб кетди,
Қирғоқда кўринарди
Оппоқ, ёйиқ дастурхон...

Ҳайрон бўлган сайёҳлар,
Власни қисташарди:
— Тушунтиргин, отажон!
Қандоқ тартиб, қандоқ ҳол?
Қандоқ ғалати чол бу?..

Бизнинг заминдоримиз,
Уятин деган князь!
— Нега катталик қилар?
Янги тартиб-ку ҳозир,
Чол бўлса — бурунгидек

* Босилиб қўйилган ғарамни айтмоқчи.

Ужар, тентак, бемаъни:
Пичан қуруқ-ку ахир,
Қурутинг, дейди тагин!
«Тагин қизиги шуки,
Пичан ҳам пичанзор ҳам
Уники-мас!»

— Кимники?
«Бизнинг жамоа мулки!»
— Нега суқилаяпти?
Ёки сиз яратганга
Ўгай бандалармисиз?
«Йўқ, биз ҳам яратганинг
Марҳаматида ҳозир —
Эрк олган деҳқонлармиз,
Бизда ҳам, бошқалардек,
Тартиб янги-ю, лекин —
Бу бир алоҳида гап!..»

— Қандоқ алоҳида гап?

Чол худ ғарам тагида
Ёнбошлаб, ётиб олди,
Ортиқ сўз айтмади ҳеч!
Сайёҳлар ҳам нақ ўша
Ғарамнинг далдасидан
Жой олиб, секин деди:
— *Очил дастурхон, очил!*
Деҳқонларни меҳмон қил!
Очилди кенг дастурхон,
Қайдандир пайдо бўлди
Қаттакон иккита қўл:
Бир челақ шароб қўйиб,
Ноини ҳам тоғдай уйиб,
Ғойиб бўлдилар тагин...

Чолга андак ичириб,
Қисташди тагин еттов:
«Кел, айта қол, Власушка,
Қандоқ гап ўзи бу, хўш?»

— Ҳе, бўлмағур гап! Ҳатто —
Айтишга ҳам арзимас...

Хўш, ўзларингиз қандоқ
Одамларсиз? Қайдансиз?
Йўл бўлсин, қай томонга?..—

«Биз ўзга юрт одами,
Кўп бўлди, муҳим ишда —
Уйларни тарк этганмиз,
Қатта ташвишимиз бор...
Шундоқ қатта ташвишки,
Уйимизга киргизмас
Ишга ҳам қўл ургизмас
Ҳатто овқат егизмас...»

Сайёҳлар қолишди жим

— Не ҳаракатдасизлар?—
«Айтмаймиз! Овқатландик,
Ҳордиқ олмоқ ҳам даркор»
Чўзилишди. Индашмас!

— Ҳа, шундоқ денг! Бизнингча
Бошладингми, айт тугал!—
«Ўзинг ҳам айтмадинг-ку,
Биз — сендай; эмасмиз, чол!
Майли, айтайлик, билгин,
Бизлар, Влас амаки,
Қалтакланмаган аймоқ,
Таланмаган Туманда,
Мўл-тўкин қишлоғини
Ахтариб юрганлармиз!..»
Ҳам айтишди сайёҳлар:
Бирдан дуч келганларин,
Сўз талашиб, мушглашиб,
Сўнг ваъда берганларин,
Шўрпешона, Уқ еган
Аймоқларида гангиб,
Роса ҳам кезганларин.
Русияда ким хушбахт,
Дориламон яшашин —
Сўроқлаб юрганларин...

Влас қулоқ солди ҳам
Тикилди ажабланиб:

«Кўриб турибман, сиз ҳам
Ғалати одамларсиз!—
Деди ниҳоят у чол,—
Биз ҳам анча ажойиб,
Сиз эса — ажойиброқ!»
«Хўш, ахир ўзи нима?
Яна озроқ ич, бобо!»

Икки пиёла ичиб,
Влас гапира кетди:

II

Бизнинг заминдоримиз
Жуда ғалати киши,
Давлати ўлчовсиз мўл,
Мартабаси ҳам баланд,
Амалдорлар зотидан,
Қаригунча тентаклик
Бўлди қилган-билгани,
Лекин, гулдураб кетди
Бирдан момақалдироқ...*
Ишонмайди: ёлғон, — дер, —
Алдашар қароқчилар!
Даллолу, бош миршабни
Ҳайдаб солди уйдан!
Тағин эски тентаклик.
Шубҳаси ошиб кетди,
Таъзим қилмасанг — урар!
Губернаторнинг ўзи
Келди чолнинг ёнига:
Узоқ сўз талашдилар,
Меҳмонхонада туриб,
Чолнинг тажанг бўлганин,
Бақириб-чақирганин
Қароллар эшитибди.
Шунча тажанг бўлганки,
Ўша кунни кечқурун
Миясига урди қон!

* Гап — деҳқонларнинг «озод» этилиши ҳақидаги хабар ҳақида.
Бу хабар помещик учун даҳшатли бўлди, демоқчи.

Чап ярими бўлди шол:
Ҳеч нарса сезмас, жонсиз,
Қора тупроқдай — қора...
Бекорга адоқ бўлди!
Давлатига чўпча ҳам
Путур етган йўқ, аммо,
Манманлиги ўзининг
Ета қолди бошига!

— Заминдорлар одати —
Мана қандоқ, ажойиб! —
Гап қистирди Митродор.
«Фақат заминдорда-мас,
Одат — деҳқонларда ҳам
Кўп кучли, — деди Пахом, —
Бир кез шубҳа билан мен
Қамоқхонага тушдим,
Уша ерда кўргандим
Битта ғалати деҳқон;
От ўғирлагани-чун
Қамалган эди, чоғи,
Исми ҳам Сидор эди.
Уша деҳқон қамоқдан
Ўзининг тўрасига
Юборар эди ўлпон!
(Бандининг даромади
Маълум-ку: хайр-садақа,
Ё ишлаб топар озроқ,
Ё ўғирлайди буюм.)
Ўзгалар кулар ундан:
— Олисга сургун қилар,
Пуллар қолар беҳуда!
— Яхшиликка буюрсин!
Дер эди тентак деҳқон».
— Хўш, у ёғи, отахон!
«Чўпу хасни ер туғар,
Кўзга тушгани — бало;
Эман дарахти қулаб,
Сокин денгизга тушди,
Хам денгиз йиғлар бутун —
Чол ётар беҳуш, нотоб,
(Улар, деб ўйлагандик!)
Келишди ўғиллари.

Қора мўйлов аскарлар.
(Уларни пичанзорда
Кўрдингиз боя сиз ҳам,
Сулув бекачлар бўлса,
Ушаларнинг хотини.)
Тўнғич ўғил қўлида —
Мулкларнинг меросхўри,
Деган тилхат бор эди,
Вакил ўртага тушиб;
Васиқа ёзганида...
Чол қурғур бирданига
Кўзини очиб қолди!
Жиндак шама қилгандик...
Ё тавба, муни қаранг,
Яраланган йиртқичдай
Ўзини урди ҳар ён,
Момақалди роқ каби
Гулдиради баралла!
Яқинда ўтган ишлар,
У вақт оқсоқол эдим,
Заминдорларни қандоқ
Сўкканин эшитдим мен;
Оқизмай ҳам томизмай
Сақлаганман ёдимда:
«Жуҳудларни койишар,
Исони сотганлар деб...
Хўш, сиз нима қилдингиз,
Асрий, қадимий равшан —
Зодагонлик ҳақларин
Сотганлар — сиз бўласиз!...»
Ўғилларига деди:
«Паскаш ва кўрқоқларсиз.
Поплар зотидан чиқиб,
Порадан бойиб, кейин,
Деҳқонлар сотиб олган —
Майда одамлар бўлса,
Майли... Бу кечиргулик!
Сиз... Уятинлармисиз?
Князь авлодидан-а!
Э, садқайи У-тя-тин!
Кетинг, кўздан йўқолинг,
Зинодан туғилганлар!
Менинг болам эмассиз!»

Чўчишди меросхўрлар:
Ўлиш олдида бу чол
Меросдан маҳрум этиб,
Қўйса-я?.. Озми ўрмон,
Озми ер отасида?
Жамғарилган пул, давлат,
Молу мулк қаён кетар?
Ўйла! Унинг Питерда*,
Уч хароми қизи бор,
Куёвлари генерал,
Уларга йўқ демасди!
Чол тағин оғриб қолди...
Фақат вақт кетмасин деб,
Ўйлашар: не қилайлик?
Қайси бекач, билмайман,
(Олтин соч бўлса керак:
Эшитгандим, ўша вақт,
Боёқиш, нотоб чолнинг
Чап ёнбошин уқалаб,
Чўтка билан ишқаркан)
Чолга валдирабдики:
Дехқонларни бойларга
Қайтаришга фармон бор!
Ишонди! Гўдакдан ҳам
Бадтар ҳолатда эди —
Касаллик зарбасидан!
Йиғлади! Бут олдида,
Бола-чақасин жамлаб,
Дуо ўқишга тушди:
Шукрона ибодатга
Қўнғироқ чалинсин, деб,
Буйруқ берди черковга.

Қайта кучга киргандек,
Тағин музика ҳам ов;
Хизматкорларни бўлса,
Таёқ билан уради,
Дехқонларни чақириб,
Фармон беради тағин.—

* Никоҳсиз турилган қизлари.

Қўшчи-кўланчи билан
 Меросхўрлар яширин
 Келишганлар албатта,
 Битгаси бор (сочиқлик —
 Боя у чопиб келди,
 Уни кўндириш учун
 Ҳожат ҳам йўқ: тўрани
 Жуда яхши кўради!
 Ипат у малай номи,
 Эрк берилаётганда
 У сира ишонмади:
 «Бекор гап! Утятинлар
 Мол-мулксиз қолармиш-а?
 Қўлинг калталиқ қилар!»
 Кейин «қоида»* келди,
 Ипат дедики: «Майли.
 Шўхлик қила беринг сиз!
 Утятинлар учун мен
 Қул эдим — қулман, гап шу!»
 Тўра марҳаматларин
 Унутолмайди Ипат!
 Гўдаклигу йигитлик,
 Қарилиги ҳақида,
 Ипат эсдаликлари —
 Ғалати қисса бари
 (Баъзан тўрани излаб
 Даргоҳига келасан,
 Қутасан, кўз тутасан...
 Беихтиёр Ипатнинг
 Тутуриқсиз сўзларин
 Юз мартадан бўлса ҳам
 Эшитишга мажбурсан.):
 «Мен гўдаклик чоғимда,
 Бойваччанинг ўзлари —
 Кичкина аравага
 Қўшган эдилар мени;
 Шўх ўспирин чоғимда —
 Бойвачча дам олгали
 Уйига қайтиб келди-ю,
 Ҳам андак маст бўлди-ю,

* Помещиклар ва «озод» этилган деҳқонлар ўртасидаги муносабатни белгилаган ҳужжат.

Мени, мен тубан қулни,
Қишда, ўпирилган музда
Чўмилтирди ўзлари!
Қизиқ бўлди нечоғлик!
Икки жойда тешик муз:
Кенг тўрга солиб мени,
Бир тешикдан туширар,
Ҳам иккинчи тешикдан
Тортиб олар бир зумда —
Ҳам арақ тутар менга!
Қарий бошлаган чоғим.
Қиш пайтида йўллар тор,
У билан кезардик кўп,
Беш от қўшиб — ғоз қатор.
Бир кун, — шўхликни кўринг, —
Мени, мен тубан қулни,
Қўлимга саз тутқазиб,
Илғор отга ўтқазиб*,
«Чалгин, Ипат!» деб қистар,
Музикага ўч эди.
Аравакашга бўлса
Бақирарди: чўҳ де, ҳа!
Қор бўрон хийли эди,
Мен чалардим, қўллар банд,
От қоқилар, суринчоқ,
Қулаб тушдим ахир мен!
Турган гапки, ченалар —
Устимдан босиб ўтди,
Қўксимни янчиб кетди,
Майли эди бу бало:
Аёз ҳам қора совуқ,
Қотасан — ҳеч нажот йўқ
Айлана — саҳро ва қор...
Юлдузга қараб, дейман:
Гуноҳларимга тавба!
Не бўлди дегин, ошнам?
Қўнғироқлар жаранги
Келди қулоқларимга,
Дам сайин яқин, аниқ!
Қайтди у (шу ўринда
Малайнинг кўз ёшлари

* Аравага 7 — 8 отни тиркаб қўшганда, энг олдиндаги от.

Томчи-томчи тўкилар,
Қанча такрор айтмасин,
Шу ўринда йиғлар у).
Ўраб-чирмаб иситди
Мени, мен нолайиқни
Иситди ўраб-чирмаб,
Худ ўзлари ёнида,
Ченада олиб келди».

Қаҳ-қаҳлаб кулди еттов...
Тўртинчи марта ичиб,
Давом этди Влас чол:
«Меросхўрлар бош урди,
Халққа ҳам келиб ахир:
— Отамиз ҳолига вой,
Янги тартибга бардош
Беролмайди у асло!
Отахонга ачининг,
Гап қайтарманг, бош эгинг,
Қаҳрин қўзғатманг, ногоб,
Биз тўлаймиз сизга ҳақ!
Ортиқча текин меҳнат,
Ҳатто, сўккани учун,
Бари учун тўлайлик!
Кўп яшамас, бечора,
Икки-уч ойдан ошмас,
Айтди докторнинг ўзи!
Хўб денг ҳам қулоқ солинг.
Волга қирғоғидаги
Сувга мўл ўтлоқларни
Сизга қиламиз тортиқ,
Вакилга дарров қоғоз
Жўнатамиз, тўғри гап!»

Халқ йиғин, ғовур катта!

Ўтлоқлар (мана шулар),
Арағу, бир қоп ваъда,
Шундоқ қарорга келдик:
Чол ўлгунча юрт асло
Индамайдиган бўлди.
Бордик ўша вакилга:
Кулади: «Хайрлик иш!

Утлоқлар ҳам жойида,
Лақиллатмоқчимисиз,
Майли, худо ёр бўлсин!
Биласиз, рус элида —
Индамасликка йўл кенг,
Бош эгиш ҳам бемалол,
Ҳеч кимга тақиқ эмас!»
Бироқ мен қарши турдим:
Сиз, деҳқонларга қулай,
Оғир-ку менга ахир?
Не ҳодиса бўлса ҳам —
Оқсоқолни чақирар!
Фикрига не келса ҳам,
Одам юборар менга!
Бемаъни сўроқларга
Қандоқ жавоб бераман!
Аҳмақона буйруғин
Қандоқ қилгайман адо?

«Сен унинг қаршисида
Қалпоқсиз, бош яланг тур,
Сўз қайтарма, таъзим қил,
Олдидан жим чиқиб кет,
Иш ҳам шу билан тамом.
Чол нотоб, ҳали оғир
Бари ёдидан чиқар!»

Тўғри гап: мумкин эди!
Телба чолни алдамоқ
Унча қийин иш эмас,
Лекин, тўғриси айтсам,
Мен, расво масхарабоз
Бўлишни истамасдим,
Усиз ҳам умрим бўйи —
Пешайвоннинг ёнида,
Ҳам тўра қаршисида
Тик туриб чарчаганман,
Жонимга теккан роса.
Агар юрт (дедим шунда
Жамоага эгиб бош)
Бўшатишган тўрага
Сўнгги нафасларида
Бемаънилик қилишга

Ижозат берар экан,
Индамай, майли, мен ҳам
Майли, бўйинсунаман,
Фақат бу вазифадан
Бўшатиб қўйинг мени!

Иш бузилай деганда,
Қутқарди Клим Савин:
«Оқсоқол қилинг мени!
Мен сизни ҳам, чолни ҳам
Обдан рози қиламан...
Кўп ўтмас, «дуварак»ни
Тангри чақириб олар,
Ўтлоқлар шу жамоа
Мулки бўлиб қолгуси.
Шундай бошқарайликки,
Шундай мустаҳкам тартиб,
Қоида ўрнатайликки,
Токи, бутун жамоа
Терга тушсин... Кўрасиз!»

Халойиқ ўйлади кўп,
Ҳар қалай, Клим деҳқон,
Жонидан тўйган, бебош,
Майпараст, қўли эгри,
Ғаламис, бузуқ эди.
Ишга қўл урмасди ҳеч,
Лўлилар билан иноқ,
Кезар эди овора,
Нодон табибу, саёқ!
Меҳнаткашдан куларди:
Меҳнатдан, юз урингин,
Ҳеч қачон бой бўлмайсан,
Фақат букри бўлгайсан!
Лекин, саводхон эди;
Москвада бўлганди,
Питерни ҳам кўрганди,
Савдогарлар ёнида
Сибирга ҳам борганди,
Аттанги, ўша ёқда
Қолиб кетмаган бутун!
Ақллигу, қўлида —
Сариқ чақа тутолмас,

Муғамбиру, кўп маҳал
Панд еб қолганин билмас!
Мақтанчоқ одам ўзи!
Талай дабдабали сўз
Ёдлаб олганди: Ватан,
Москва — бош пойтахт —
Великорус юраги.
«Мен бир рус деҳқониман!»
Овози жуда қўпол,
Бўғиз йиртиб бақирар,
Яримтани манглайга
Битта уриб очару,
Қарнай қилиб ичарди.
Май учун ким бўлмасин,
Бошини қумғон мисол
Эгишга тайёр эди,
Пул бўлса — бўлишади,
Ким учраса ҳам майли,
Бирга ичар — пул тамом!
Шовқин солишга абжир,
Ҳам уста аскиябоз,
Чириган молни эса,
Алдаб сотишга эпчил.
Мақташни келиштирар,
Шарманда қила қўйсанг,
Ҳазил билан қутилар;
Сурбет мақоллар айтар,
Яъни: «Тўғри сўз ҳеч вақт
Туққанингга ёқмайди!»
Ўйлашиб, қолдирдилар
Оқсоқолликка мени:
Ҳозир ҳам иш бошиман.

Қари тўра олдида —
Климни оқсоқол деб —
Кўрсатишди. Майлига!
Тўрага боп оқсоқол!
Дуварак қаршисида —
Энг паст, дуварак одам!

Климда виждон — сопол,
Минин каби серсоқол,
Кўрганда ўйлайсанки,

Мундан сипоҳ, хушёрроқ
Деҳқонни топмоқ маҳол.
Меросхўрлар Қлимга
Қийгиздилар чакмон ҳам,*
Энгил-бош ҳам бердилар,
Таралабедод Қлим —
Қлим Яковлич бўлди,
Биринчи нав оқсоқол.

Эски тартиблар тағин
Жой-жойида қолди, ҳа!
Бадбахтликини қарангки,
Бу дуварак тўрамга —
Буюрилганди сайру гашт.
Ҳар кун қишлоқ оралаб —
Утар бўлди фаэтон:**
Тик тур! Қалпоғингни ол!
Нимадан бошлайди дов,
Билар худонинг ўзи,
Сўкади, топади айб.
Дўқ уриб, суриб келар —
Барибир — жим туравер!
Ўз ерин ишлаётган
Деҳқон кўрса бас йўлда,
Итдан бадтар акиллар:
Ялқовлар ҳам биз эмиш,
Ишёқмас ҳам биз эмиш!..
Ер бўлса хўб ишланган,
Ҳеч қачон тўра учун
Мундоқ ишламас деҳқон,
Дуварак фаҳмламаски,
Ер — қачонлардан бери
Уники-мас, бизники!

Тўплансак — авж қаҳқаҳа!
Телба чол борасида
Ҳар кимда бир қисса бор:
Уйлайманки, қулоғи
Хўб қизиб турса керак!
Қлим Яковлични денг:

* Оқсоқол, гумаштага хос узун чакмон.

** Тўрт гилдиракли, юмшоқ, бежақдор соябон арава.

Келар хўжайиннамо
Бу, аҳмоқ, мағрур чўчқа...
Бойнинг пешайвонига
Қашинганки, талтаяр!
Бақирар: «Жамоага
Фармон!» Соламиз қулоқ,
Фармони қандақа денг:
«Тўрага арз қилдимки,
Бева Терентьевнанинг
Уйи бузилиб кетди,
Шўрлик садақа сўраб,
Тентирашда уйма-уй.
Чол шундоқ берди фармон:
Уша бева аёлни
Гаврило Жохов олсин.
Уйни янгилаб беринг,
Кун кечирсинлар уйда,
Бола-чақа кўрсинлар.
Ҳам хўжалик юкини*
Кўтарсинлар баравар!»
Бева эса етмишда,
Куёв-чи: олти яшар!

Турган гапки, қаҳқаҳа!
Яна фармон: «Сигирлар —
Кеча тонг отар чоқда,
Бой қўраси ёнидан
Ҳайдалибди яйлоққа,
Жуда хунук, бемаза
Мағрашибди тентаклар.
Чол уйғониб кетибди,
Чўпонлар бундан кейин
Сигирларни тийсинлар!—
Тагин кулар жамоа.
Нега куласиз? Фармон
Ҳар хил бўлади ахир:
Яқут вилоятида
Ҳоким эди генерал,
Нуқул у сигирларни
Қозиққа ўтқазарди.
Айтганин қилардилар:

*Хўжайин фойдасига мажбурий текин хизмат, ўлпон маъносида.

Петроград шахрининг
Ҳайкаллари сингари —
Жазоланган сигирлар
Билан ўз шаҳарларин
Тоза безатибдилар,
Кейин пайқашса, ҳоким
Ақлидан озган экан!»—
Яна фармон: «қоровул
Ундер* Софронов ити —
Беадаб ҳам қопоғон.
Тўрага вовуллабди.
Ундер ҳайдалсин дарҳол,
Заминдор қўрасига
Қоровул белгиланар
Ерёмка!..» Қотиб-қотиб
Кулар деҳқонлар тағин:
Ерёмка туғилгандан
Кар-соқов ҳам ғирт аҳмоқ!

Қлим хушвақт. Узига
Мос амал топиб олди.
Майнабозлик авжида,
Ҳамма ишга бош суқар!
Ҳатто кам ичар бўлди!
Чечан аёл бор эди
Орефьевна-Қлимнинг
Энагаси** саналар;
Қлим-ла иноқ бўлиб,
Иккови хўжайинни
Лақиллатишга тушди,
Аёлларнинг иши ўнг!
Чўзим, бўз, қўзиқорин,
Е ер тути кўтариб,
Чол қўрасига чопар:
Бекачлар ҳаммасини
Сотиб олишар қўймай,
Меҳмон ҳам қилар ҳатто!

Шундоқ кулишиб юрдик,
Аскиясиз кун ўтмас,

* Кичик офицер.

** А с л и д а — Кума — Боласини ювиб чўқинтирган аёл.

Чуви чиқди-ку бирдан:
Бизда тажанг ва дағал
Битта деҳқон бўларди,
Оти ҳам Агап Петров,
Койирди бизни доим:
«Эй, деҳқонлар! Хай аттанг!
Пошшо-ку раҳм этди-я,
Сиз бўлса, ихтиёрий
Бўйинтуруқ киясиз...
Сабил қолсин ўроғи!
Бойларга ишим йўқ ҳеч!»
Фақат май қуйиб бериб,
Уни тинчлатар эдик,
(Майни яхши кўрарди)
Жин уриб бир кун нохос
Тўрага дуч келмасми:
Ўрмондан ёғоч ортиб
Келмоқда экан Агап,
(Эси пастни қаранги,
Гўё тун камлик қилиб,
Ўғирликка борибди
Ўрмонга куппа-кундуз!)
Нохос қарши келибди
Унга ўша фаэтон,
Унда ўтираркан чол:
«Шундоқ яхши ёғочни
Қайдан ортдинг, ҳой деҳқон!»
Қайдан ортганлигини
Пайқабди чол товонда,
Агап индамас: ёғоч
Хўжайин ўрмонидан,
Нима ҳам айтар эди!
Чол жеркишга бошлабди,
Хўб сўкибди саноғлаб,
Тоза берибди озор,
Ўзининг зодагонлик
Ҳуқуқларин санабди.

Деҳқон чидамли, чайир,
Балога бардош берар,
Лекин, вақти келганда
Тарс ёрилади тош ҳам.
Агап — овқат қилмайин,

Уйдан чиққан саҳарда;
Усиз ҳам кўнгли айниб,
Беҳузур экан ўзи,
Улганни тепган каби,
Тўранинг ваъзи битмас,
Худ қулоғи тагида
Хира пашшадай финг-финг...

Қаҳ-қаҳ урибди Агап!
«Сен, телба масхарабоз,
Аблаҳ!» деб болхонадор
Қилиб сўкиб кетибди!
Тўранинг ўзи тугул,
Етти ота-бобосин
Гўрига фишт қалабди!
Маълумки, жаҳлимизга
Озроқ эрк бердингми, бас!
Хўжайин ҳақорати —
Пашшанинг найзасидай,
Дехқонники эса-чи,
Қишлоқи болтасининг
Қиррасидай беаёв!
Довдираб қолибди чол!
Уқ ёмғури тагида,
Ё тош бўрон тагида
Турмоқ енгилроқ бундан!
Гангибди ўғиллари,
Келинлар Агап сари
Ялиниб югуришса,
У роса бақирибди:
Ендашма, ўлдираман!..
«Қўлбола мусалласдай,
Мунча бижғиб кетяпсиз,
Ҳаром жомашовдаги
Мағзавалар! Бас! Аблаҳ!
Дехқонларнинг жонига
Хукмфармолик тамом!
Дувараксан! Дуварак!
Бизнинг тентаклигимиз,
Юмшоқ кўнгиллигимиз
Далдасида сен бугун
Катгаси, эртага-чи,
Дуваракка бир тепки —

Шу билан базм ҳам адоқ!
Уйингга жўна тезроқ,
Дум қисиб, хоналарда
Юравер, лекин бизга
Тега кўрмагин, аблаҳ!»

— Исёнкорсан!— дебди чол,
Бўғилиб, титроқ босиб,
Ҳам қулабди чалажон!
«Бу гал ўлди!» Худ шундоқ,
Ўйлашганди ҳарбийлар,
Мўйловдор ўғиллари,
Ҳам чиройлик бекачлар,
Йўқ, ўлмади бу гал ҳам!

Фармон: эл-юрт олдида,
Заминдор кўз ўнгида,
Мислсиз дағаллиги,
Адабсизлиги учун
Агапга қаттиқ жазо!..
Меросхўрлар, бекачлар
Агапга, Қлимга ҳам
Менга чопиб келишди!
«Қутқаринг, азизларим,
Бизни қутқариб қолинг!»
Ранглари ўчиб юрар:
«Ҳийламинг ошкор бўлса,
Тугал хароб бўламинг!»
Оқсоқол ишга тушди.
Оқшомгача ўтириб,
Агап билан май ичди,
Иккови қучоқлашиб,
То ярим тунга қадар
Айландилар қишлоқда,
Тун оққандан сўнг тагин
Агапга хўб ичкизиб,
Тўранинг қўрасига
Олиб келди маст-аласт!
Ажаб томоша бўлди:
Дуварак зинасида
Турарди қўзғололмай,
Тажанг эди шунча ҳам...
Аммо Қлим иши ўнг!

Гуноҳкорни Қлим пес
Бошлади отхонага,
Олдига қўйди арақ:
«Ичкину, фарёд солгин!
Раҳм этинг!— деб ёлборгин!
Отахон! Онажон!.. дел»
Агап ҳам унай қолди,
Додлар, ўкириб йиғлар!
Дуваракка бу фиғон
Музикадек ёқарди,
Сал қолди қаҳ-қаҳ урсак,
Чол такрорлар эдики:
«Ағанат! Ҳа, қа-роқ-чи,
Тў-по-лон-чи!.. Ағанат!»
Худ калтак еяётгандак,
Бақирар эди Агап;
Арақ адоқ бўлгунча;
Жиннилик қилди талай:
Отхонадан ўликдек —
Маст Агапни тўрт деҳқон
Қўтариб чиқишганда,
Ҳатто чол раҳми келди:
«Ўзинг айбдор, Агапжон!»
Деди чол кўп мулойим...

— Оббо, оқ кўнгил чолей,
Раҳми ҳам келибди-я,—
Деди шу ерда Пров,
Влас жавоб бердики:
«Баттол эмас... Мақол бор:
Ўтни мақта гарамда,
Тўрани — ўлган дамда!
Улса — саз бўларди-ку...
Агап нобуд бўлди-да...»

— Қандоқ! Наҳотки ўлди?

«Азизлар шундоқ бўлди:
Ўлди, худди ўша кун!
Кеч кирганида Агап
Бошлади оҳу-нола,
Ярим кечада попни
Чақирди ўз ёнига,

Тонг отарда берди жон:
Кўмдик, бошига қўйдик —
Далда бергувчи бир бут...
Недан ўлди? Билмаймиз,
Елғиз худога аён!
Биз-ку, наинки қамчи,
Бармоғимизни ҳатто
Тегизганимиз йўқ-ди.
Ҳар қалай ўйлайсанки:
Шум ҳодиса бўлмаса,
Улмас эди Агап ҳам!
Ғўр ва ажойиб деҳқон,
Бўйинсунмас, тикка бош,
Наҳот: борса-ю ётса!
Дейлики, бу можаро
Тинчиб кетарди шундоқ,
Лек Агап ўйлаганки:
Агар ўжарлик қилсам,
Жамоа ғазабланар,
Жамоа ола-ғовур,
Жонимдан безор қилар!
Ҳаммаси ногаҳоний
Шундоқ воқи бўлдики:
Сулув бекачлар ҳатто,
Чолни ўпмоқчи бўлди,—
Эҳтимолки, эллик сўм
Қистиргандир ҳамёнга,
Энг тўғриси: беинсоф,
Лаънати ёвуз Қлим,
Май ичкизиб узлуксиз,
Нобуд қилди-да ахир!
— Ана, югурдак келар,
Демак — наҳорлик тамом!
Оқсоқолни чақиртган
Бўлса керак, борай-чи,
Нима деркин у елим!»

III

Влас кетидан кетди
Эргашиб етти сайёҳ;
Бирга қўзғолди талай
Келинлар, йигитлар ҳам,

Айни туш — ҳордиқ пайти,
Ҳадегунча аламон
Тўпланганди кўрмакка!
Одоб ва ҳурмат билан —
Туришар ҳамма қатор,
Жаноблардан олисроқ...
Турли-туман егулик,
Ҳам ичкулик тузилган
Узун ва оқ столда —
Давра қуриб, кайф суриб,
Утирарди жаноблар:
Энг тўрда қари князь,
Сочи-соқоли оппоқ,
Энгил-боши ҳам оқдан,
Юзлари қийшайгану
Пойма-пой чағир кўзлар,
Боғичида оқ бут бор.
(Власнинг айтишича:
Ғолиб Георгий крести.)
Стол ёнида Ипат,
Бўйнида оқ бўйинчоқ
Жонбоз ихлосманд малай,
Пашшаларни ҳайдарди
Чолнинг икки ёнида —
Икки чиройли келин:
Биттаси қора сочли,
Дудоқлари қирмизи
Қизил лавлаги каби,
Ҳар кўзи бир олмадай!
Бошқа келин — саришин,
Олтин сочи тўзғиган,
Оҳ, сочлар! Олтин мисол
Товланарди қуёшда!
Уч баланд курсиларда
Ясатилган уч бола:
Бўйинларига сочиқ
Боғланган эди оппоқ,
Уч боланинг ёнида
Қари энага тайёр.
Нарида турли-туман
Чўрилар, хизматкорлар:
Уқитувчи хонимлар,
Ғариб қўшчи-кўланчи,

Дуварак қаршисида —
Мўйловдор икки ҳарбий,
Ўзининг ўғиллари!

Ҳар курси орқасида
Япроқ елпуғич тутган
Битта қизалоқ турар,
Еки аёл тик туриб,
Пашшаларни ҳайдашда.
Стол тагида бўлса,
Бароқ жун — оқ лайчалар.
Ҳалиги учта гўдак
Уларни гиз-гизлатар...
Қаршисида турарди
Боши яланг оқсоқол.
«Пичан ўроғин тезда
Тугатамизми?» деди,
Заминдор кавшаб туриб.

— Қайдам не буюрмасиз:
Қондага қарасак
Ҳафтада уч кунимиз
Тўраники, ҳар уйдан
Битта одам, битта от,
Битта ўсмир ё аёл,
Битта кампир ҳар куни.
Хўжайиннинг муддати
Тугай деб қолди ҳозир...

«Тсс! Тсс! — деб бир ўқрайди
Шу пайт князь — Уятин,
Гўё ўзга кишининг
Нозик бир найрангини
Тутиб олган кишидай:—
Хўжайиннинг муддати
Тугай деб қолди эмиш?
Бу гапни қайдан топдинг?»
Ҳам содиқ корчалонни
Синоққа олган каби
Кўзига лўқ тикилди.
Оқсоқол бўйин солиб:
— Буюрганлари бўлгай!
Икки-уч кун ёғмаса,
Худойим мадад берса,

Жаноблари пичанни
Уриб-йигиб оламиз.
Нима дейсиз ўғлонлар?—
Деди-ю деҳқонларга
Ялпоқ юзин ўгирди
Ҳамма деҳқонлар учун
Жавоб берди тортинмай,
Бурро Орефьевна,
Оқсоқол энагаси:
«Аниқ, Клим Яковлич,
Ҳаво айнимай туриб,
Тўранинг пичанини
Уриб, йигиб ололсак,
Жуда маъқул бўларди,
Бизники — кутиб турар!»

«Аёл-ку, сендан тузук!»
Чол оғзи қулоғида,
Қула бошлади бирдан:
«Ҳа-ҳа! Аҳмоқ! Ҳа-ҳа-ҳа!
Аҳмоқ! Аҳмоқсан! Аҳмоқ!
Хўжайин муддати-миш!
Ҳа-ҳа!! Аҳмоқ! Ҳа-ҳа-ҳа!
Хўжайиннинг муддати —
Қулларнинг умрига тенг!
Эсингиздан чиқдим:

Тангрининг инояти.
Қадимги шоҳ ёрлиғи,
Ҳам зотим, хизматим-ла
Мен сизга ҳукмдорман!..»

Влас ястаниб олди:
— Не гап?— деди сайёҳлар.
«Дам олсам — вақт етқулик!
Гапда улоқ чопади,
Тушмайди ҳали-бери
Севган отидан бу чол!
Бизга эрк берилмоқчи,
Деган овозадан сўнг —
Чол гапи фақат битта:
«Яъни, қиёматгача —
Деҳқон қолар, шубҳасиз,
Тўранинг панжасида!..»

Ростдан: расо бир соат
Гап сотди-ку дуварак,
Тилин тўхтатолмасди:
Сачрарди тупуклари,
Жоврарди, ўшқирарди!
Шу қадар хит эдики,
Унг кўзи косасидан
Чиқиб кеткудай бўлар,
Чап кўзи юм-юмалоқ,
Кенгайиб кетарди-ю,
Худди укки кўзидай,
Паррак каби тинмағур,
Унгу-терс айланарди,
Асрлар бўйи эзгу —
Зодагон ҳуқуқларин,
Қилинган хизматлару,
Эски-туски номларни
Заминдор вайсар эди.
Деҳқонлар бош кўтарса,
Шоҳнинг ғазабларидан,
Ҳақ-таоло қаҳридан —
Дўқ урар эди узоқ;
Қатъий буюрардики
Беҳуда хаёлларга
Бормасин ҳам бебошлик
Қилмасин жамоа ҳеч,
Фақат хўжайинларга
Итоат қилсинлару
Қулоқ солсин, бўйсунсин!

— Оталар!— деди Клим,
Овозида, қандайдир,
Бир чийиллаш бор эди,
Гўёки хаёлига
Заминдорлар тушганда,
Ичи, таши биракай
Қатта ҳузур топгандай,—
Сиздан ўзга кимга ҳам
Қулоқ солардик, ахир?
Кимни яхши кўрардик?
Деҳқонлар сиздан ўзга
Кимга бағишлар умид!
Балолардан безди жон.

Кўзимиздан оқар қон.
Биз қайда-ю, ҳазратим,
Бош кўтармоқлик қайда?
Бор-йўғимиз сизники:
Хароба уйларимиз,
Бетоб, шўрлик жонимиз,
Ўзимиз ҳам — сизники!
Ерга эккан донимиз,
Сабзавот — бўстонимиз,
Ҳатто деҳқон бошида
Таралмаган сочлар ҳам —
Барчаси сизга қарам!
Бари — хўжайинники!
Гўрда ётган боболар,
Сўрида ётган чоллар,
Ҳали бешикда ётган
Азиз жигаргўшалар —
Барчаси сизга қарам!
Бари — хўжайинники!
Бизнинг ўз уйимизда —
Эгалигимиз фақат,
Тўрға тушган балиқча!

Корчалоннинг бунчалик
Шикаста айтган сўзи
Тўрага ёқиб тушди:
Кўрадиган тек кўзи
Саркорга сийлаб қарар,
Чап кўзи хира кўкда
Тўлин ойдай қолди тек!
Шахсан ўз қўли билан
Чет эл майдан қуйиб:
«Ич!» деб, қилди илтифот.
Сариқ мойдай ёқимли,
Қуйқа, дурда бу шароб
Қуёшдай товланарди,
Клим ичди сесканмай,
Тағин деди: «Оталар!
Сизларнинг далдангизда,
Шафқатингиз туфайли, —
Яшаямиз обдан соз.
Тўрасиз, меҳрибонсиз
Деҳқон яшаб кўрсин-чи!

(Туғма фирибгар тағин
Ичди чет эл майидан):
Тўраларсиз йўл қайда?
Боёнлар — сарви толлар,
Тик туришар, бош букмас!
Улар узра — ёлғиз шоҳ!
Деҳқонлар — қайрағочлар —
Эгилар ва чўзилар,
Ғичиллар! Деҳқонларнинг
Қўли етмас ерларга
Бойнинг амри етади!
Деҳқон юрса — муз синиб,
Бой юрса тахтиравон!
Оталар! Етакчилар!
Заминдорлар бўлмаса,
Дон тўла өмбор қани!
Ем-хашак, сомон қани!
Қўлловчилар! Ғамхўрлар!
Хўжайинлар ақлик,
Биз — содда бўлмасайдик,
Аллақачонлар олам
Остин-устин бўларди.
Эси паст деҳқонларни
Тергамоқ, йўлга солмоқ —
Наслингизга ёзуғлиқ!
Азалий қисмат ушбу!
Бизнинг қисмат — сиз учун
Ишламоқ, бўйинсунмоқ,
Дуойи жонингизни
Қилиб юрмоқлик холос!»

Хўжайин орқасида
Япроқ елпуғич тутган
Кекса, қадрдон малай
Тўсатдан хўнграворди!
Ажин босган турқидан
Думалаб оқарди ёш:
«Қани, бир омин денглар!
Узоқ яшасин тўрам!»
Деди кўнгилчан малай,
Қалтироқ ва бедармон
Қўлин кўтариб шу пайт
Чўқинишга бошлади,

Қора мурт гвардеецлар
Вафодор малай томон
Қарашдилар хўмрайиб:
Аmmo — иложи нима!—
Фуражкаларин олиб,
Чўқиндилар икковлон,
Чўқинди ёш бекалар,
Чўқинди қари оқсоч,
Чўқинди Қлим каззоб...
Ҳам у кўз қисиб қўйди
Орефьевнага қараб;
Тўраларга яқинроқ
Туришган аёллар ҳам
Чўқинишга тушдилар;
Ҳаттоки битта аёл
Бояги малай каби
Йиғи бошлаб юборди.
(«Чийилла! Телба кампир!
Бева Терентьевна!»—
Ушқирди тажанг Влас.)
Булутлар орасидан
Қаради, сулув қуёш;
Чўзиқ ва кўп мулойим
Музыка оҳанглари
Эшитилди дарёдан.
Заминдорнинг юраги
Шунчалар эридики—
Унг кўзидан оқди ёш,
Паришон сочли келин
Рўмолча билан артиб,
Чолнинг шу соғ кўзидан
Чўлп этип ўпиб олди.
Икки меросхўрига:
«Мана!— деди чол қувнаб.
Ёш келинларга қараб:—
Хоҳлардимки, кўришса,
Еввойи қулдорлар деб —
Бизга тил тегизгувчи
Пойтахтдаги лофчилар,
Масхарабозлар келиб,
Кўришса, эшитишса...»
Шу топда қилт этди-ю
Чолнинг гапи бўлинди:

Қандайдир битта деҳқон
Узини тутолмайин,
Қаҳ-қаҳ уриб кулмасми!

Дуварак тажанг бўлди,
Иргиб турди ўрнидан;
Силовсин қурбон излаб,
Ов излаб қарагандай,
Шумшайиб, кўз узмайин,
Олдинга боқарди чол.
Айланарди чап кўзи...
Ах-тарил-син! То-пил-син!
То-пил-син қўз-ғо-лон-чи!»

Аламон орасига
Жўнаб қолди оқсоқол,
Гуноҳкорни изламас,
Уйларди, нима қилсам?
Бизнинг сайёҳлар турган
Сўнгги ваторга келди,
Секин, мулойим деди:
«Сизлар ўзга элдансиз,
Нима қиларди сизни?
Биттангиз борсангиз-чи!»
Сайёҳлар чурқ этолмас,
Бу Эпашанг қишлоқлик
Шўрликлар ҳожатини
Чиқармоқ маъқулку-я,
Лекин тўраси тентак:
Кейин дов кўтарилар,
Жамоани жам қилиб,
Қаққайтириб, юз гаврон
Уришдан қайтмас, бу чол!
«Сен бора қол, Романвой!—
Деди Иван, Митродор,—
Сен бойларни севасан!»

«Узларингга буюрсин!»
Сен бор, сен бор деб еттов
Бир-бирин қисташарди.
Туфлади Клим: «Қани,
Влас, ҳой, бир нима, де,
Қандоқ қилсам бўларкин?»

Мен чарчадим: дармон йўқ!»

— Кўп лоф урдинг-да ўзинг!

«Эҳ, Влас Ильич! Лоф қайда!
Деди оқсоқол хафа,—
Шуларнинг панжасида
Эканимиз ёлғонми?..
Сўнгги соат ҳам келар,
Барча гўрга киргуси,
Қайтиб чиқмасмиз асло,
Зим-зиё жаҳаннамга
Қулармиз, у ерда ҳам
Дехқонни тўра учун
Меҳнат кутиб турибди!»

— Не бўлар, Климушка?

«Буюргани бўлади:
Улар дошда қайнаркан,
Биз ўт қалаб турамиз!»

(Дехқонлар кулишади.)

Чол ўғиллари келди:
«Эҳ, Клим! Тентак Клим!
Кулгининг вақтимиди?
Чол юборди бизларни;
Гуноҳкор келмаяпти,
Деб қаҳри қистамоқда...
Ишни расво қилган ким?»

— Расво қилганни тўғри
Судраш керак эди-ку,
Ишни бузади тамом!
Бой дехқон... Шаҳар кўрган..
Қаранг, не бало бўлиб,
Элга қайта қолибди!
Биздаги соз тартиблар —
Ғалати кўринмоқда,
Шу вайдан қотиб кулди!
Биз учун бўлди бало!
«Унга тегмаёқ қўйинг,

Яхшиси, чек ташлашинг,
Мана мен, деб ким чиқса,
Тўлайсиз, мана беш сўм!»

— Йўқ, ҳамма қочиб кетар...
«Бўлмаса чолга айтинг:
Беадаб қочибди денг».

— Эрта ҳам сўрайди-ку,
Унда нима айтамыз?
Бегуноҳ Агап наҳот
Ёдингизда бўлмаса?—

«Энди нима қиламиз,
Бошга бало бўлди-ку!»

— Қоғоз пулни чўзинг-чи!
Мен сизни қутқазаман!
Деди-ю чечан, дадил,
Оқсоқол энагаси —
Югуриб, заминдорнинг
Йиқилди оёғига:
«Ерқин қуёш! Кечиргин,
Этмагин хонавайрон!
Номаъқулчилик қилган —
Менинг ўғлим, ёлғизим!
Худой шундай яратган,
Эси-хуши йўқ, тентак!
Ҳаммомга тушиб келиб,
Қўтирдай қичинади.
Сувсаса, чўмич эмас,
Чоригида сув ичар,
Шундоқ терс, шундоқ қайсар!
Ишлашга — ишламайди;
Тишларини кўрсатиб,
Тиржайгани-тиржайган!
Уйда-ку хушвақтлик йўқ:
Қулайин деб турибди,
Баъзида оч қоласан —
Бу ҳадеб иржайди!
Биров бир тийин берса,
Ё қоқ бошига урса,
Унинг учун фарқи йўқ,

Хандон ташлайди аҳмоқ!
Худойим берган қилиқ,
Кулади... Не қилайлик
Эси паст одамга ғам —
Айнаб кулги бўлармиш!»

Чунонам олғир аёл!
Елғондакам ҳўнграши —
Никоҳ куни қиз каби!
Бой оёғин ўпарди.
— Тангри ёрлақасин! Бор!
Ювош тортди дуварак. —
Аҳмоққа жаҳл қилмайман,
Аҳмоқларнинг ҳолига
Ўзим куламан қотиб. —
«Қандоғам раҳмдилсан!»
Деди қора соч келин
Ҳам чолнинг оппоқ сочин
Силаб қўйди. Мўйловдор
Ҳарбийлар ҳам қотди сўз:
Бу лақма қишлоқилар,
Хўжайин сўзларига —
Қайдан тушунар эди,
Шунчалар ҳам маънилик
Дуварак сўзларига?
Клим ҳаёсиз кўзин
Мовут этакка артиб,
Акиллади, «Оталар!
Ватаннинг ўғиллари!
Жазога тортмоқлик ҳам,
Гуноҳин кечмоқлик ҳам —
Қўлларида келади!»

Обдан хушвақт бўлди чол!
Сўраб қолди тўсатдан
Вижиллаб турган шароб,
Очганда нўкаклари
Отилди баланд-баланд
Ҳам аёлларга тегди.
Аёллар ҳам чўчишиб,
Қий-чув, тўзғиб кетдилар.
Чол қотиб-қоғиб кулди!
Чол кетидан — бекачлар

Кулдилар хандон уриб,
Улардан сўнг — эрлари,
Кейин фидокор малай,
Кейин энагалари,
Ундан кейин — бутун халқ!
Хурсандчилик бошланди!
Тўранинг буйруғича
Бекачлар у-бу тутиб,
Деҳқонларни сийлашди:
Усмирларга бўғирсоқ,
Қизларга ширин шароб;
Аёллар ҳам ичишди
Бир қултум жўнроғидан...

Чол чўқиштириб ичар,
Чиройли келинларин
Чимчилаб қўяр эди.
(«Шундоқда! Чолга қаранг,
Дори-дармон ўрнига
Қадаҳларни тўлдириб,
Май ичар — деди Влас:—
Аллақачондан бери
Ғазаб қилганида ҳам,
Хушвақт бўлганида ҳам
Чек билмайди дуварак!»)

Волга устида янграр
Шўх музыка садоси.
Куйлаб, ўйнайди қизлар —
Хуллас, жуда катта базм!
Қизларга ёндашай, деб,
Ўрнидан турганди чол.
Лекин умбалоқ ошиб,
Қулашига сал қолди.
Ўғли қўлтиқлаб олди.
Чол тик турар: депсиниб,
Оҳиста ҳуштак чалар!
Оҳиста чертмак чалар;
Кўзи эса, тек турмас —
Айланарди парракдай!

«Сиз нега ўйнамайсиз!—
Деди чол келинлару

Уғилларига қараб.—
Уйнанг сиз ҳам!» начора,
Уйинга тушди тўртов.
Эрмак қилиб кулар чол!—
Бўрон пайти кеманинг
Саҳнида турган каби
Тенгсаларди тинмайин;
Тасаввур этардики,
Унинг замонасида
Кўнгил очиш бу бўпти!
«Кўшиқ айтиб бер, Люба!»
Заррин сочли ёш келин
Куйламоқчи эмасди,
Лекин чол қистаб қолди.

Хўб саз куйлади бекач!
Мулойим, нафис у куй,
Сўлим, нозли у оҳанг —
Гўзал ёз оқшомида
Баҳмал ўланзор бўйлаб
Эсан салқин ел каби,
Кўклам ёмғирларида.
Барглар шивири каби
Жуда ёқимли эди.

Уша саз куй остида
Дуварак ухлаб қолди.
Уни катта қайиққа
Ётқиздилар авайлаб.
Кўк соябон кўтариб,
Турар чол тепасида
Уша фидокор малай,
Бир қўлида елпуғич,
Тинмай чивин ҳайдарди.
Жимжит ўтиришарди
Азамат қайиқчилар;
Музыка оҳанглари
Ёйилар секин-секин.
Қайиқ аста қўзғалиб,
Юза кетди бир текис...
Саришин бу бекачнинг
Олтин сочлари елда —
Қилпираган байроқдай

Уйнар, товланар эди...
— Чолнинг кўнглини топдим,
Деди Клим.— Майлига!
Манманлик қил, бошвоқсиз!
Катталиқ қил, бақиріқ чол!
Янги эркдан беҳабар,
Тўраликда ўлиб кет;
Қулчилик қўшиғимиз,
Қароллик музикамиз
Оҳанглари остида —
Қандоқ яшаган бўлсанг,
Шундоқ ўл, лекин тезроқ!—
Деҳқон ҳам ҳордиқ олсин!
Ҳей, ёру биродарлар!
Таъзим қилинглар менга,
Қуллуқ де! Влас Ильич!
Жон куйдирдим эл учун!
Дуваракка рўбарў
Туриш ўзи бадбахтлик...
Тилинг галдираб қолар,
Қулгинг қистайди холос!
Чап кўзи... айланишга
Бошласа ҳам — бир бало!
Қарайсану ўйлайсан!
«Йўл бўлсин, ёлғиз дўстим!
Қаерга кетаялсан,
Ўз ишинг қистадими,
Е бировнинг қуллиги?
Е, чопар ёрлиғини*
Топганга ўхшайсан-а!..»
Кулгим қистади бир гал,
Ўзимни босдим зўрға!
Ўзим-ку, масту аласт,
Тутуриқсиз деҳқонман:
Омборда битга қолмай,
Қаламуш очдан ўлди,
Уйим ҳам қуп-қуруқ, бўш,
Лекин, худо урсинки,
Бундоқ сургун ҳақиға
Минг сўлкавой берса ҳам —

* Ҳарбий чопарларга манзилларда навбатсиз от олишга ҳуқуқ берган ҳужжат — ёрлиқ (қадимги Россияда).

Бормас ва қилмас эдим;
Дуварақ қаршисида
Турибману... у ёлғиз
Менинг ихтиёримда,
Бемазалиқ қиляпти;
Шуни аниқ билмасам,
Ёндашмас эдим асло...

Влас ўйчан дедик:
«Мактан!.. Биз-ку яқинда,
Фақат биз икков эмас,
Бутун жамоа — шу эл...
(Бутун рус деҳқонлари!)
Ҳазил эмас, чинакам,
Пул учун эмас, текин
Уч ёки тўрт ой эмас,
Умрбод... гап на ҳожат!
Мақтанмасак ҳам бўлар,
Лапашангмиз-ку ахир,
Лақаб ҳам бежиз эмас!»

Қлим Лавинни, лекин,
Ширакайф талай деҳқон
Сийлашди: «Қўтар баланд!»
Қўтаришди ҳам... «Ура!»
Сўнг тул Терентьевнани
Гўдақ Гаврило билан
Ёнма-ён ўтқазди-ю,
Куёвни қайлиқ билан
Қутлашга тушди Қлим.
Деҳқонлар ҳоригунча
Лақиллашди, кулишди.
Хўжайинлар сарқитин
Еб, ичдилар батамом.
Қишлоққа келишдилар
Судралишиб кеч оқшом
Уйдагилар оғзида —
Ҳеч кутилмаган хабар:
Ўлибди чол Утятин!
— Қандоқ ахир?—«Қайиқдан
Олиб чиқишгандаёқ
Ўлибди — иккинчи гал
Тутибди тутқаноғи!»

Деҳқонлар онг-тонг бўлиб,
Қарашди... чўқинишди...
Бир хўрсиниб олишди...
Ҳеч қачон бундай иноқ
Бундай теран ва расо
Нафас олмаган эди —
Бесавод аймағида
Бу Лапашанг қишлоғи...

Лапашанглар севинчи
Чўзилган йўқ кўп узоқ.
Дуварақ ўлгандан сўнг,
Битди эркалалар ҳам:
Лапашанг қишлоғига —
Эс-ҳушин йиғгани ҳам
Вақт бермади аскарлар*.
Утлоқзор учун бўлса,
Меросхўрлар довлалар
Деҳқонлар билан қануз!
Влас деҳқонлар учун
Арза кўтариб сарсон,
Яшайди Москвада...
Питерга бориб — келди...
Лекин, нечундир, наф йўқ!

1872.

* Чолнинг икки ўғли.

ОЛАМГА ТАТИРЛИК БАЗМ

(Иккинчи бўлимдан)

Сергей Петрович Бошкинга бағишлайман

ҚИРИШ

Аҳолиси азалдан
Ё деҳқон, ё смолокур*
Вахлаки — Лапашангкент
Қишлоғининг четида,
Кентликлар ҳаётига
Бошдан-бош содда гувоҳ —
Жуда қадимги-қари
Бир мажнунтол бўларди;
Байрамлару йиғинлар
Шу мажнунтол тагида
Утар эди ҳамма вақт.
Шу мажнунтол тагида
Қундузлари муштлашиб,
Кечқурун тушганида,
Упишар, узр айтишар!
Бугун ҳам нақ шу жойда
Оламга татигулик
Қаттакон базм борарди!
Қанақа иш бўлмасин,
Питерда кўрганидек
Бошқаришга ўрганган,
Нутқлар сўзлангувчи,
Олқишлар айтилгувчи
Олижаноб базмларни
Кўп кўрган Клим Яковлич —

* Смолокур — қора ёғочдан мум, қатрон чиқариб, шу касб билан кум кўрувчи.

Бу жойда жўрабоши.
Шу орада чочилган
Ғўлаю хариларга,
Уй қурганда кесилиб
Ташланган ёғочларга —
Утиришди мужиклар!
Бизнинг етти сайёҳ ҳам
Оқсоқол — Влас билан
Утиришар шу ерда.
(Улар ҳар жойда тайёр.)
Ичишмоқчи бўлдилар,
Влас митти ўғлига
Айтди дарров: «Чопкин тез,
Трифонни чорлаб кел!»
Жамоа дьячоги*,
Оқсоқолнинг жўраси
Маишатпараст Трифон,
Икки ўгли ёнида,
Базмга етиб келди:
Саввушга ва Гриша,
Иккаласи семинарист,**
Қаттаси ўн тўққизда,
Ҳозирданоқ бош сўфи,***
Григориси бўлса
Озғин ва жуда рангпар,
Сочининг толалари —
Жуда ингичка, нозик,
Жингалак, ранги қизғиш.
Иккаласи ҳам ювош,
Содда йигитлар эди,
Экинда-ю, ўроқда
Баравар ишлашарди,
Байрамларда улар ҳам
Дехқонлардан қолишмай,
Арақ ичишар эди.

Қишлоқнинг нақ кетида
Волга дарёси оқар,
Дарёнинг у юзида

* Унвонсиз руҳоний. Бутхонанинг кичик сўфиси.

** Уша вақтда руҳонийлар етказадиган мактаб талабаси.

*** Аслида — Протодьякон.

Кичик шаҳар бор эди.
(Аниғини айтганда,
Уша пайт, бу шаҳарнинг
Номи ўчганди бутун,
Чала ёнган тўнгакдай
Қорайиб кўринарди:
Уч кун аввал ўт кетиб,
Ёнганди шаҳар тамом!)
Лапашангкентликларнинг
Таниш-билишлари-ю,
Бошқа йўловчилар ҳам
Шу ерда қўниб ўтар,
Отларига ем бериб,
Сол кутишар эдилар.
Тентираган гадойлар,
Жавроқи сайёҳлару,
Ювош художўйлар ҳам
Бу ерга келишарди.

Кекса князь ўлган кун
Деҳқонлар билмасдики:
Ёйлоқ, ўтлоқлар эмас,
Катта дов орттирдилар.
Озроқ ичишгандан сўнг,
Ҳамма гапдан олдинроқ
Уша ўтлоқ ҳақида
Сўз талашга тушдилар.

Эй Русь ҳамма ерларинг
Алдоқчи танобчининг
Қўлидан ўтганмас-ку:
Тотук ва тузуккина
Мақтагувлик бурчаклар
Топилади албатта!
Бирон тасодиф билан,
Ё узоқда яшовчи
Заминдор билмай қолиб,
Ё вакил хато қилиб,
Ё деҳқонлардан чиққан
Ишбошиларнинг кўп вақт
Уддабуронлигидан,
Ҳар қалай деҳқонларга
Бир бурда ўрмонча ҳам

Тегарди онда-сонда...
У ерда мужик мағрур,
Элликбоши мужикнинг
Дарчасин қоқсин, қани,
Улпон сўраб кўрсин-чи,
Мужикнинг жаҳли қистар!
Вақт етгунча бир жавоб:
«Сен ўрмонни сота қол!»
Лапашангкентликлар ҳам
Ёйлоқ, ўтлоқларини
Улпон тўлови учун
Алишмоқчи бўлдилар:
Чамалашиб кўрганлар,
Ҳисобини олганлар,
Улпону, оброкидан*
Ортиб қолади сотса...
«Шундай эмасми, Влас?»

— Улпон тўландими бас,
Салом-алик йўқ менда!
Ҳушим келса — ишлайман,
Бўлмаса, хотин билан
Юмалашиб ётаман,
Ё бўлмаса, тўп-тўғри
Майхонага бораман!—

Жами лапашангкетлик
Клим Савин сўзига
Қўшилиб:— Шундоқ!— деди,—
Улпон тўлансин шундоқ!
«Ҳой, сен — Влас амаки,
Бу гапга нима дейсан?»

— Клим унча сергапмас,
Аммо, чурқ эта қўйса,
Нақ майхона лавҳаси
Сингари тушунарли:
Климчанинг феъллари
Шу турганларга аён —
Қизларни етаклашдан
Ишини бошлайди-ю,

* Оброк — ўша вақтда маҳсулот солиғи. (Натурал солиқ).

Шаробхонага бориб,
Чўнчагин қоқиб чиқар!—
Мана шундоқ тегишиб.
Кулиб кўйди оқсоқол.

«Қайда қоқиб чиқардим!
Зиндонда эмас, ахир!
Ишинг ҳақ бўлгандан сўнг,
Қаргадай қағилламай,
Дангал ҳал қила бер-да!»

Влас қағиллайдиган
Чол эмас эди, бироқ
Кўнгилчак, куюнчакди,
Бир ўз уйи учун-мас,
Бутун лапашангкентлик
Халойиқнинг жонига
Уртангувчи чол эди,
Қаттиқ қўлли тўрада
Хизмат қиларкан, Влас,
Виждони оғриси ҳам,
Шу муттаҳам золимнинг
Буйруғин бажарарди.
Еш экан, яхши кунлар
Келар деб кўз тутди у,
Маълумки, бу замонда
Кутунмаклик доимо
Е ҳеч, ё фалокат-ла
Охирига етарди!
Влас эса, бунчалик
Тиқин, янги ваъдага
Ишонмас эди чўчиб,
Доим қовоғи солиқ —
Чол тушмагур бу навбат
Чидаб туrolгани йўқ,
Кимлар-кимлар ўтмаган,
Белокаменний деган —
Серқатнов, йўлдан кўра
Шу деҳқоннинг қалбидан
Эзиб, янчиб, тепкилаб
Утган жабру жафонинг
Саноғи ошар эди!
Ҳазил иш эмас ахир!

Ҳамқишлоқлар шўхлиги
Қитиқлади уни ҳам!
Беихтиёр ўйларди:
«Тўловсиз... Ё парвардигор!
Шундай кун келармикин?»
Илжайиб қўйди Влас.
Шундоқ, баъзида қуёш
Ҳароратли осмондан
Ғуж ўрмон орасига
Нур сочар — у ерда-чи,
Гўё мўъжиза бўлар:
Олмос поралар каби
Товланади шудринглар,
Яшил пўпанак бўлса,
Порлар олтин рангида.
«Ич-ҳа, ич, қандингни ур!
Ўйнаб қол Лапашангкент!»
Хурсандлик авж олганди:
Ҳаммасининг кўнглида
Янги ҳис ўйнар эди.
Тагсиз жар тагларидан —
Қудратли тўлқин, гўё,
Уларни ёруғлиққа
Олиб чиқиб, тугалмас
Базм бермоқда эди,
Зиёфат қилмоқдайди!
Тағин бир челақ чағир
Келтирдилар ўртага,
Тинимсиз ғала-ғовур.
Ҳам қўшиқлар олди авж.
Ўлганни кўмгандан сўнг,
Қавму-қариндошлари
Маъракага йиғилиб,
Товоқлар бўшаб, токи,
Уйқуси келмагунча,
Ўлганин эшлашади.
Бунда ҳам худди шундоқ,
Мажнунтол соясида,
Ичишар, вақиллашар,
Гўё бари заминдор
Маъракасида ҳозир.
Дьячокни ҳам унинг
Ўғилларин қисташар:

«Шодиёна куйланг тез!»
Куйлашди азаматлар.
(Эл ўзи тўқимаган —
Бу куйни, биринчи гал,
Лапашангкент элига
Трифоннинг кичиги
Григорий куйлади.
Халқдан крепни* олган
Шоҳ «қонда»сидан кейин,
Мастона байрамларда,
Поплару, қўланчилар,
Шўх ўйин оҳангида
Бу қўшиқни куйларди,—
Лапашангкент куйламас,
Фақат қулоқ солишар
Ҳам ер депсинишарди,
Хуштак чалишар эди;
«Шодиёна!» дейишгани
Бежиз эмас-да, ахир!)

І. ОҒИР ЗАМОНЛАР — МУНГЛИ ҚУШИҚЛАР

ШОДИЁНА

— Ёвғон ича бер, Яша!
Сутимиз йўқ, оппоғим!—
«Сигиримиз қаёқда?»
— Олдилар-ку, чирогим!
Тўра, урчитаман, деб
Олди тугар чоғида.
Мақтагудай яшар халқ
Қутлуғ Русь тупроғида.

«Товуқларимиз қани?»
Қизчалар шовқин солди.
— Шовқин солманг, тентаклар!
Уларни судья олди.
Арава ҳам олди у.
Бир талай қуруқ ваъда.

* Крепъ — крепостной ҳуқуқ.

Мақтагулик яшар халқ
Қутлуғ Русь тупроғида.

Белим оғрийди, белим,
Кутмас ачиган хамир.

Катеринасин эслаб,
Йиғлар аёл бесабр.
— Бир йилки, қизим — чўри...
Хўжайин қармоғида.
Мақтагулик яшар халқ
Қутлуғ Русь тупроғида.

Тарқаб кетар болалар
Бўйи сал чўзилмайин,
Ўғилларни шоҳ олар,
Қизларни-чи, хўжайин!
Биронта тугма майиб
Қолар қарамоғингда.
Мақтагулик яшар халқ
Қутлуғ Русь тупроғида!

Сўнг лапашангкентликлар
Ўзларининг қадрдон
Қўшиқларин айтдилар —
Ҳазин ва мунгли эди,
Ўзгаси ҳозирча йўқ.
Ҳайрон бўлгулик ҳол-ку?
Рус тупроғи кенг, чексиз,
Унда халқ сон-саноқсиз,
Лекин бирон кўнгилда
Қўп замонлардан буён
Қувноқ ва ёруғ кундай
Беғубор бирон қўшиқ
Ялт этиб, янграган йўқ!
Ҳайрон бўлгулик ҳол-ку!
Қўрқиб кетгулик ҳол-ку!
О, замон! Янги замон!
Сени ҳам қўшиқларда
Куйлаб қолади бу халқ,
Лекин, қанақа дегин?

Халқнинг сезгир кўнглига
Тегишиб бўлармикин?

Қани, журъатинг кўрсат,
Шўх қўшиғинг айтивор!
Куйлаб ўрганган халқим!

БОРШЧИНА ҚЎШИҒИ

Кливушкани қаранг, сочлари таралмаган,
Камбарал аҳволига ҳеч қачон қаралмаган,
Гавронларнинг изи бор яғринда, қуймичида,
Қон талашиб кетгану лекин кўйлак ичида.

Товондан — ёқагача —

Териси парча-парча,

Қорни — ейбериб кепак

Гупурибди пуфакдак!

Балоларга йўлиққан,

Калтакланган, сўлиққан,

Юрса, чалишиб кетар.

Аламини олади

Қовоқхонага бориб,

Арақфурушга бўлса,

Минг ялиниб ёлбориб,

Улгудайин ичади.

Шанба куни бақирар,

Узи оғилхонада —

Хотинини чақирар.

«Ажойиб қўшиқ экан!

Едда қолса яхши-ди!»

Эслари калталигин

Ҳасрат қилди сайёҳлар.

Лапашангкентликлар-чи,

Мақтанчоқлик қилишар:

— Биз мажбурий қарздорлар!

Бизникидан татиб кўр,

Чидай олармикинсан!

Биз мажбурий қарздорлар!

Биз заминдор тумшуғи

Тагида ўсганлармиз;

Қундуз — сургун меҳнати.

Тундачи — бадтар азоб!

Расволик, шармандалик!

Биз турган қишлоқларга

Қиз қидириб уч отлиқ
Аравада чопарлар
Келар эди кечаси!
Бир-биримизни у пайт
Танимай қолар эдик,
Кўзимиз ерга боқар;
Тилларимиз тутилиб,
Номусдан индаёлмай,
Сўз айтолмай қолардик.
Индамай ичишардик,
Индашмай ўпишардик,
Индашмай сўкишардик.
— Буни гапирмаёқ қўй!
Биздагиси бадтарроқ!—
Деди қўшни волостдан
Ем-ҳашак ортиб келган
Бир деҳқон сўз қистириб.
(Мухтожлик шунчаларки,
Етилмаган пичанни
Урибди-ю ортибди,
Бозорга элтмоқда!)
— Бизнинг бекамиз бўлмиш
Гертруда Александровна —
Ким дағал сўзлаб қўйса,
Аёвсиз калтакламоқ,
Адабин бермоқ бўлди.
Ростдан то акиллашни
Қўймагунча урдилар.
Мужик акилламаса —
Жони бўғзига келар!
Индамаслик ҳам — азоб!
Жондан ҳам безор бўлдик!
Эрк олган кунда бўлса,
Байрамдаги сингари
Тўйгунча сўкишдик-а!
Ҳаттоки, ўша кун
Қўнғироқдай гувлаган
Бизнинг у сўкишлардан
Хафа бўлди поп Иван.
Бирин-кетин шундоғам
Ғалати саргузаштлар
Айтила бошладики...
Ажабланиш не ҳожат?

Сўз ахтариб, олисга
Бориш ҳам керак эмас,
Ҳаммасин ўзи кўрган,
Елкасида кўтарган.
Елкасига ёзилган —
Ўз умрининг қиссаси.

«Бир таажжуб воқеа
Бўлиб ўтди бизда ҳам,
Ундақаси бўлмайди!»
Чеккасидан қоп-қора
Ва ўсиқ соқол қўйган —
Новча бақувват йигит
Гапни бошлади шундоқ.
Бу йигитнинг бошида
Чамбарак шляпа-ю,
Шляпада белги бор.
Эгнида қизил нимча,
Унтача оқ тугмалик.
Чолвори канопдану,
Кавуши — чипта кавуш.
Бу йигит — шу туришда —
Дарахтга ўшар эди.
Гўё, шўх чўпон бола
Бўйи етган жойгача
Пўстлоқ қўймай шилгану,
Баландроғи — қолган соғ;
Тепароғида бўлса,
Қарга ҳеч ҳазар қилмай
Ин қурса арзигулик.)
— Қани, хўш, оғайнижон,
Ҳикоянгни давом эт!
«Тўхтанг-чи, чекиб олай!»
У тамаки чекаркан,
Власдан секингина
Сўради етти сайёҳ:
— Бу бетаъсир ким ўзи?
«Жафокаш мусофир-да.
Келиб, шу бизнинг волость
Ҳисобига ўтганди.
Барон Тизенгаузенда
Хизматкор бўлган экан,
Отини сўрасангиз—

Викентий Александрович.
Сакраб, жиловдорликдан
Деҳқончиликка ўтди.
Лақаби ҳам: «Жиловдор»
Ўзи бақувват, лекин —
Оёқлари бедармон,
Доим қалтираб турар.
Хўжайиннинг хотини
Тўрт отни қатор қўшиб,
Қўзиқорин тергани
Қаретада бораркан...
Айтади! Қулоқ солинг!
Мақтагулик эси бор,—
Зағизгон тухумини
Еган бўлса эҳтимол!»*
Викентий Александрович
Чамбарак шляпасин
Тўғрилаб. гапга тушди.

ВАФОДОР ҲАМ МАҚТОВЛИК МАЛАЙ ЯКОВ ҲАҚИДА

Бўлар эди паст насабдан бир хўжайин,
Сотиб олган пора пулға кичик қишлоқ,
Ўттиз уч йил яшар четга ҳеч чиқмайин,
Аччиғ шароб ичар, ўжар ҳам бебошвоқ.
Очкўз, зиқна... дворянларни суймас эди,
Синглисига борар фақат ичмоққа чой.
Туғишганга ҳатто жиндак куймас эди,
Унга қарам деҳқонларнинг ҳолига вой!..
Тўйдан кейин беваж уриб ўз куёвин,
Қип-яланғоч ҳайдаб солди қиз икковин.
Яков деган унга ҳам қул, ҳам хизматкор,
Ҳам мақтовлик, ҳам вафодор,
Қоқ тишига тепиб доим берар озор!
Хўжайинга жон аямас хизматкорлар
Баъзан-баъзан ит сингари кўп беорлар;
Жазо оғир, калтак оғир бўлган сайин,
Унга яхши кўринади терс хўжайин!
Шундоқларнинг бири эди Яков ёшдан,

* Эси бутун бўлмоқлик учун зағизгон тухумини ер эмишлар (Автор
аёқди).

Пасткашликдан хурсанд эди аввал бошдан:
Хўжайинни сийлар, сақлар, фармонбардор.
Ҳам жиянин аллалайди... не армон бор!
Шундай қилиб қаридилар иккови ҳам,
Хўжайиннинг оёғига тегди касал.
Кўп боқтирди, лекин иллат бўлмади кам!
Бас, ишратлар, қийқириқлар... Чол ётар шол!
Кўзлари-ку равшан ҳали,
Юзлари ҳам чаман ҳали,
Қўллари ҳам юмри, семиз, қандай оппоқ,
Лекин, кишан урилгандай икки оёқ!

Ётар эди заминдор тек тўн ёпиниб,
Шум қисматин қарғар... Жилмас Яков қарол:
Хизмат қилар вафодор қул нақ топиниб,
Дўстим, иним — атар уни ётолоқ чол. —
Қиш ҳам, ёз ҳам икков бирга — бою малай.,
Қарта ўйнар кўп вақт... Кўнгил очиш учун —
Чол сингисин йўқлаб борар икков талай,
Ун-ўн икки чақиримлаб ёгинсиз кун,
Яков уйдан даст кўтариб чиқар олиб:
Урар, чирмар... Аравада элтар узоқ,
Кампирга олиб келар қайта солиб,
Мана шундай яшардилар икков иноқ.

Йигит бўлди Яков жияни, оти — Гриша,
Чолга бошин букиб айтар: «уйланаман!»
— Қайлигинг ким экан, қани, хўш?— «Ариша!»
Чол дер: «Бас қил! Йўқса сени ўлдираман!»
Аришага кўз тикканди, ўйларди чол:
«Оёғимга тангри тезроқ берсин шифо!»
Жиян учун кўп ўтинди шўрлик қарол
Аскарликка жўнатди тез чол бедаво.
Шундай қилиб — ҳам қули, ҳам хизматкорин,
Ҳам мақтовлик, вафодорин
Жуда қаттиқ ранжитди чол хўжайини.
Шундан кейин қўзиб кетди қарол жини!
Нуқул ичар... Чол Яковсиз қийналарди,
Кимки хизмат қилса — сўкар, расво! Аҳмоқ!
Ҳаммасида кўпдан буён бор ўч дарди,
Қўрс гап айтар, ўч олишар, пайти шундоқ!
Чол ўтинар, баъзан қопар худди кўппак,
Шундай қилиб, бир-бир ўтди ўн беш кун ҳам.

Вафодор қул қайтди бирдан аввалгидак...
Қўш букилар, таъзим қилар шўрлик қарам.
Оёқсизга кўнгли ачиб келган эмиш:
Ҳндан бошқа ким куярмиш бойга шунча?
Эсдан чиқсин аёвсизлик ва ўтган иш,
Бўйнимда бут ўз қабримга то киргунча!»
Тағин ётар заминдор тек ёпиниб тўн,
Утиради бой пойнда — жилмас қарол.
Дўстим, иним — атар тағин содда-ю, жўн.
«— Хафасан-ку, Яша?»— Йўғ-а, шайтон баттол!
Қўзиқорин тизди ипга икков анча.
Тағин қарта ўйнашдилар, чой ичдилар.
Ичимликка желак, олча солди қанча.
Овунгани сингил уйига кетишдилар.

Чол чекарди, чўзилганди бепарвороқ,
Кўнгли очар, яшил ўтлоқ, очиқ ҳаво.
Сўзлагуси келмас, Яков қўрсу чатоқ.
Титрамоқда қўлидаги жилов бежо.
Чўқинади: «Бас, эй малъун! Қоч, эй шайтон!»
Пичирлайди: «Ўлиб кет-э!» (алдар иблис)
Кетишмоқда... ўнг тарафда хилват ўрмон,
Қадим номи — Шайтон жари... пастқам, олис!
От бошини Яков ўшал жарга бурар,
Чол довдираб сўрар: «Қаён, ахир қаён?»
Жавоб бермас Яков; отлар секин юрар,
Талай чақирим ўтар — йўли жуда ёмон.
Чуқур-чандир, синган дарахт, оқар тошқин
Жар тагида... шувуллайди қарағайзор...
Отлар тўхтар — нари юриш ортиқ қийин,
Қарағайлар турарди зич, гўё девор.
Қирин боқмас Яков бу вақт лол чолига,
Отларини аравадан чиқармоқда.
Титроқ, рангпар, жон аямас қаролига
Сўз қотмоқда, ялинмоқда, ёлвормоқда.—
Ваъдаларни тинглаб Яков кулди қўпол:
«Ўлдирмоқчи эмишман-а? Қўрқмагил, бас!..
Қўлимни ҳам булғатмайман, билиб қўй, чол!
Йўқ, ўлмайсан! Ажал сенга келган эмас!»
Урмалади Яков улкан қарағайга,
Жиловини берч боғлади баланд жойга,
Чўқинди-ю, кўз ташлади қуёш томон,
Ҳам сиртмоқда берди у жон!..

Яратганга не ҳам дейсан! Бой лол қолар,
Тепасида чайқалар қул бир текис, жим.
Тўлғанар чол, ҳўнграр, додлар, айҳой солар,
Акси садо... лекин жавоб бермас ҳеч ким!

Бўйнин, чўзиб, додлар нафас ўтган сари,
Бақириги бенаф, келмас эди биров.
Оқ кафанга ўралганди Шайтон жарни,
Тунда тушар бунда қалин шудринг, қиров.
Тим қоронғу! Учар, тинмас гала бойқуш,
Қанотларин кенг-кенг ёзиб, ерга урар.
Эшитилар от барг еган карт-карт товуш,
Қўнғироқлар секин жаранг бериб турар.
Чугунканинг* кўзларидай ёнар ёрқин —
Ана қўш кўз, мисоли чўғ, юм-юмалоқ.
Учар тағин бир гала қуш солиб шовқин,
Бутоқларга қўнар бари — эмас йироқ.
Яков узра бир қарғанинг қағиллаши!
Эҳа! Кўп-ку!.. Юз чамали... Ол-ҳа, ейсан!..
Кишт-киштлар чол... Янграр таёқ тақиллаши...
Дўқ урар чол... Яратганга не ҳам дейсан!

Чол кечаси жар тагида ётди шундоқ,
Қушлардану, бўрилардан қўриб ўзин.
Ногоҳ овчи кўриб қолди эртаси-ёқ.
Қайтар экан, йиғлаб айтар манов сўзин:
«Гуноҳқорман, гуноҳқорман! Беринг жазо!»
Сен — чол, Яков хизматкорни,
Жон аямас: вафодорни —
То қиёмат унутмассан — асло, асло!

«Гуноҳ! Гуноҳ!» шу овоз
Янгради тўрт тарафдан:
«Эсиз Яков! Чолга ҳам
Ичинг ачиб кетади.
Қандай жазо ўйлабди!»
«Ачин!» дейди биттаси.—
Тағин ўшандоқ уч-тўрт
Қўрқинч қисса тинглашиб,
Ким ҳаммадан гуноҳқор?
Деган сўроқ устида

* Чугунка — паровоз.

Сўз талашиб кетдилар.
 Бири дер: «Арақфуруш!»
 Бири дер: «Зодагонлар!»
 Узгаси: «Мужиклар!» дер.
 Бу — Игнатий Прохоров —
 Киракаш, сипоҳ, кам гап,
 Узига тўқ бир деҳқон.
 У кўлни кўрган эди,
 Вилоятни батамом
 Айланиб чиққан эди.
 Қулоқ солмоқ лозимди,
 Лекин, лапашангкентнинг*
 Жаҳли шундоқ чиқдики,
 Игнатни бир оғиз ҳам
 Сўзлагани қўйган йўқ.
 Айниқса Қлим Яковлев
 Жиннилигин бошлади:
 «Сен — аҳмоқ экансан-ку!»
 — Аввал қулоқ солсанг-чи...
 «Аҳмоқсан-да...»
 Ҳар қалай,
 Узим кўриб турибман,
 Асти аҳмоқ ўзингиз!»—
 Деди шу пайт Еремин —
 Савдогарнинг укаси,
 Айтиб қўйди қўпол сўз,
 Узи ҳам олибсотар;
 Нимаики учраса,
 Бузоқми, чипта кавуш,
 Итузумми, барибир.
 Сотиб олгувчи эди;
 Айниқса ўлпон пайти,
 Лапашангкент бор-йўғин
 Бозорга элтганида,
 У қулай фурсат пойлаб,
 Арзон сотиб олишга
 Жуда ҳам уста эди.
 — Жанжал-ку бошладингиз,
 Лекин маъни чиққан йўқ!
 Ахир ўйлаб кўринг-да!
 Энг гуноҳкор ким бўлди?—

*Бу ерда аҳоли кўда тутилади.

«Хуш, ким ахир? Сен айт-чи!»
— Кимлиги жуда аниқ:
Йўлбосарлар гуноҳкор!
Клим жавоб айтади:
«Сиз — қарам бўлмагансиз,
Крепостной бўлмагансиз,
Крепостнойлик азоби
Бошингизга тушмаган!
Ҳамёнинг тўлибди-да!
Қайга борма, кўзингга
Йўлбосар кўринади,
Талон — алоҳида гап,
Бу суҳбатда эслама!»
— Қароқчи-қароқчининг
Енини олаяпти!—
Деди жаллоб, Клим-чи,
Ирғиб, ўрнидан турди,
Жаллобнинг нақ оғзига
Мушт уриб деди: «Елвор!»
— Улдим дейвер бўлмаса!
Жаллоб ҳам мушт туширди.
— Жанг мундоқ бўлибди-да!
Оббо азаматларей!—
Дехқонлар тисланишди.
Ҳеч ким гиж-ғижлаган йўқ,
Ажратиб ҳам қўйган йўқ.
Мушт тушарди дўл каби:
«Улдираман! Уйингга
Хат ёзгин — ўлмай туриб!»
— Улдираман! Поп чақир!—
Ахири Клим Лавин —
Жаллобни хиппа бўғиб
Сочини юлиб, тортиб,
Эгди ўз оёғига,
Ҳам деди: «Қани, эгил!
Оёғим ўп, тавба қил!»
— Бўлди, бас!— деди жаллоб
У дилозор бўғзидан —
Қўлини олди Клим,
Ғўлага ўтирди у,
Қаттакон, катак-катак
Дастрўмолини олиб,
Юзин артаркан деди:

— Сен устун келдинг, тўғри.
Ажабланмоқ не ҳожат?
Сен қўш ҳам ҳайдамайсан,
Сен ўроқ ҳам ўрмайсан,
Ҳунаринг — от табиблик,
Ялло қилганинг қилган,
Нега кучинг ошмасин?
(Деҳқонлар кулишдилар.)
— Тағин муштлашмайсанми?—
Деди кеккайиб Қлим.
— Бўлмасам-чи! Келавер!
Узун, мовут чакмонин
Эҳтиёт билан ечиб,
Кафтига туфлади-ю
Тайёрланди жаллоб ҳам.

«Гуноҳкор лабларимни
Очишга навбат келди:
Эшитинг! Қулоқ солинг!
Яраштириб қўяман!»
Деди шу пайт Ионушка
У ҳамма вақт индамай,
Уҳ тортиб ва чўқиниб,
Сўз тинглаб ўтирганди,
Ювош тақводор эди.
Савдогар хурсанд бўлди;
Қлим ҳам индаган йўқ,
Ҳаммаси ўтирдилар,
Сув қуйгандай жимжитлик.

II. САЙЕҲЛАР ВА ХУДОЖУИЛАР

Уйсиз, уруғ-аймоқсиз,
Тентираган одамлар —
Оз эмас Русияда,
Улар қўш ҳайдашмайди,
Уроқ ҳам ўришмайди,
Мита, сичқондан тортиб —
То бесаноқ аскарни
Тўйдиргувчи каттакон
Нонхонадан ейди нон.
Омборни тўлдиргувчи —

Ўтроқ деҳқон бўлади!
Бутун-бутун қишлоқлар
Қузда, унумли касбдай,
Гадойликка кетиши —
Халққа маълум бўлса ҳам
Садақа беришади!
Халқ виждонда ўйларки;
Бу — алдаб ейиш эмас,
Бу бахтсизлик балоси!..
Қўп вақт тақводор кампир —
Ўғри чиқиб қолади;
Ҳожисимон дайдилар —
Мозорбосди нон учун,
«Марьям кўз ёши» учун —
Аёлларнинг йигирган
Ипларин ўлжа қилар.
Кейин маълум бўларки —
Ўша ҳожиман деган
Тройци-Сергиядан
Нарига ўтмаган ҳеч!
Алдашса ҳам, барибир,
Садақа беришади!
Бир чол қўшиқчи борди,
Ажойиб куйлар эди,
Халқ уни севар эди;
Қрутне-заводи деган
Қишлоқда, ўша маҳал,
Оналар розилигин
Олиб, бир талай қизга
Куй ўргата бошлади;
Қўшиғи — диний қўшиқ!
Қиш бўйи сулув қизлар
Чол ёнидан чиқмасдан
Саройда* ўтирдилар;
У ердан куй янграрди,
Аммо, кулги-ю қий-чув
Эшитиларди кўпроқ.—
Ахири не бўлди денг?
Қўшиқ ўргатмабди чол,
Ҳамма қизни бузибди.
Шундай корчалонлару,

* Сарой—бедахона ёки янчилмаган бугдой турадиган катта уй.

Шундай усталар борки,
Бекаларга дарровоқ
Еқиб туша қолади:
Хотин-халаж орқали
Аввал чўрихонага,
Кейин нақ бегойининг
Хонасига йўл топар!
Шундан сўнг кўрасизки,
Қўлида талай калид —
Шилдиратиб, ҳовлида
Кезар хўжайин каби,
Деҳқон юзига туфлар;
Художўй кампирни-чи,
Эгар қўчқор шоҳидай!
Уша дарбадарларнинг
Ўзгачалари ҳам бор,
Халқ буни аён кўрар.
Черковларни қурган ким?
Монастирь косаларин
Лиммо-лим тўлдирган ким?
Баъзиси бор — кишига
Яхшилик қилмайди-ю,
Емонлик ҳам қилмайди.
Баъзисин тушунмайсан.
Фомушка деган бири
Элу юртга таниғлиқ:
Танида икки путдай
Риёзат кишанлари,
Қишу ёз яланг оёқ.
Нуқул довдираб юрар,
Лекин тақводор яшар:
Бошида тахта-ю, тош,
Овқати-чи, қуруқ нон.
Уни ҳайрон қолдирар,
Эсидан чиқмас асло —
Кропильников деган
Эски диндор бир киши,
Ўзи чол, бутун умри —
Гоҳ эрқда, гоҳ қамоқда.
Усолово дейдиган
Қишлоққа келибди-ю,
Динсизлар, деб ҳаммани
Уриша кетибди чол.

Гуноҳдан ариш учун
Урмонларга чорлабди.
Миршаб шу ерда экан,
Барини эшитибди:
— Сўроққа олиб юринг!—
Чол бўлса тик айтибди:
«Сен Исо душманисан,
Бединлар элчисисан!»
Юзбошию, оқсоқол
Кўз қисишибди чолга:
— Эй, бош эг!— Қулоқ солмас!
Қамоққа жўнатибди,
Чол бошлиқни сўкибди,
Аравада тик туриб,
Қишлоқиларга дебди:

«Шўрликлар; шўрлик бошлар
Тағин адоқ бўласиз!
Жулдурвоқи эдингиз —
Қип-яланғоч қоласиз,
Қамчи-ю гаврон билан
Уришган бўлса аввал,
Темир чивиқлар билан
Уришар сизни бу гал!..»

Қишлоқилар чўқинди,
Бошлиқ жарчини урди:
«Ерусалим судини
Эслайсанми, лаънати!»
Аравакаш боланинг
Тизгини тушиб кетди,
У жуда қўрққан эди,
Сочи тиккайган эди!
Қарангки, чол айтгандек,
Худди эртасигаёқ
Аскарлар етиб келди:
Устой деган ёнма-ён
Қишлоққа солдат тушди.
Терговлар! Қалтаклашлар!
Алғов-далғов бошланди!
Йўл-йўлакай Услово
Қишлоғи ҳам қолган йўқ,
Кўргилигин, кўрдилар:

Терс чол пайгамбарлиги —
Сал қолдики юз берса.

Ефросиньюшка деган
Шаҳарлик бева аёл
Халқ эсидан чиқмас ҳеч:
Тангрининг элчисидай
Нақ вабо келган йили
Пайдо бўлди у кампир,
Қасалларни эмларди,
Улганини кўмарди,
Гиргиттон бўлар эди.
Деҳқон аёллар унга
Чўқингудай севарди...

Эй сен, нотаниш қўноқ!
Эшик қоқиб кела бер!
Ким бўлсанг ҳам майлига,
Қишлоқи эшигини
Дадил қоқиб, киравер!
Тубжой деҳқон кўнгилчак,
Сендан шубҳа қилмайди;
Тўқ ва бой одамлардай —
Нотанишни кўрганда,
Ғариб, ювош келганда,
Уғри эмасмикан, деб,
Деҳқон ўйламайди ҳеч.
Аёллари бўлса-чи,
Қўноқ келса — суюнар,
Қишда, бутун уй ичи —
Қора чироғ ёнида
Утириб ишлашади,
Йўловчи қисса айтар.
Ҳаммомда хўп ювиниб,
Ўз қошигини олиб,
Табаррук қўли билан
Тўйгунча, терлаб-пишиб
Балиқ шўрвани ичар.
Озроқ ичган арақ ҳам
Баданин жимирлатар,
Гап — дарё бўлиб оқар.
Уйда ҳеч ким қимир этмас,
Ҳамма қотиб қолгандай:
Ямаётган чориги

Тушар чолнинг қўлидан:
Моки ҳам чиқ-чиқ этмас,
Дастгоҳда тўқиётган
Аёл ҳам, анча бўлди,
Қўноққа қулоқ солар:
Шу уйнинг тўнғич қизи —
Евгеньюшка ағрайиб,
Чимчилоққа жуволдиз
Санчиб олди-ю, билмас.
Оғриғини ҳеч сезмас,
Бўртмасидан қон оқар,
Тикиши тиззасидан
Ерга тушиб кетгану
Кўзларин катта очиб,
Ўтирар жим ва ҳайрон...
Гўдаклар ҳам тиқ этмас,
Архангельскдан нари ---
Музларда мудрагувчи
Айиқ балиқлар каби,
Юз тубан ётиб олиб,
Қарашар сўрилардан.
Юзлари кўринмайди,
Сочлари осилгану,
Юзларин тўсиб турар;
Юзларнинг сўлғинлигин
Айтмасак ҳам бўлади.
Тўхтаг! Йўловчи ҳозир
Афон қиссасин айтар:
Исёнчи — монахларни —
Турклар олдига солиб,
Денгизга ҳайдашганин,
Монахлар бўйсуниб,
Юзлаб фарқ бўлишганин,
Айтиб тамом қилмоқда...
Ваҳимали пичирлашар,
Кўзларда қўрқув ва ёш!
Қўрқинч фурсат ҳам келди,
Уй бекасин урчиғи
Тиззасидан юмалаб
Ерга ҳам тушиб кетди.
Васька* ҳам пойлаб туриб,

* Васька—мушук

Сакради урчуқ томон!
Ўзга вақт бўлса эди,
Ўйинқароқ, шўх Васька
Балога қоларди-я,
Ҳозир ҳеч ким пайқамас:
Абжир панжасин чўзиб,
Урчуққа тегди аввал,
Кейин сакрашга тушди,
То йигирилган ип тугал
Чуволиб бўлгунича
Юмалай берди урчуқ,
Биттаси ҳам кўрган йўқ.

Деҳқоннинг хонадони —
Келиб-кетиб юргувчи
Ғариблар қиссасига
Қандай қулоқ солганин
Ким кўриб юрган бўлса,
Тушуниб оладики:
На меҳнат, на заҳматда,
На мангу ташвишларда,
На қуллик кишанида,
Нада қовоқхонада
Рус халқи учун ҳали
Чегара қўйилганмас:
Унинг олдида кенг йўл!
Кўп замон экилган ер —
Унум бермайин қўйса,
Ўрмон теварагидан
Парча-парча ер ҳайдар.
Бу ерда иш еткулик,
Ҳар қалай янги шудгор
Ўғит сочмасанг ҳамки
Мўл-тўкин ҳосил берар...
Рус халқининг қалби ҳам
Ўша эзгу тупроқдай..
О, экинчи! Кел тезроқ!..
Бояги Ионушка —
(Ляпушкин ҳам ўша)
Лалашангкентга кўпдан
Келиб-кетиб юрарди.
Художўй бу саёқдан
Деҳқонлар жирканишмас,

Балки ҳар ким энг олдин
Меҳмон қилишни кўзлаб
Ўзаро талашарди.
Уларнинг жанжалини
Ляпушкин ўзи ечарди:
«Эй! Хотинлар! Тез Исо
Суратин олиб чиқинг!»
Олиб чиқишар эди;
Ҳар сурат қаршисида
Иона ер ўпарди:
«Талашманг, қайси бири
Еқимтой кўз ташласа,
Ушанга эргашаман,
Тангрим ўзига аён!»
Кўп вақт ғариб бир сурат
Кетига тушарди-ю,
Ғариб уйга борарди.
Шундан сўнг ўша уйнинг
Ҳурмати ошиб кетар,
Тугунчаклар, товарлар
Кўтарган хотин-халаж
Шу уйга чопишарди.
Иона илтифотидан
Ўша ғариб, қашшоқ уй
Тўлиб-тошиб кетарди,
Бу гал ҳам Ионушка
Ихлос билан чўқиниб,
Шошилмай ва говурсиз,
«Икки улкан гуноҳкор»
Ҳикоясин бошлади:

ИККИ УЛКАН ГУНОҲҚОР ТУҒРИСИДА

Яратганга ёлворайлик-да,
Қадим нақллардан қилайлик баён;
Соловкада айтиб берганди
Питирим аталган монах бир замон.

Ун икки қароқчи бўларди бир вақт,
Қўрбошиси эди Кудеяр.
Қанчалаб христиан қонини тўкар,
Қанча бегуноҳга берарди озор.

Талай молу давлат жамғаришганди,
Кун кўришар қалин ўрмонда хушҳол,
Кўрбоши Кудеяр Киев томондан
Ўнгариб келганди бир соҳибжамол.

Кундуз маъшуқаси билан овуниб,
Кечаси бошларди босқину талон,
Қароқчининг дилида тангри
Инсоф уйғотибди ногаҳон.—

Уйқуси қочибди; жонга тегибди —
Мастлик, базм, қон тўкиш, ғорат ва босқин.
Ўликлар кўлкаси келишар экан
Саноксиз кўшиндай оқин ва оқин.

Узоқ олишганди, яратганига
Терслик қилган эди у йиртқич одам,
Ахир маъшуқасин олди бошини,
Ўлдирди тиғ тортиб ясовулин ҳам.—
Евуздан зўр келди виждон азоби,
Тарқатиб юборди ўз тўдасини.
Йиққан мол-мулкини берди черковга,
Тол тагига кўмди дудамасини.

Кейин, гуноҳлардан пок бўлайин, деб,
Эзгу сағанага йўл солди узоқ,
Тентираб, топиниб, ғовға қилди кўп,
Лекин, барибир қалбин титарди қийноқ.

Монах жандасида — қариганида
Ўз уйига қайтди ахир гуноҳкор,
Ўрмонда, қадимий эман тагида
Холий бостирмада топди у қарор.

Кеча-кундуз бирдай ибодат қилар,
Гуноҳим кечир, деб сўрар худодан,
Майли, таним чексин риёзат, лекин,
Жонимни қутқазгин ўзинг балодан.

Тангри раҳми келди — заҳматлар учун
Қутилмоқ чорасин бунга қилди пеш:

Чол кечаси бедор топинар экан,
Кўз ўнгида пайдо бўлди бир дарвеш;

У деди: «Тангрининг хоҳиши экан,
Эман таги сенга бошпана бу гал,
Ўша дудамангни қўлга ол тагин.
Кесмоққа бошлагин эманни тугал.

Бу заҳмат ҳам сенга кўп оғир бўлур,
Аммо заҳмат учун олурсан инъом:
Эман ағдарилиб тушган куниёқ
Гуноҳ бўғовлари узилур тамом!»

Эманни ўлчашга тушди шўрлик чол,
Эман йўғонлиги келди уч қулоч.
Дуо ўқиб, кеса бошлади дарҳол,
Дудамасин ишга солди ноилож.

Кесар заранг дарахт тагини бир-бир,
Тангрига шукрона куйлар дам-бадам,
Йиллар ўтмоқдалар аста, кетма-кет,
Иш ҳам аста олдга ташлашда қадам.

Эман йўғон эди, паҳлавон эди,
Нима ҳам қиларди ожиз, ҳаста чол?
Темирдек қайрилмас куч керак, ахир,
Ҳам йигитлик керак, чол-чи бемажол!

Кўнглида бир шубҳа туғилиб яширин,
Аста кесар экан, эшитар овоз:
«Нима қиляпсан бунда, эй кекса?»
Бир чўқиниб олди чол ҳам туриб ғоз.

Кўз солиб кўрдик — ўнгида турар
Пан Глуховский — тагида бедов,
Пан — бадавлат, машҳур ўша ёқларда,
Унга бас келардай йўқ эди биров.

Унинг баттоллиги, зolimлигидан,
Қилмишидан бу чол хабардор эди;
Ҳам гуноҳкор панга сирини очиб,
Панду насиҳатдан талай сўз деди.

Пан-чи, кулиб қўйди: «Кўп вақт бўлдиким,
Тавбага ишонмай қўйганман тақир,

Менинг ёқтирганим дунёда фақат:
Олтин, сулув хотин, обрўй ҳам чағир.

Чол, мендақа яшаш керак оламда:
Заптимда жон берди қанча қул, қарол;
Қийнайман, бўғаман, дорга осаман,
Барибир ухлайман тинч ҳам бемалол!»

Дарвеш чолда худди мўъжиза бўлди:
Туйди бир қутурган ғазаб, ҳаяжон,
Глуховскийга ташланди дарров,
Юрагига ханжар санчди беомон.

Қонига белашган пан ҳолдан тойиб,
Эгари устига қулаган замон —
Улуғвор эман ҳам қулаб тушди-да,
Янғироқларидан титради ўрмон.

Эман қулади-ю, чол топди нажот,
Ариди гуноҳу, ташвишлар бари.
Яратганга ёлворайлиқки:
Нодон бандалармиз, ёрлақа, тангри!

III. ЭСКИСИ ҲАМ, ЯНГИСИ ҲАМ

Иона ўз нақлини
Тугатди-ю чўқинди;
Халқ жимжит ўйланарди,
Бирдан жаллоб айқириб,
Ҳамманинг ўйил бўлди:

«Эй, сиз мудроқ макиёнлар!
Паром, ҳа тезроқ, паром!»*
— Тонг отгунча, юз айқир,
Барибир — паром бўлмас!
Қайиқчилар кундуз ҳам
Ўтгани қўрқишади,
Паромлари ярамас,
Сабр эт! Кудеяр ҳақида...
«Паром! Па-ром! Паром! Ҳов!»
Араваси ёнида

* Паром—дарёдан от-арава ва юк ўтказувчи ясси қайиқ.

Овора эди жаллоб,
 Аравага боғланган
 Сигирини тепди бир;
 Араваси ичида
 Товуқлар қақ-қақларди,
 Уларга қараб деди:
 «Эси пастлар! Бўлди! Бас!»
 Бузоқ ҳам калтак эди
 Худди қашқа жойидан.
 Саман от сағрисиға
 Босиб қамчи урди-ю
 Қўзғалди Волга томон.
 Йўл устида юзар ой,
 Уша ой ёруғида —
 Жаллобдан ҳеч қолишмай,
 Чопар эди сояси —
 Шундоғам ғалатики!..
 «Муштлашдан бош тортди-я?
 Сўз талашайин деса,
 Талашар сўз қолган йўқ.—
 Деди Влас:—«Эй, тангрим!
 Зодагон гуноҳи улуғ!»
 — Улуғ, лекин барибир,
 Деҳқонникидай эмас.—
 Игнатий Прохоров
 Шу сўзни айтди такрор,
 Чидами қолмаганди.
 Қлим тупуриб, деди:
 «Гапирмаса — ўлади!
 Ҳар кимнинг ўз орзуси,
 Бизнинг зағчага бўлса,
 Ўз учирмаларидан —
 Азизроқ ҳеч нима йўқ...
 Қани, хўш, айта қолгин,
 Қандай зўр гуноҳ экан?»

ДЕҲҚОН ГУНОҲИ

Сўққа бош бир адмирал денгизда юзар эди,
 Денгизда юзар эди — кема юргизар эди,
 Ачаково ёнида турклар билан қилди жанг,
 Шикаст еб ҳам енгилиб, душман ҳоли бўлди танг,

Шундан кейин малика берди катта армуғон
Яъни, каттакон ер-сув ҳам расо саккиз минг жон.
Уша катта мулкида, ялла айтиб, хотиржам,
Ўз умрини ўтказди сўққабош адмирал ҳам,
Уларкан, Глеб деган оқсоқолга адмирал
Олтин қутича бериб, деди: «Ҳой, сен-оқсоқол!
Қутичани йўқотмай, эҳтиёт сақлагайсан,
Бу олтин қутичада менинг васиятим бор:
Крепостной — қулликдан ҳаммани бўшатдим ман,
Яъни саккиз минг жонга бердим эрку ихтиёр!»

Сўққабош у адмирал тобутда ётар бу кун,
Узоқ бир қариндоши шошиб келди дафн учун;

Дафн этди-ю, унутди! Чақирди оқсоқолни,
Уни кўп гапга солди, ўсмоқчилаб гап олди;
Ҳамма сирни билди-ю, айнитди Глеб — чолни,
Эрк берди, алдаб-сулдаб, охир терс йўлга солди.

Глеб — очкўзроқ эди — гапга учди, алданди,
Васиятнома ёнди!

Ун йиллаб ўша ёвуз, то сўнгги вақтгачайин,
Саккиз минг жон устидан бўлиб турди хўжайин,
Уруғ-аймоғи билан, шўрли халқ ҳолига вой!..
Шўрли халқ ҳолига вой! Сувга кетди сойма-сой!
Ҳар қандай гуноҳни ҳам кечирар эмиш худо,
Аммо сотқин гуноҳи кечирилмайди асло!
Ҳой, мужик! Мужик! Мужик! Сенинг гуноҳинг

Шу сабабдан бошингда доимо ўйнар таёқ!

зўрроқ,

Аччиғланган ва дагал
Игнатий ўз гапини —
Оқариб ва бақариб,
Шу ерда қилди тамом.
Аламон ирғиб турди,
Хўрсинди ҳамма бирдан.
Эшитилди шундай гап:
«Дехқон гуноҳин қаранг!
Чинакам қўрқувдай-а!»
— Чинакам: умр бўйи
Қийноғу азоб, эвоҳ..
Деди оқсоқол ўзи,

Уни яна босди ғам;
Влас яхшилик кунга
Умид боғламас эди;
Ғамга ҳам, севинчга ҳам
Тез берилиб кетарди,
Кўнгли бўш ва куюнчак.
«Зўр гуноҳ, оғир гуноҳ!»
Деди ғуссалик Қлим.

Волга қирғоғидаги
Ойдинда ёруғ сайхон
Бирдан ўзга тус олди;
Кўкраклари керилган,
Гурс-гурс қадам ташлаган
Одамлар ғойиб бўлди;
Тўйиб нон емаганлар,
Тузлик ош ичмаганлар —
Ялқовлар қолди тагин;
Буларни эндиликда
Хўжайини ўрнига —
Қалтаклайди мингбоши;
Қаҳатчилик хавфи бор:
Чўзилди қурғоқчилик;
Булар камлик қилгандай,
Фирибгару ялмоғиз
Савдогар ҳам бир бало!
Лапашангкент кўз ёши,
Оғир меҳнати билан
Топилган қатронга ҳам
Баҳони қирқаман, деб,
Мақтанади савдогар;
Қирқса — ихтиёрида,
Кейин таънаси ҳам бор:
«Нега ортиқ тўлайин?
Молингиз — бехарид мол,
Ўзингиздан офтобда
Нақ қарағай сингари
Қатрон эриб оқади!»

Тагин таги йўқ жарга
Қулагандай шўрликлар,
Жим бўлиб, ҳолдан тойиб,
Юз тубан чўзилдилар,

Юз тубан чўзилишиб,
Узоқ уй ўйлашдилар.
Ва бирдан куйлашдилар.
Булут босиб келгандай,
Секин-секин ва чўзиқ
Оқар эди сўзлари.
Шундоқ куй тўқишдики,
Бизнинг сайёҳлар дарров
Уқиб, ёдлаб олдилар:

ОЧАРЧИЛИК ЯЛЛАСИ

Тик турар деҳқон —
Аста силкинар,
Сал юрар деҳқон —
Нафаси тинар.

Шишган, ранги оқ,
Дардга мубтало,
Қийнаган қийноқ,
Ҳасрату бало.

Мастда ҳам бундоқ
Учиқ ранг бўлмас.
Шишадай, очқоқ,
Сўлиқ ранг бўлмас.

Юрар — ҳарсиллар,
Юриб, мудрайди.
Жавдари томон
Ўзин судрайди.

Экин бошида
Ҳайкалдай қотар,
Имиллаб, зўрға
Қўшиғин айтар:

«Жавдари — она!
Етил, пишгин бот!
Экканинг менман —
Шўрлик Панкрат.

Нақ тоғдай уйиб,
Бутун нон ейман,

Тепадай уйиб,
Сузма нон ейман.

Ейман бир ўзим,
Барини ейман.
Онам сўраса,
Ўғлим сўраса,
Нари тур, дейман».

«Вой, отажон, очикдим!»
Деди секин бир мужик,
Халтасидан бир бурда
Нон топиб, ей бошлади.
-- Товушсиз куйлашару,
Аммо эшитган сайин
Танга титроқ тушади!
Деди ўзга бир мужик.
Дарҳақиқат, товушсиз —
Лекин дилдан ўртаниб,
Ўзларининг қўшиғин —
«Очарчилик ялласин»
Куйларди Лапашангкент.
Шундоқ куйлашар экан,
Биттаси тикка туриб,
Ўша бедармон мужик,
Оч, суст ва нимжон мужик --
Қандай судралди йўлда,
Қандай чайқалди елда —
Кўрсатиб бермоқдайди;
Ўша мужик сингари
Имиллар, зўрға юрар,
Сўлғин ва жиддий эди...
«Очарчилик ялласин»
Куйлашиб бўлишди-ю,
Худди калтак егандай,
Тенгсалиб, чайқалишиб,
Турна қатор бўлишиб,
Челак томон келдилар,
Ичдилар бирин-кетин.

«Дадилроқ!» деди сўфи
Кўшиқчилар кетидан;

Оқсоқол чўқинтирган —
Сўфи ўғли — Григорий
Ҳамқишлоқлар ёнига
Келган эди ўша пайт.
«Арақдан ичарсанми?»
«Шу ичганим — етади!
Нима ҳодиса бўлди?
Сувга пишилган каби
Авзойингиз бундоғроқ!»
— Бизми?.. Нима деяпсан...
Ҳушёр тортдилар дарров,
Крестник* елкасига
Қафтани қўйди Влас.
«Қуллик қайта келдимиз?
Яна текин ишлашга
Ҳайдашмоқчимиз сизни?
Ўтлоқларни қайтадан
Тортиб олишдиларми?»
— Ўтлоқлар? Ҳазилни қўй!—
Бўлмаса не ҳодиса?..
Очарчилик ялласин
Ҳадеб айтаётисиз,
Тагин офату-қаҳат
Чақирмоқ истайсизми?»
«Дарвоқе, ҳеч гап йўға!»—
Деди Клим шошилиб;
Қанчаси бошин қашир,
Пичир эшитилади:
«Дарвоқе ҳеч гап йўға!»

— Куйла, ҳей Лапашангкент,
Томошангни қилавер!
Ҳамма иш ўз жойида,
Худди биз холагандек,
Худди биз ўйлагандек,
Бошингни баландроқ тут!
— Худди биз холагандек
Дейсанми, Климушка?
Хўш, Глеб?..

Айтилди-ку,

* Крестник—Григорий-оқсоқол чўқинтирган бола.

Ахир қанча гап бўлди,
 Чайнаб, оғзингга солдик,
 Бадбахт Глеб-чун, ахир,
 Улар жавобгар эмас,
 Ҳамма гуноҳ — қулликда!
 «Илон — туғади илон,
 Қуллик-чи*, заминдорнинг
 Гуноҳларин туғади,
 Бахтсиз Яков гуноҳи —
 Глеб гуноҳин туғади!
 Қуллик бўлмаса эди —
 Вафодор ўша қулнинг —
 Уз-ўзини сиртмоқда
 Бўғишига сабабкор —
 Заминдор ҳам бўлмасди;
 Қуллик бўлмаса эди —
 Уз-ўзини ўлдириб,
 Евуздаң кек олгувчи
 Малай ҳам бўлмас эди;
 Қуллик йўқ бўлса агар —
 Ўзга, янги Глеб ҳам
 Бўлмайди Русияда!»

Гришанинг сўзларин —
 Айниқса, диққат қўйиб,
 Тикилиб, хушвақт бўлиб
 Эшитган Пров бўлди:
 Илжаяр, дўстларига
 Дер эди у баралла:
 «Едлаб олсанг — арзийди!»*.
 — Демакки, бундан кейин,
 «Очарчилик»ни ҳеч ҳам
 Айтмасак бўларкан-да?
 Эй, жўралар! Шўх куйланг,
 Шўх қўшиқ куйланг, қани!—
 Деб қичқирди Клим шод...
 Қуллик тўғрисидаги
 Ҳалиги дуруст, ҳақ гап —

* Қуллик—бу ўринда крепостной ҳуқуқ маъносида.

* Аслида—«Мотайте-ка на ус!» Луғавий маъноси мўйловингга ўраб ол; яъни слаб қоладиган гап экан-да! Зап маъқул гапирди да...

Аламон ўртасида
Такрор бўлмоқда эди:
«Илон бўлмаса агар —
Илон ҳам туғилмайди!»
Қлим Игнатни тағин
Сўкди: хўп аҳмоқсан-да!
Сал қолдики — муштлашса!
Дьячок ўғлин айтиб,
Хўнграб йиғламоқдайди:
«Тангри хўп бош берганда!
Москвага бораман,
Новорситетга* кираман,
Дейиши бежиз эмас!»
Влас-чи, Гришанинг
Бошидан силаб дерди:
— Худойим давлат берсин!
Ақлли, ўзи соғлом
Қайлиқ берсин, Гриша!—
«Давлат керак-мас менга!
Худое, ўзинг қўлла,
Менинг ҳамқишлоқларим,
Хаттоки, ҳар бир деҳқон —
Дориламон яшасин,
Ҳам шодумон яшасин
Бу қутлуғ Русияда!»
Қиз сингари қизариб,
Дилида сақлаганни
Григорий айтди-ю,
Тўхтамай жўнаб қолди.

Тонг ёришмоқда эди.
Аравакашлар бўлса
Йўлга тайёрланмоқда.
— Эй, Влас Ильич! Бу ким?
Бери келиб, бир кўр-чи!—
Деди Игнатий Прохоров
Хариларга суялган
Дўғани қўлга олиб.
Влас келди, кетидан —
Шошиб келди Қлим ҳам,
Қлим кетидан бўлса,

* Новорситет — Университет сўзининг бузилиб айтилгани.

Сайёҳлар етиб келди,
(Улар ҳар жойда тайёр):
Гадойлар юмалашиб
Кеч кирганда ухлашган
Хариларнинг кетида —
Қалтакланган ва абжақ
Бир одам ётар эди;
Эгнида янги кийим,
Лекин йиртилган тамом,
Бўйнида алвон ипак,
Кийибди алвон кўйлак,
Нимчаси, соати бор.
Лавин ухлагувчига
Энкайиб кўз солди-ю,
Бирдан бақирди: «Ҳа, ур!»
Ҳам битта тепди ўзи.
Новча, бақувват одам
Сакраб ўрнидан турди,
Артди хира кўзларин,
Бу маҳал Влас Ильич
Жағига урди расо.
Қопқонга тушиб қолган
Қаламушдай чийиллаб
Ўрмонга қочиб қолди!
Оёқлари узун-ди,
Қочар — титрар эди ер!
Новча одам кетидан
Қува кетди тўрт йигит.
Йигитлар ҳам, қочқин ҳам
То ўрмонга киришиб,
Кўздан ғойиб бўлгунча —
Халқ: «Ур!» деб шовқин солди.

«Қандай одам эди бу?—
Нечун уни уришар?»
Сайёҳлар оқсоқолдан
Суриштира бошлади.

— Қимлигини билмаймиз,
Тисково қишлоғидан
Айтиб қўйилгандики —
Агар Егорка Шутов
Кўзга кўриниб қолса —

Қайда бўлса ҳам уринг!
Шу сабабдан урдик-да.
Тисковликлар келганда
Сабабини айтишар.
Йигитлар қайтиб келди.
— Адабин бердингларми?
Улардан сўради чол.
«Етдик, адабин бердик,
Кузмо-Демьянск томон
Қочди, нақ ўша ерда
Волгадан ўтиш учун
Уриниб кўрса керак».
— Ғалати одамлар-а!
Ухловчини уришар,
Сабабини билишмас...

«Жамоа айтгандан сўнг,
Ур!— деган сўнг — урдик-да!
Демак бир сабаби бор!—
Сайёҳлар томон қараб,
Бақриб айтди Влас:—
Тисковликлар енгилтак,
Тутуриқсиз эл эмас,
Қалтаклаш тез-тез бўлиб
Турар унда... Аҳ, Егор!
Паст амал — пасткаш хизмат,
Пасткашу расво одам!..
Хўш, уни урмаганда,
Қимни урмоқлик керак?
Фақат бизларга эмас,
Волганинг шу бўйида —
Ўн тўртта қишлоқ бўлса,
Ҳаммасига айтганлар,
Ўн тўрт қишлоқ ҳаммаси —
Худ қатордан қувгандай,
Қувиб солган дейверинг!»

Сайёҳлар жим қолдилар
Бу қандай қилиқ ўзи,
Билишни иташади,
Лекин Влас амаки —
Жаҳли қистаб турибди.

Тонг отди, олам ёруғ,
Аёллар эрларига
Понушта келтирдилар:
Сузмали нон, ғоз гўшти.
(Ғоз ҳайдашиб ўтганда,
Уч ғоз чарчаб қолибди,
Мужик учовини ҳам
Қўлтиқлаб келар эди:
«Шаҳарга етгунингча
Улади-ку, сотиб кет!»
Сотиб олишди арзон!)
Мужикнинг-ку ичиши —
Ҳақида гап жуда кўп,
Лекин, қандоқ ейиши —
Ҳаммага маълум эмас.
Мол гўштига, шаробдан
Очкўзроқ мукка тушар.
Шу ерда ичмайдиган
Битта тошчақар борди,
Ғоз гўшtidан андак еб,
Шундоқ ҳам кайф қилдики,
Шароб нимага лозим!
Жим! Биров бақирмоқда:
«Қаранг, ким келяпти-я!»
Лапашанкент шодлиги
Авж олиб кетди тағин.
Пичан ортган арава
Яқинлашиб келарди;
Пичан тепасида-чи,
Шу атрофда яшовчи
Мужикларга таниғлик,
Солдат Овсяников бор.
Солдат ёнида эса,
Етим қолган жияни,
Чол солдат сўянчиги —
Устиньюшка ўтирар.
Москва-ю Кремлни
Чодир хаёл-қутида —
Элга кўрсатиб, кезар,
Шундан кун этарди чол;
Қутиси синиб қолди,
Янгисига пули йўқ!
Уч дона сарғиш қошиқ

Сотиб олди-ю, лекин —
Илгариги ҳижжалаб,
Ёдлаб олган сўзлари —
Бемаъни луқмалари —
Бу янги музыкага
Мос кела бермас эди,
Халқни қулдирмас эди!
Солдат муғамбир ва қув! —
Янги сўзлар тўқиди,
Қошиқлар ишга тушди. —
Чол солдат келганидан
Қувониб қолди ҳамма.
«Омонмисан, ҳой бобо!
Қани, сакраб туша қол,
Биз билан жиндак ичгин,
Кейин, қошиқларингни
Бир шақиллатиб кўр-чи!»
— Чиқишга-ку чиққанман,
Лекин, қандай тушишни
Билмай турибман... — Билар!
«Тагин нафақа учун
Шаҳарга кетяпти
Шекилли солдат бобо!
Шаҳар ёниб кетди-ку!»
— Ёнса, ажаб бўлибди!
Мен Питерга бораман!
У ерда жўраларим
Тўлиқ нафақа олиб,
Ялло қилиб юрибди,
У ерда суриштириб,
Ишимни ўнглашарлар. —
«Чўян йўлда кетарсан!»
Аскар пишқириб қўйди:
— Православ халқига
Узоқ хизмат қилмадинг,
Басурман* чўян йўли!
Москвадан — Питергача
Фақат уч сўм ҳақ олиб,
Элтиб турган чоғингда —
Бизга ёқар эдинг сен,

* Басурман-ғайри дин.

Ҳозир етти сўм бўлди,
Алвастилар чалсин-э!

«Қани, қошиқларингни
Шақиллатиб юбор-чи!
Деди солдатга Влас,—
Кўнгил очиб юрган халқ
Ҳозир анча-мунча бор,
Шояд ишинг ўнганса!
Тезроқ бошлавор, Қлим!»
(Влас Қлимни жек кўрар,
Лекин, қийин иш чиқса,
Дарров: «Бошлавор!» дерди,
Қлим эса, бундан шод!)

Солдатни юк устидан
Туширдилар кўплашиб,
Чол солдат оёқлари
Заиф, қилтириқ эди:
Новча-ю, жуда ориқ,
Эгнида қатор медаль
Тақилган сюртуги* ҳам —
Холада осилгандай,
Осилиб турар эди.
Юзини ҳам ёқимли —
Деб бўлмасди, айниқса,
Оғриғи тутганида,
Шайтонга ўхшарди чол,
Тишларин тиржайтарди.
Кўзлар бамисоли чўғ!..
Солдат қошиқларини
Уйната бошлаганди,
Қирғоққача ўтирган
Одам бари жам бўлди,
Қошиқларга — қўшиқ жўр:

СОЛДАТ ҚУШИҒИ

Олам жирканч, тор.
Дилда ранж — озор.

* Сюртук — этаги кенг, узун камзул.

Ҳақиқат ҳам йўқ,
Ҳаловат ҳам йўқ!
Немис ўқлари,
Ҳам турк ўқлари,
Фаранг ўқлари,
Рус таёқлари!
Олам жирканч тор,
Бурда нонга зор.
Е бошпана йўқ,
Улим яна йўқ!

Қани, қалъа олган, илк аввал келгин,
Георгий тақиб, гадойлик қилгин!

Бой уйига боргандик,
Ҳовлисининг бурчига;
Сал қолдики, кўтарса
Айрисининг учига.
Темир тикан панжара,
Михдай қадалиб қолар.
Хўжайин ўғри, йиртқич,

Узоқдан қошиб олар.
Тиланганда бермоққа —
Қамбағалда йўқ чақа:
«Солдат, сўкиб юрмагин!»
Майли, жигар, бермагин!

Олам жирканч, тор.
Бурда нонга зор.
Е бошпана йўқ.
Улим яна йўқ!

Фақат уч Матрёна бор,
Лука билан Петр бор.
Ҳеч эсимдан чиқмайди.
Лука билан Петр —
Тамаки ҳидлашамиз;
Уч Матрёнада бўлса,
Бир емак дидлашамиз.

Биринчи Матрёнада
Йирик қўзиқорин бор,
Иккинчи Матрёнада
Ушалмаган, бутун нон,

Учинчи Матрёнадан чўмичда ичаман сув!
Сув десанг — булоқ суви; кўнгли очик, бори — шу!

Олам жирканч тор.
Дилда ранж — озор.

Ҳақиқат ҳам йўқ,
Ҳаловат ҳам йўқ!
Аскарга титроқ тушди:
Устиньюшкага суяниб,
Қўтарди чап оёғин,
Тош қўйган тарозудек
Тебрата бошлади чол;
Унг оёғин ҳам шундоқ
Анча тебратиб олди,
Кейин, сўкиниб қўйди:
«Лаънати тирикчилик!»
Кейин, икки оёғин
Бирдан босиб, тик турди.
«Бошла, Қлим!» Питерча
Бошлади ишни Қлим:
Чолга-ю, қизга берди
Биттадан ёғоч товоқ,
Икковин қатор қўйди,
Узи хари устига
Сакраб, чиқиб олди-ю,
Халойиққа жар солди:
«Қани, қулоқ солинглари!»
(Аскар тек туrolмасди,
Қлимнинг гапларига
Ҳадеб луқма соларди,
Қошиқларга урарди.)

Қ л и м

Ҳовлимда дуб ғўла бор,
Ётади кўпдан буён,
Еш чоғимдан ғўлада
Утин ёрдим кўп замон;
Лекин ўша ғўла ҳам
Жаноби аскар каби
Бунчалик абжақ эмас,
Қаранг-чи, қандоқ жон бу!

С о л д а т

Немис ўқлари,
Ҳам турк ўқлари,

Фаранг ўқлари,
Рус таёқлари!

К л и м

Шундоқ бўлса ҳам, қаранг,
Бутун нафақа тегмабди,
Чолнинг жами яраси
Яроқсиз топилбди,
Табибнинг ёрдамчиси
Кўз қирин ташлаб дебди:
«Яралари ўртача,
Нафақа ҳам ўшанча!»

С о л д а т

Тўла нафақага берган йўқ фармон,
Чунки ўқ тешмабди, юраги омон!
(Чол аскар йиғлаворди,
Қошиқларни ўйнатмоқ
Бўлган эди — тўсатдан
Икки букилиб қолди.
Устиньюшка бўлмаса,
Қулар эди шўрлик чол.)

К л и м

Аризасини кўтариб,
Борибди солдат тағин.
Шунда яраларини
Улчак-ўлчак ўлчашиб,
Ҳар яра учун бир тийин
Баҳо белгилашибди.
Бозорда ёқалашган
Мужикларнинг ярасини
Миршаб ўлчарди шундоқ:
«Ўнг кўзининг тагида
Қатталиги тангадай
Териси шилинибди,
Манглайи ўртасида
Қатталиги бир сўмдай
Бир туйнук очилибди,
Шундоқ қилиб, ҳаммаси:

Бир сўму ўн беш тийинлик
Тарсаки-ю мушт ебди!»
Бозорда бўладиган
Ушандай ур қоч жанги —
Севастополь ёнида
Солдат ўз қонин тўккан
Жанг билан тенглаштирмоқ
Қандай тўғри келаркин?

Солдат

Тоғларга ошмадик, текисдан бордик,
Қалъаларга бўлса — худди қуёндай,
Ёввойи мушукдай, ё олмахондай —
Ирғиб ошардик,
Ушанда оёқдан айрилган эдим,
Замбарак дўзахдай пишқирар эди.
Ахири бўлиб кар,
Иккала қулоқдан айрилган эдим,
Рус очлигидан ҳам ўла ёздим мен!

Клим

Питерда — майибларнинг
Комитетига бориб,
Учраши жуда зарур,
Лекин пиёда юриб,
Москвагача етади,
У ёғига нетади?
Чўян йўл аста-секин
Чақиб ола бошлади!

Солдат

Кеккайган бойвучча, гердайган бека!
Илондай шувиллаб, айланиб юрар:
«Қуриб кет! Қуриб кет!» дейди бақириб,
Руснинг қишлоғига шундай дўқ урар:
Дехқоннинг юзига туфлар, пишқирар,
Эзар, шикаст берар, тепар, ўшқирар,
Бутун рус халқини ҳа-ҳу дегунча.
Шипириб ташламоқ бўлади бунча!

Чол секми ер тепинар,
Қуп-қуруқ сўнгаклари
Бир-бирига тегарди,
Шақир-шуқур овози
Эшитилиб турарди.
Клим-чи, ҳозир жимжит:
Халқ эса, чолга томон
Яқин келмоқда ҳозир.
Бир тийину, икки тийиндан
Ҳамма берди ҳар қалай,
Ёғоч коса ичида
Тўплади ахир бир сўм.

IV. ЯХШИ ЗАМОНА

ЯХШИ ҚУШИҚЛАР

Олқишлару табриклар
Ҳам яллалардан кейин,
Сўз талашиб, мушглашиб,
Ахири тонг чоғида
Тамом бўлди улкан базм!
Халқ тарқалиб кетмоқда.
Бизнинг сайёҳлар бўлса,
Мажнунтолнинг тагида
Ухлашиб қолгандирлар,
Тақводор Иона ҳам
Шу ерда ухлар эди.
Савва билан Гриша —
Отасин қўлтиқлашиб,
Уйига кетмоқдалар
Ва қўшиқ айтмоқдалар.
Волганинг тепасида,
Тиниқ кўм-кўк ҳавода —
Кучли, жўр овозлари
Бонг урилган сингари
Гуриллар, янграр эди:
Халқнинг қисмати,
Бахт-саодати —
Ҳаммадан бурун —
Эрк ва ёруғ кун!

Биз-чи, худодан
Сўрамаймиз кўп:
Ҳалол меҳнат бер,
Қўлга қувват бер,
Дўндирайлик хўп!
Меҳнат ҳаёти,
Дўстнинг кўнглига
Энг тўғри йўл шу!
Эй кўрқоқ, ялқов,
Қоч, бўлмагин ғов!
Жаннатмасми бу?

Халқнинг қисмати,
Бахт-саодати —
Ҳаммадан бурун —
Эрк ва ёруғ кун!

Энг қашшоқ деҳқондан ҳам
Қашшоқроқ ва ғариброқ
Яшар эди Трифон.
Тор, бўғиқ икки ҳужра —
Биттаси печкалигу,
Доим тутаб ётади;
Ўзгаси — ёзлик хона,
Кенглиги ҳам бир қулоч,
Бори-йўғи шу полос;
Сигири йўқ, оти йўқ,
Зудушка деган ити,
Мушуги бор эди-ю,
Безиб кетган улар ҳам!
Саввушка отасини
Ўрнига ётқизди-ю,
Қитоб ўқишга тушди!
Гриша ўтиролмади,
Далага, ўтлоқларга
Чиқиб кетди ҳужрадан.
Гриша сўнгаллари
Йиригу, юзи ориқ,
Очкўз ўғри бошлиғи.
Тўйғизмасди ҳеч қачон.
Семинарияда яшаркан,
Тун яримда уйғонар,
Шундан сўнг тонг отгунча

Кўзига уйқу келмас,—
Эртан бериладиган —
Кепаксиз бир бурда нон
Ва асал шарбатини
Кутиб ўтирар эди.
Лапашангкент нечоғлик
Ғариб, қашшоқ бўлмасин,
Ҳар қалай тўйишарди,
Тўйиб нон ейишарди,
Отахони — Власга
Ва мужикларга балли!
Ошу нонлари учун —
Кучларини аямай,
Ишлашиб беришарди;
Шаҳарда ҳам иккови —
Ҳамқишлоқлар кам-кўстин
Битиришар йўқ демай.

Дьяк — ўғилларидан
Рози ва бино қўяр,
Лекин оч-тўқлигидан
Хабар олмай қўйганди.
Ўзи мудом оч эди,
Қайдан ис чиқаркин, деб,
Ахтарарди узун кун.
Енгил табиат эди;
Бошқароқ бўлса борми,
Соқоли оқаргунча
Яшаши гумон эди.
Хотини Домнушка-чи,
Куюнчак, уринчоқди,
Шунинг учун ҳам худо
Умрин узоқ қилмади.
Шўрлик то ўлгунича
Туз, туз, туз деб ўтди-я:
Уйда нони йўқ бўлса —
Кимдандир сўраб олар,
Лекин, туз учун ахир
Пул тўлаши керак ҳалол,
Баршчинага ҳайдалган
Лапашангкентда бўлса,
Пулнинг уруғи камроқ!
Яхшики, Лапашангкент

Нонидан бўлиб берар,
Домнадан нон аямас!
Лапашангкентлик қўли
Очиқ бўлмаса эди,
Сахий бўлмаса эди,
Бўлиб бермаса эди —
Севган ўғиллари ҳам
Аллақачон гўрларда
Чириб кетган бўларди!
Оғир ва қора кунда
Кимки бир нима берса,
Домна ўшанинг қули,
Ювош чўриси эди;
Улгунча туз деб ўтди.
Қир ювган чоғида ҳам,
Уроқ ўрганида ҳам,
Севгили Гришага
Алла айтганида ҳам —
Тузни ўйлар эди у,
Тузни куйлар эди у.
Домнанинг қўшиғини
Эслаб, деҳқон аёллар
Куйлашиб берганида,
Бола кўнгли нечоғлиқ
Бузилиб кетар эди!
(«Шўртак» деб ном қўйибди
Лапашангкентлик топқир.)

ШҲРТАК

Худонинг ўзи!
Қичкина ўғлим —
Емас ва ичмас,
Улаяпти жим!

— Жиндак нон егин,
Ей қолгин, чироқ!
Емас, бақирар:
«Туз сепкин озроқ!»

Туз ўлгур қайда!
Йўқ бир чимдим ҳам!
«Ун сепиб бергин!»
Пичирлар эгам.

Бир-икки чайнар:
«Айниди кўнглим,
Яна туз сепкин!»
Бақирар ўғлим.

Тагин ўша ун...
Оқар бетиним —
Кўз ёшим нонга!
Еди-ку ўғлим...

Мақтанар она —
Ўғлин қутқазган...
Маълум бўлдики,
Тўккан кўз ёши
Шўр шўртак экан!

Гриша шу кўшиқни
Урганиб олган эди:
Қоронғу, муздай совуқ,
Ғамгин, қаттиқ қўл ва оч —
Семинарияда яшаркан,
Дуо ўқиган каби,
Оҳиста куйлар эди:
Онагинасин ўйлаб,
Нон, туз бериб боқувчи,
Онасидай меҳрибон
Лапашангкентни ўйлаб,
Бола қайғулар эди.
Боланинг қалбидаги
Ғариб она севгиси —
Лапашангкентга бўлган
Севги билан чирмашиб,
Эриб, бирлашди тездан!
Ун беш ёшга кирганда,
Гриша қатъий, аниқ
Билиб олган эдики,
Ғариб, қашшоқ ва нодон,
Туққан қишлоғи учун,
Ўшанинг бахти учун
Яшагуси дунёда!

Етар, беаёв иблис
Жазо қиличин ушлаб,

Русия осмонида
Учиб юрмасин ортиқ!
Етар қуллик жафоси—
Фақат-фақат алдовчи
Ва гирифтор этгувчи.
Ошкор, ёмон йўлларни
Тутмасин Русияда!
Уйғонаётган Русия
Осмонида ўзгача
— Бир қўшиқ янграмоқда:
Бу шафқат фариштаси,
Кўзга кўринмай учар
Русия осмонида
Иродаси зўрларни
Тўғри йўлга ундашда:

Унқир-чўнқир оламда
Эркин юраклар учун —
Иккита йўл бор.
Мағрур кучни чамала
Иродангни чамала,
Қайси йўл даркор?

Биттаси — кенг, серқатнов,
Кўп топталган, бузуқ йўл,
Чанги чиқиб кетган йўл.

Унда сонсиз, саноқсиз
Васвасага алданган,
Ҳою-ҳаваслар қули —
Оломон борар.
Унда — номусли ҳаёт

Ва улугвор мақсадни
Ўйлаш кулгулик!

Омонат ва бақосиз
Бахту мўлчилик учун
У йўлда қайнайди жанг.

Ёмон жанг, аёвсиз жанг,
Адоват ва душманлик!
У йўлда қалблар тутқун,
Туноҳларга ботади.

Усти ялтироқ йўл у,
Ичи қалтироқ йўл у,
Яхшилик, эзгулик йўқ!

* * *

Узга йўл бор — торроқ йўл,
Торроғу номусли йўл,
У йўлдан юришади —

Руҳан ботир кишилар,
Дилда севгиси тошқин,
Мард, азамат кишилар;

Эътиборсиз қолганлар
Ва алданганлар учун,
Жабр кўрганлар учун,
Уша сафга тур сен ҳам!

Таҳқирланганларга бор,
Алам чекканларга бор,
Унда сен даркор!

У шафқат фариштаси
Успирин рус бошида
Бу ундовчи қўшиқни
Бежиз куйламаяпти —
Манглайида ярқираб,
Илоҳий нур барқ урган —
Ўзининг ўғилларин —
Орли, номусли йўлга
Йўллади талай-талай
Қутлуғ Русия!
(Улар учган юлдуздай
Ялтираб, сўнар экан)
Аза тутди, ёш тўкди,
Мотам тутди қутлуғ Русь,
Лапашангкент нечоғлиқ
Нодон, қолоқ бўлмасин,
Баршчина қийноғида,
Қуллик исканжасида
Нечоғлиқ эзилмасин,

Нечоғлиқ янчилмасин,
Барибир, у шўрлик ҳам —
Григорий Добросклоновда
Ўз ботир элчисини
Эта олди намоён.
Элга жон аямовчи.
Халқи учун фидокор,
Бу йигит учун тақдир —
Шонли йўл ва улуғ ном,
Сил ва Сибирга сургун
Тайёрламоқда эди.

Қуёш кўтарилмоқда,
Эркалаб, нур тўкмоқда,
Салқин тонг шабадаси
Теваракда ўрилган
Уланларнинг атрини
Таратиб, шўх эсмоқда.

Григорий ўйланиб,
Хаёл суриб, даставвал
Каттакон йўлдан юрди:
(Бу йўл қадимий эди:
Икки ёнида баланд,
Қалин, сербарг қайинлар,
Ўзи ўқдай тўғри йўл!)
Дам кўнгли қувнаб кетар.
Дам қайғуга ботарди.
Лапашангкент базмидан
Тўлқинланган хаёли,
Ҳаяжонли ўйлари,
Тинимсиз ишлар эди;
Кўнгилдаги зорини
Қўшиқда этди изҳор:

«Мунгли минутларда, о она-Ватан!
Менинг хаёлларим учади баланд.
Учади олға!
Ҳали кўп жафолар чекарсан, гарчанд,
Лекин ўлмайсан,
Ҳалок бўлмайсан,
Биламан, етасан бахту камолга!

Бошингда нодонлик — тим қора кўлка,
Диққинафас эди ғафлат уйқунг ҳам,
Бахтсиз бир ўлка;
Хароб этган эди
Янчиб кетган эди —
Қуллик кишанлари ва оғир алам!
Яқин замонларда эл-юртинг бутун
Хўжайиннинг расво ҳавоси учун
 Уйинчоқ эди-ку?
Татарлар уруғи қул славянни
Бозорда сотарди бамисоли от;

Рус қизи номусин топташди қандоқ,
Елкаю бошларда, жиндак чўчимай
Уйнатар эдилар қамчию таёқ!
«Набор» сўзи халқда қўзғаган қайғу,
Аламли қўрқув —
Жазо қўрқувсидан эди бадтарроқ!

Етар! Утмиш билан тугади ҳисоб,
Хўжайин билан ҳам орамиз очиқ!
Рус халқи йиғмоқда ўз қувватини,
Граждан бўлишга интилар аниқ;

Славяннинг қадим йўлдоши — тақдир
Балолар юкини енгиллатмоқда!
Бу кун оилада чўрисан, лекин,
Эрта эркин ўғил учун онасан,
Ёп-ёруғ келажак сени кутмоқда!»

Бугдойзор ўртасида
Узоқ-узоқ чўзилган —
Эгри-бугри сўқмоқ йўл
Гришага хуш келди;
Уша сўқмоқдан юриб,
Чеки йўқ анғизлардан
Ўтлоқларга тушди у.
Пичан қуритаётган
Аёллар Гришани
Севган қўшиғин айтиб,
Кутиб олди ўтлоқда.
Йигитчанинг ёдига
Аламдийда онаси

Тушиб, қайғуга ботди;
Бадтар жаҳли чиқди-ю,
Урмонга қарай кетди.
Урмон ичида эса,
Бугдойзорда сайрашган
Беданалар сингари —
Гўдаклар айҳойлашиб,
Дайдиб юришар эди.
(Каттароғлари бўлса,
Пичан ағдаришарди.)
Гўдакларга қўшилиб,
Пўстлоқ сават тўлгунча
Қўзиқорин терди у;
Кун қизий бошлагани,
Йўл солди дарё томон;
Гриша чўмилмоқда,
Унинг кўзи ўнгида —
Уч кун аввал ўт кетган
Ва кўмирга айланган
Шаҳарнинг манзараси:
Тиккайган битта уй йўқ,
Лекин қамоқхона-чи,
Ёнғиндан сақланибди,
Яқинда оқланибди,
Яйловда якка турган
Оқ сигирга ўхшайди!
Бошлиқлар, каттаконлар
Уша жойга қочишган;
Фуқаро-чи, қирғоқда,
Қўна тушган қўшиндай
Очиқ ҳавода яшар;
Ҳали ҳамма уйқуда,
Уйғонганлар жуда кам:
Иккита суд мирзаси —
Узун чопонларининг
Этакларини тутиб,
Жавонлар, ўриндиқлар,
Тугунлар, аравалар
Оралаб ўтишмоқда,
Чодир — қовоқхонага
Кетишмоқда икковлон.
Букчайган тикувчи ҳам
Газини, дазмолини,

Қайчисини кўтариб,
 Япроқдай дир-дир титраб,
 Ўша томон кетмоқда.
 Баланд бўйли, басавлат
 Протоерей* Стефан —
 Уйғониб чўқинмоқда,
 Ҳам қиз бола сочидай
 Узун сочини ёйиб,
 Силкитиб тарамоқда.
 Мудроқ Волга юзида
 Утин ортилган соллар
 Чўзилиб, секин оқар,
 Унг қирғоқ тагида-чи,
 Турар уч юк кемаси:
 Қўшиқ айтишиб, кеча,
 Учовин ҳам бу ерга
 Бурлақлар** тортиб келди.
 Мана шулардан бири —
 Ҳолдан тойган солдовчи!
 Нақ ҳайитлаб юргандай
 Янги кўйлақ кийибди,
 Чўнтакда чақаларин
 Жиринглатиб ўтмоқда.
 Григорий кетаркан
 Бу хушвақт солдовчига
 Қараб-қараб қўярди:
 Унинг лабидан эса;
 Гоҳ секин, гоҳ қаттиқроқ
 Шу сўзлар учмоқдайди,
 Қўшиқ тўқимоқдайди:

БУРЛАК

«Елкасига, ўмровига боғлаб арқон —
 Юк кемасин тортиб келди, зўриқиб жон,
 Туш пайтининг офтобида куйди тани,
 Тер деганни ариқ-ариқ қуйди тани.
 Юз суринар, юз йиқилар, турар, юрар,
 «Дубинушка»*** айтар бўғиқ, оҳлар урар,

* Протоерей—черковда бош руҳоний.

** Бурлақ—кема тортувчи, солдовчи.

*** Дубинушка—бурлақлар қўшиғи.

Юк кемасин манзилигача келди тортиб,
Хордиқ олди дев уйқуси билан ётиб,
Эрта билан тушиб келди ҳаммомга ҳам,
Пристанда кезяпти мана беғам.
Қамарига уч сўлкавой тикиб олган,
Чўнтагида тўрт-беш чақа олиб қолган;
Бир зум ўйлаб, қовоқхона томон юрди,
Тер, қон тўкиб, топган сариқ чақасини —
Майфурушга иргитди-ю, жимжит турди
Ҳам мириқиб ичди, қўймай қатрасини!
Чўқинди у черков томон қараб қувноқ:
Йўлга тушмоқ керак ҳозир! Йўлга тушмоқ!
Тетик борар, совғаси бор, чайнар оқ нон,
Хотинига бир кўйлаклик олди алвон,
Гўдакларга тойча нонлар зар ўроғлиқ,
Синглисига дурра... Қандай вақти чоғлиқ!
У уйга кетяпти — йўллар узоқ.
Хордиқ олсин, ўз юртига етиб тезроқ!»

Гришанинг хаёли
Бурлакдан — нақ жумбоқдай
Кенг, мўл Русь тупроғига,
Кейин халқига ўтди.
Гриша хаёл суриб,
Тўлқинланиб, ўйланиб,
Қирғоқда кезди узоқ;
Оғриқ ва толғин боши
Шу янги қўшиғидан
Ором олди оқибат.

РУСЬ

Шўрли жон ҳам — сен,
Фаровон ҳам — сен,
Паҳлавон ҳам — сен,
Нотавон ҳам — сен
Онажоним — Русь!
Қулликда омон қолган
Юраги эркин —
Халқнинг юраги тоза
Олтиндир, олтин!

Халқнинг кучи, қудрати,
Ўзи бир жаҳон —
Ўлмайди ҳақиқати,
Тинч ва пок виждон!

Куч-қудрат ҳақсизлик-ла
Иноқ яшолмас!
Ҳақсизлик қурбонларга
Сабаб бўлолмас —

Русь — қимир этмайди,
Русь — гўё бежон!
Яширинган учқун-чи,
Енди ногаҳон —
Ғофиллар уйғонди,
Чақарилмаганлар-чи,
Келди бесўроқ;
Бир донадан келтириб,
Уйдилар тоғ-тоғ!

Лашкар қўзғалмоқда —
Беҳад, беомон,
Қақшамас қудратини
Кўрсатар аён!

Шўрли жон ҳам — сен,
Фаровон ҳам — сен,
Паҳлавон ҳам — сен,
Нотавон ҳам сен,
Онажоним — Русь!

V

«Зап қўшиқ тўқидим! — дер — Гриша ирғиб-ирғиб: —
Ҳақиқат аён бўлди бутун қудратин йиғиб!
Лапашангкентликларга эртагаёқ куйлайман,
Етар мунгли қўшиқлар... Ҳадеб шуни ўйлайман.
Шуни элга сўйлайман!
Ўйиндан, чопқиллашдан қизаргандай ёноқлар,
Яхши, тетик қўшиқдан ғариблару, қашшоқлар
Хушвақт, қад кўтаришар...» Янги қўшиғини у —
Акасига ўқиди. (У деди: «Чиройли-ку!»)

Ухламоқ бўлиб ётди, уйқуси келмас эди,
Қўшиғи уйқуда ҳам ҳеч тинчлик бермас эди,
Аввалгидан гўзалроқ тўқир чала уйқуда,
Яна тантаналироқ ўқир бола уйқуда.
Гриша ҳаяжонин англай олса эди, оҳ,
Тўхтовсиз уйларига қайтарди етти сайёҳ,
Ўз кўксида ўлчовсиз бир куч ҳис этар йигит;
Роҳатбахш, фароғатбахш овоз эшитар йигит,
Мардона қасиданинг* шуъладор овози бу,
Халқ бахтининг мужассам ва жарангдор сози бу,—
Йигитча куйламоқда,
Халқ бахтин уйламоқда!

Сентябрь — октябрь, 1876. Ялта.

* Гимн.

На узбекском языке

Н. А. Некрасов

СОЧИНЕНИЕ — В 2-х ТОМАХ

ТОМ II

КОМУ НА РУСИ ЖИТЬ ХОРОШО

П о э м а

Редактор *Муҳаммад Али*

Рисом *Александр Ли*

Расмлар редактори *Григорий Фролов*

Техн. редактор *В. Барсукова*

Корректор *М. Жалолов*

Босмахонага берилди 30/VIII 1971 й. Босишга рухсат этилди 18/X—1971 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 8,75. Шартли босма л. 14,7. Напр л. 15,5+0,04 вык. Тиражи 10000. Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси 30. Шартнома № 224—68.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида № 1 қўрозга босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1971 йил, заказ № 806. Баҳоси 80 т.

8С

Н 42

Некрасов Н. А.

Асарлар. 2 томлик. Т. 2 Т.,
Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971.

Т.

Т. 2.-Русияда ким яхши яшайди. Поэма.
Миртемир тарж. Т., 1971. 280 бет.

Некрасов Н. А. Сочинения в 2-томах.
Т. 2. Кому на Руси жить хорошо. Поэма.

8С1

№ 488 — 71

Навойи номли ЎзССР Давлат кутубхонаси